

KOVÁCS MÁTÉ IRODALMI SZEMLE

Bényei Miklós: Kovács Máté életútja 2005

–

Tóth Gyula: Újabb kutatási eredmények 2005-2019.

Egyesített feldolgozás

Közreadja a

Kovács Máté Alapítvány

Budapest

KMA

2020

ISBN 978-615-00-9436-6

ELŐSZÓ

A Kovács Máté Alapítvány programja keretében ösztönzi a Kovács Máté tevékenységére és könyvtárelméleti elképzeléseire vonatkozó kutatásokat. Hasonlóképpen fontosnak tartja a közelmúlt könyvtárügyének, könyv- és könyvtártörténeti kutatásainak támogatását. Kovács Máté tevékenysége szorosan összekapcsolódik a korszak könyvtártörténetével, könyvtárügyének fejlődésével, tehát a két kutatási terület összefügg, és eredményei kiegészítik egymást.

Az alapítvány több alkalommal díjazta a témában benyújtott pályázati munkákat. Örömmel fogadta mindazokat a dolgozatokat, elemzéseket, tanulmányokat, amelyek Kovács Máté munkásságát és korának olvasó- és olvasás-, könyv- és a könyvtártörténetének területén végeztek feltáró munkát. Ennek ösztönzésére kutatási témajavaslatok listáit is közzétette. A korábbi témajegyzékek, ún. témakataszterek <http://kovacsmatealapitvany.hu/node/206> összeállítója Tóth Gyula, a Kovács Máté kutatás egyik kiemelkedő szakembere.

Tóth Gyula ezúttal nem az ajánlójegyzék összeállítását látta hasznosnak, hanem az eddig megjelent publikációk kommentárokkal ellátott tematikus szemláját tartotta szükségesnek. Célként az eddigi kutatások alapján teljes kép összeállítását vélte a leghasznosabbnak, helyenként ráirányítva a figyelmet a még feltáratlan részletekre, további kutatási lehetőségekre. Mivel Kovács Máté munkásságának összegzésében elsőként az alapvetést a korábbi publikációk és levéltári források számbavételével és feldolgozásával a másik kiváló Kovács Máté-kutató, Bényei Miklós végezte el és tette közzé 2005-ben megjelent kismonográfiájában (Bényei Miklós: *Kovács Máté*. Budapest, OPKM 2005. In: Tudós tanárok, tanár tudósok). Bényei Miklós kismonográfiájának 2005-ben megjelent eredeti kiadása immár a Magyar Elektronikus Könyvtárban digitális formában is hozzáférhető: <https://mek.oszk.hu/21100/21135>. Tóth Gyula ezt a munkát olyan fontosnak tartotta, hogy Bényei Miklós bevezető tanulmányának tematikus szerkezetét megtartva, az újabb publikációk eredményeit és a forrásinformációit Bényei Miklós szövegébe beágyazva készítette el saját tanulmányát, arra törekedve, hogy ebben az integrált szemlében az eddigi eredményekről és forrásokról saját kutatásai legújabb megállapításaival kiegészítve a lehető legteljesebb hozzáférést nyújtsa. A Kovács Máté Alapítvány Tóth Gyulának ezt a szemletanulmányát a Magyar Elektronikus Könyvtárban digitális formában teszi közzé. A Bényei Miklós eredeti tanulmányából Tóth Gyula által idézett szövegrészeket az adott részlet végén *-gal megjelölt digitális hivatkozások kapcsolják össze az eredeti kiadásnak a MEK-ben található digitális verziójával. A lábjegyzetek esetében szövegbeli helyük világosan mutatja, hogy az eredeti tanulmányhoz vagy a szemletanulmányhoz tartoznak.

Tóth Gyula szemletanulmányát a szerző bevezetőjével együtt a következőkben olvashatjuk *Bényei Miklós: Kovács Máté életútja 2005. Az életmű kiegészítése a 2005-2019 közti kutatási eredményekkel, Tóth Gyula által* címen.

Köszönet Bényei Miklósnak és Tóth Gyulának a hozzájárulásért írásaik közzétételéhez. Hasonlóképpen köszönet a Magyar Elektronikus Könyvtárnak a művek digitalizálásáért és online hozzáférhetővé tételéért.

2020. szeptember

Kovács Máté Alapítvány

Az életmű kiegészítése a 2005-2019 közti kutatási eredményekkel, Tóth Gyula által

Bényei Miklós – az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum Tudós tanárok – tanár tudósok sorozatában – 2005-ben megjelent kötetében¹ kiváló, máig használható pályaképet rajzolt Kovács Mátéről. Az azóta eltelt másfél évtized alatt viszont számos olyan tanulmány látott napvilágot a professzorról, amely indokoltta teszi az újabb eredmények beépítését Bényei munkájába, tovább árnyalva és részletezve életművét. Közbevetőleg említhető, hogy a teljes életmű bemutatására 2016-ban – születésének 110. évfordulójára – az egri Esterházy Károly Egyetem kitűnő, több mint 40 perces videofilmet², Dr. Szálkai Tamás levéltáros szintén kiváló életmű kiállítást³ készített. Ezek azonban – jellegüknél fogva – csak vázlatos képet rajzolhattak Kovács Mátéről.

Az újabb kutatási eredmények summáját Tóth Gyula írta hozzá az eredeti tanulmányhoz, azt reméljük, hogy így tovább közelíthetünk az életút teljesebb megismeréséhez. Ma még természetesen nincs arról szó, hogy minden kérdést megfejtettünk, minden részletet megismertünk imponáló munkásságából. Számos részletkérdés további kutatásokat igényel és várja az életmű kutatóit.

Eredetileg az volt a terv, hogy a Bényei kötet vonatkozó tanulmányát⁴ a számítógépbe szkennelve, csak a betoldásokat kell beírni. Készült két jó szkennelt másolat, de kiderült, hogy az eredeti betűtípus és tördelés túlzott kötelmet jelent, s a szövegtíp a beírások közepette gyakran össze-vissza ugrált, sőt önkényesen törölt részleteket, ezért célszerűnek látszott teljesen új szöveg szerkesztése. A betoldásokat az különbözteti meg a normál betűvel olvasható Bényei Miklós által írt szövegtől, hogy a kövér betűs Tóth Gyula betoldása, és ő készített a korábbi végjegyzetek helyett jobban olvasható lábjegyzeteket.

Bényei Miklós eredeti tanulmánya és Tóth Gyula betoldása között van különbség. Bényeit korlátozta a sorozat terjedelmi kötelve és benne a bevezető megszabott kerete, Tóth Gyulát a számítógépes rögzítés nem, csak a józan ítélet és a jó ízlés keretei közötti szövegterjedelem fegyelmezte. Ugyanakkor a betoldásokkal Bényei jól megkomponált, arányos fejezetei kissé eltorzultak, de egyúttal jelzik, hogy az azóta elkészült új kutatások mely területeken gazdagították

* Tóth Gyula itt közölt tanulmánya elkészülte után megtörtént annak a kötetnek a digitalizálása, amelyben Bényei Miklós fenti tanulmánya is megtalálható: <https://mek.oszk.hu/21100/21135/>. A digitalizált tanulmány elérhetősége a kötetben: BÉNYEI Miklós. Kovács Máté életútja [elektronikus dok.] In: *Kovács Máté*. [Budapest]: OPKM, 2005. p. 7-58. (Tudós tanárok – tanár tudósok, ISSN 1586-0450). ISBN 963 931593 1. Hozzáférhető: <https://mek.oszk.hu/21100/21135/> [p. 7-58./205.] Így jelen tanulmányban Bényei Miklós írásának idézett részeit követően a szerkesztéskor a vonatkozó részre utaló elektronikus hivatkozást építettünk be, amely az eredeti kiadással összekapcsolja az itt közölt szövegrészt. Ennek formája: az itt leírt elektronikus kiadásra utaló *uo. jelzést követő eredeti lapszám, a digitalizált változat URL-je és az elektronikus verzió oldalszámozása. pl. uo., p. 7. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 10./205.] Helyenként a szerző, Tóth Gyula Bényei Miklós tanulmányából vett idézeteibe rövid csupán pár szavas/soros megjegyzéseket iktatott be, emiatt az idézetet nem szakítjuk meg, mert azt tipográfiai kiemelés jelzi.

¹ Bényei Miklós: Kovács Máté: Bp. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, Bp. 2005. 199 p. A kötetről fontos, lényeglátó ismertetést írt Lukács János: Kovács Máté. = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros*, 2006. 2. sz. 49-52. p.

² A jelen a múltból merít... Kovács Máté életútja. Szerkesztő-riporter Jónás Zoltán. Készült a Kovács Máté Alapítvány felkérésére. Cop. Esterházy Károly Egyetem, 2016. 42 perc.

³ Kovács Máté emlékkiállítás. Kiállításvezető. Szerk. Szálkai Tamás. Hajdúszoboszló, 2017. 16 lev.

⁴ Bényei Miklós: Kovács Máté életútja. A hivatkozott kötet 7-58. lapjain olvasható.

ismereteinket. Talán az új szövegegyüttes segíti az új vállalkozókat annak eldöntésében is, mely témák várnak további kutatásra.

Joggal írta Bényei Miklós 2005-ben, hogy „Hazai nevelés- és könyvtártörténetünk immár legendás alakja már életében megkapta egykori diákjaitól, volt hallgatóitól és munkatársaitól azt a tiszteletet, amely csak a legjelesebbeknek jut osztályrészül. Nem sokkal halála után egy országos felmérés során a könyvtárosok a magyar könyvtárügy tíz legkiemelkedőbb alakja közé sorolták.⁵ Az oktatástörténeti irodalom szintén elismeréssel emlegeti a nevét. Sokrétű tanári, irodalomtudósi, művelődéspolitikai, könyvtárigazgatói és professzori tevékenysége, kiváló tehetsége és kivételes szervező képessége, egyetemes látóköre és a magyar nemzeti kultúra ügyének elkötelezett és eredményes szolgálata a huszadik század magyar művelődéstörténetének nagyjai közé emeli. S akik személyesen ismerték, tanúsíthatják, hogy emberi nagysága, humanista és demokratikus gondolkodásmódja is méltó volt munkásságának értékeihez.” *uo., p. 7. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 10./205.]

Kovács Mátéről nemcsak életében szóltak elismerően, hanem azóta is megemlékezések, konferenciák, ünnepségek keretében ugyancsak szép gondolatok hangzottak el. A korábbi hallgatói véleményeket, emlékeket Bényei Miklós felhasználta, de szép csokor köthető belőlük a 2005 utáni időszakból is. A 2006-os, az egyetemen, volt tanszékén tartott konferencián Poprády Géza (akkor az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója) saját élményei mellett számos régi hallgató emlékeit is tolmácsolhatta. Azért is fontos a személyes élmények rögzítése, mert egyre fogynak a tanítványok, az őt személyesen ismerők: a legfiatalabb tanítvány is már 2006-ban 52 éves volt, 2019-re elérte a nyugdíj határát. Kiemelte Poprády, hogy Kovács Máté lehetővé tette a különböző évfolyamok találkozását, otthont teremtett a tanszék szemináriumi szobájában, ezzel is elősegítette a közösséggé formálást. Méltatta a tanszéki vidám esteket, a gyakorlati képzés jelentőségét, s azt, hogy Kovács Máté a diploma megszerzése után is rajta tartotta szemét hallgatói életének alakulásán, támogatta pályafutásukat, előre haladásukat.⁶ Ugyanakkor az utóbbi években azt érzékelhetjük, hogy emléke egyre inkább halványodik és a mai kor nemcsak az övét, de a többi nagy kortárs és a mindenkori jelentős hazai könyvtárosok emlékét sem őrzi kielégítően. A múlt ismerete és becsülése kiveszőben. Pedig minden szakma és hivatás tanulhat és tanulnia is kell az előtte járóktól.

„Kovács Máté kiterjedt életművének, sokak által becsült magatartásának két meghatározó jellemzője volt: politikus és pedagógus volt egész lényében.⁷ Szerteágazó munkásságának – így tudományos kutatómunkának is –, összetett és már fiatalon tekintélyes személyiségének különböző oldalait, elemeit ez a két alkati vonás kapcsolja össze, fűzte egységbe. S pályája a történelmi körülmények alakulás folytán mégis egy köztes, bár mind a politika, mind az oktatás sférájához szorosan kapcsolódó területen, a könyvtárügyben és a könyvtáros-képzésben teljesedett ki.

Pályafutásának monografikus feldolgozása még nem született meg. A művelődés-, és főleg a könyvtártörténet kutatói azonban számos részletet feltártak, az emlékére rendezett **(2005 előtti)** két

⁵ Futala Tibor: Kovács Máté és a magyar könyvtárügy. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp. 1983. 28. p. (a továbbiakban Emlékkönyv, ill. Futala, 1983.) A Magyar Könyvtárosok Egyesületének könyv- és könyvtártudományi bizottsága szervezte 1978-ban a körkérdest.

⁶ Poprády Géza: Kovács Mátéra emlékezve. = A jövő a múlt és a jelen egységére épül. Emlékkötet a százéve született Kovács Máté tiszteletére. Szerk. Hangodi Ágnes. Debrecen, 2007. 38-41. p. A továbbiakban sokszor hivatkozunk a kötetre, így: Emlékkötet, 2007.)

⁷ Vö. Tóth Gyula: Kovács Máté a pedagógus és példaadó. Emlékkönyv, 1983. 39. p. (a továbbiakban: Tóth, 1983.) Bényei Miklós: Kovács Máté a művelődéspolitikus. = Kovács Máté emlékének. Könyv és Könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 31. p. (a továbbiakban: Bényei M. 1997.).

konferencián tanítványai és kollégái jónéhány igényes előadást és szép megemlékezéseket tartottak.⁸ Az eddigi közlemények, saját írásai, csaknem kiaknázatlanul heverő terjedelmes kéziratos hagyatéka⁹ és más egykorú források alapján kísérlet tehető életútjának vázlatos áttekintésére.” *uo., p. 7. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 10./205.]

Nem sokkal Bényei kötete után, 2006-ban, születésének 100. évfordulóján három konferencia keretében emlékeztek tanítványai és tisztelői, újabb adalékokkal egészítve ki pályaképét. Az előadásokból készült tanulmányok vaskos kötetben jelentek meg.¹⁰ Azóta szinte minden évben konferenciát, megemlékezést tartott a Kovács Máté Alapítvány kuratóriuma, részben a Magyar Könyvtárosok Egyesületének vándorgyűlésein, részben Kovács Máté születésnapja (nov. 11.) körül Budapesten a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ termeiben, részben Hajdúszoboszlón, szülővárosában a róla elnevezett Városi Művelődési Központ és Könyvtárban. Írásos formában ezek a Könyvtári Figyelőben, az Alapítvány honlapján és más orgánumban érhetők el. A kutatót segítik az Alapítvány honlapján található biobibliográfiák.¹¹

A 2007-ben megjelent Emlékkötetet ismertette, a tanítvány Lukács János, azt emelte ki, hogy Kovács Máté a magyar kultúrának meghökkentően szerteágazó területein hagyta rajta keze nyomát. Felhívta a figyelmet recenziójában arra is, hogy a - hiányzó kutatások között - jó lenne feltárni a fiatal művelődéspolitikus Kovács Máté és a két világháború közötti kultúrpolitikus Klebelsberg Kunó gondolatai között mutatkozó hasonlóságokat és különbségeket; Kovács Máté helytörténeti, helyismereti elképzeléseit, illetve a Hazafias Népfrontban 1958 és 1972 között végzett munkáját feltárni.

Lukács idézte Z. Karvalits Lászlót is az emlékkötetből: „Kovács Máté [...] boldogabb időkben akár örököse és folytatója lehetett volna Kármán, Eötvös, Trefort, Klebelsberg vagy Magyary Zoltán nevével fémjelzett szakpolitikai kurzusoknak.¹² Birt az elődök színvonalát és rangját adó tudományos megalapozottsággal, kompetenciával és látókörrrel, és kiváló emberi tulajdonságai sok mindenre predesztinálhatták volna.”¹³

Kovács Máté halálának 40. évfordulója újabb alkalmat kínált 2012-ben, hogy a Könyv, Könyvtár, Könyvtáros több számban tanítványokat szólaltasson meg. Közülük Suppné Tarnay Györgytől a professzor visszafogottságát, környezetének változásaira irányuló lenyűgöző nyitottságát érdemes feljegyezni. Írásában felidézte, hogy amikor hallgatóként a debreceni egyetemi könyvtárba látogattak, volt munkatársai a professzort milyen tisztelettel, szívéllyel fogadták.

⁸ Kovács Máté emlékkönyv. Szerk. Szelle Béla. Bp. 1983. 3-50. p. Kovács Máté emlékének. Könyv és Könyvtár XVIII. Szerk. Suppné Tarnay Györgyi. Debrecen 1997. 9-108.p. (a továbbiakban Kovács Máté emlékének 1997)

⁹ Kertész Gyula: Kovács Máté kéziratos hagyatéka. = Kovács Máté emlékének, 1997. 23-30. p.

¹⁰ Emlékkötet 2007. 7-213. p.

¹¹ <http://kovacsmatealapitvany.hu/publikaciok>. Az eddig elkészült és közreadott három bibliográfia Nagyné Kiss Mária: Kovács Máté szakirodalmi munkássága és a róla szóló irodalom. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp. 1983. 217-261. p.; Fehér Anita: Kovács Máté szakirodalmi... 1983-tól 2006-ig. = Emlékkötet, 2007. 217-233. p.; Balázs Dorina: Kovács Máté szakirodalmi... 2007-től 2014-ig. A továbbiakban Bibliográfiák.

¹² Kovács Ilona levélben hívta fel a figyelmet arra, hogy a névsor kiegészíthető Bassola Zoltánnal, akinek a nevét Kovács Máté sokszor említette a családban, s akivel munkatársi, emberi, baráti szoros kapcsolata volt. 2018-ban emlékülést tartottak Bassola Zoltánról, ahol kiderült róla, hogy reformpedagógiával foglalkozott és állásánál fogva – évekig a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban VKM) dolgozója, 1946-1948 között adminisztratív államtitkára volt – annak alkalmazásával is elkötelezetten foglalkozott. Érdemes lenne egy pedagógiai felkészültségű kutatónak Kovács Máté általános iskolai koncepciójával és kettejük kapcsolatával alaposabban foglalkoznia. Ehhez kiindulópont lehet Bassola önéletírása: Ki voltam.... (egy kultuszminisztériumi államtitkár vallomása). 1998.

¹³ Lukács János: „Kovács Máté százéve a magyar társadalom életében.” Egy emlékkönyvről és az emlékezés kötelességéről. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2008. 9. sz. 56-60. p.

Az egyetemi kirándulások során mindig felkeresték Kovács Mátéval a hallgatók – természetesen a könyvtárak mellett – a település kulturális intézményeit: múzeumokat, levéltárakat, művelődési házakat.¹⁴

A tanulóévek

„Kovács Máté a huszadik századi magyar népi értelmiségi akár tipikusnak is mondható útját járta végig. Hajdúszoboszlón született - **Kovács Máté és Korpos Lídia első gyermekeként** - 1906. november 11-én. **Családja nem tartozott a város legszegényebb rétegeihez, de nem volt vagyonos sem. „Idős Kovács Máté hadba vonulásáig gazdálkodott a kis tanyai birtokon.”** – írta Vida Lajos és még hozzátette: **„A város vége, ahol Kovács Máté nevelkedett, már igazi falu volt: minden messze volt, iskola és templom.”**¹⁵ A ma már világhírű fürdőváros a század elején erősen agrárjellegű település. Mintegy tizenöt és félezer lakójának több mint háromnegyede mezőgazdaságból élt, az ipari és kereskedelmi foglalkozást űzők száma csekély. A népesség döntő hányada református. Elemi tanodáján kívül volt egy fiú polgári iskolája, volt könyvtára, voltak jobbat és többet akaró törekvések, de az alföldi kisváros szellemi élete alapján véve átlagosnak tekinthető.¹⁶ Kovács Máté egy ötgyermekes református parasztcsalád sarja, testvérei közül ő volt a legidősebb. A falusias környezet hatása, élménykincse élete végéig elkísérte, a gyermekkori környezettől soha nem szakadt el véglegesen. Középiskolai tanárként és egyetemi professzorként mindig különös figyelmet fordított a paraszti származású fiatalokra, ahol és ahogyan tudta, egyengette útjukat, művelődés- és könyvtárpolitikusként pedig lehetőségeihez mérten támogatta a népművelés és a népkönyvtárak fejlesztését.” *uo., p.8. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 11./205.]

Gorilovics Tivadar ezt a környezetet, s persze a Debrecenben és Párizsban szerzett élményeket és ismereteket jelölte meg Kovács Máté életpályájának forrásaként. Hankiss János szerint volt néhány baloldali felfogású munkatársa, s ezt Gorilovics megtoldotta azzal, „hogyan egyebet ne mondjunk, Kovács Máté maga”: megállapítását azzal igazolta, hogy Kovács Máté „1939-ben az ’osztályönzéssel’ szembefordulva szenvedélyes hangú újságcikkben a ’nemzeti megújulás’ feltételeként egy ’korszerű egyetemes életközösség’ létrehozásának, az értelmiség és a parasztság ’testvériesülésének’ szükségességét hirdette.”¹⁷ Már itt az elején leszögezhetjük, hogy Kovács Máté baloldali volt, de nem kommunista. Az otthonról hozott élmények és a Nemzeti Parasztpárt 1945 utáni kultúrpolitikája vihették ebbe a pártba. 1949 utáni írásaiból ki kell vonni az akkor elvárt frazeológiát, s akkor kitetszik, élete végéig „paraszti származása, demokratikus felfogása”¹⁸ vezérelte, s nemcsak a koalíciós időszakban.

„ Kisgyermekként félárván maradt, mert édesapja az első világháborúban elesett.¹⁹ Ettől kezdve nagypapa gondoskodott róla, ő járatta iskolába is. Különös parasztember lehetett, mert szép kis könyvtárat gyűjtött össze;²⁰ könnyű elképzelni, hogy élénk eszű unokája nála kedvelte meg az olvasást,

¹⁴ Suppné Tarnay Györgyi: Kovács Máté hatása szakmai életutamra a könyvtáros generációk felnevelésében. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2012. 9. sz. 49-53. p.

¹⁵ Vida Lajos: A városépítő Kovács Máté Hajdúszoboszlóért. = Emlékkötet, 2007. 147-151. p.

¹⁶ Tanulmányok Hajdúszoboszló történetéből. 1867-1919. Szerk. Gazdag István. Hajdúszoboszló 1979.

¹⁷ Gorilovics Tivadar: Tanítványból munkatárs, munkatársból barát. (Kovács Máté és Hankiss János) = Emlékkötet, 2007. 141. p. A Kovács Máté idézet az Országépítés, 1939. 3. p-ről.

¹⁸ Szabó Róbert: Kovács Máté a szakpolitikus. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban eltöltött évek. 1945-1949. = Emlékkötet, 2007. 142. p.

¹⁹ Fülöp Géza: Kovács Máté pályája, művelődés- és könyvtárpolitikai tevékenysége. = Emlékkönyv Bp. 1983. 5. p. (A továbbiakban Fülöp 1983.). Janiga Éva: 95 éve született Kovács Máté. = Szókimondó, 2001. 11. sz. 12. p.

²⁰ Tóth Gyula: Kovács Máté 1906-1972. = Könyvtáros, 1981. 489. p. (a továbbiakban Tóth, 1981.)

és kötelezte el magát a szellem világa mellett.” *uo., p. 8. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 11./205.] **Kovács Ilonától tudjuk, hogy Kovács Máté családjában „nem egyszer említette a nagypapa könyveit és a nála talált újságokat, amelyből rendszeresen felolvasott neki.”²¹**

Kovács Máté kisgyermekként, 1913-1917 között a hajdúszoboszlói református népiskolába járt, majd 1917 őszétől 1921 kora nyaráig a helybeli állami fiú polgári iskolában tanult.²² Ennek elvégzése után, 1921-ben a debreceni állami Fazekas Mihály főreáliskola ötödik osztályába iratkozott be. Nagypapa nyilván arra gondolt, hogy így hamarabb önálló keresethez juthat, ám a serdülő fiút nemsokára más tervek kezdték foglalkoztatni. Egy új világ tárult fel előtte, megismerkedhetett a világ- és a magyar irodalom remekeivel, a természettudomány eredményeivel, németül és franciául tanulhatott. S amikor 1927-ben befejezte tanulmányait, úgy határozott, hogy a debreceni Tisza István Tudományegyetem magyar-francia szakos hallgatója lesz. A főreáliskola korabeli értesítőiben olvasható adatok arról tanúskodnak, hogy nem volt igazán jó tanuló. Az akkori négy fokozatú minősítési szisztémában mind a négy osztályban elégséges rendű, mai fogalmaink szerint közepes átlagnak felel meg. A nyolcadik osztályból az egyes tantárgyak érdemjegyei is szerepelnek az értesítőben: magyar és francia nyelvből is hármas (vagyis elégséges) osztályzatot kapott, holott ezekre az egyetemi szakokra készült. Egyéb források hiányában nem lehet tudni, mivel magyarázható ez a szolid teljesítmény? Esetleg dolgoznia kellett? Nem vonzotta a reáliskola kínálta életpálya? Tanárai egyébként kedvelhették, egyikük később úgy emlékezett rá, hogy „szelíd, jó tanítvány” volt.²³ Mindenesetre a négy évi átlaghoz képest az érettségije lényegesen jobban sikerült: jó rendű lett. (Rajta kívül csak két jeles és még egy jó minősítés született az osztályban.) Vizsgabizottsági elnöke, Huss Richárd egyetemi tanár tehát kedvező benyomást szerezhetett leendő hallgatójokról. Vagyis amikor kellett, egy konkrét, a jövője szempontjából fontos feladat elé került, azt sikeresen oldotta meg, azaz nem felkészültségével, a tudásával volt probléma.²⁴ *uo., p. 8-9. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 11-12./205.] **Nyilván nem lehetett könnyű számára eleinte a falusias Hajdúszoboszló után a városi szinthez felzárkózni. Ehhez szüksége lehetett intézményes segítségre. A nagypapai háttér és az öröklött érdeklődés sokat segíthetett, s ezt az élnk érdeklődést leköthette az a sok és sokféle új ismeret, amihez az iskolán kívül is hozzájárulhatott. Mindemellett Fazekasbeli tanárai, Oláh Gábor író, az itt is tanító Hankiss János lehetett rá nagy hatással²⁵, hiszen Korompai Gáborné szerint is: ez az iskola és az idegen nyelvek iránti fogékonysága is itt fejlődött olyan szintre, hogy az érettségi után a magyar mellé a francia szakot választhatta.²⁶**

²¹ „Apám volt az erő, ... bölcsesség és határozottság...” Vida Lajos interjúja Kovács Ilonával, Kovács Máté lányával. = Szókimondó (Hajdúszoboszló) 2006. 11. sz. 13. p. Az interjúban Vida Lajos azt is megkérdezte, hogy vajon milyen indíttatást kapott gyermekkorában a szülővárosában, az iskolában, a református elemiben, vagy a polgári iskolában, Kovács Ilona úgy válaszolt: „Ha nem is emlékszem konkrét utalásokra, az teljesen nyilvánvaló volt számunkra, hogy a gyermekkori élmények, tanítóinak figyelme, a közös paraszti sors és életük ismerete határozta meg későbbi politikai orientációját, művelődéspolitikai koncepcióját.” Uo. 14. p.

²² H[ajdú]B[ihar]M[egyei] L[evéltár] VIII. 224/c 13., 15. (A hajdúszoboszlói állami fiú polgári iskola anyakönyve.)

²³ A debreceni. m. kir. állami Fazekas Mihály Gimnázium értesítője az 1937-38. iskolai évről. Debrecen, 1938. 4. p.

²⁴ A debreceni állami Fazekas Mihály főreáliskola értesítője 1921-22. évi iskolai évről. Debrecen, 1922. 16. p., 1922/23. iskolai évről (1923.) 22. p. 1923/24. iskolai évről (1924.) 20. p., 1924-25. iskolai évről (1825.45- p. az érettségiről 47. p.

²⁵ Egyik legfőbb segítője már a középiskolában Hankiss János volt. Kovács Ilona levélbeli közlése szerint, Hankiss úgy is igyekezett vidéki „faragatlanságát” lefaragni, hogy tanítványait meghívta magához a professzori teákra. Ez segített a társasági formák megismerésében, a beszélgetések tartalma és formája szellemi csiszolásukhoz, vagy más szóval szocializálásukhoz is hozzájárulhatott. Erről Kovács Máté családi körben emlékezett derűs elismeréssel. Már itt felismerhette a lehetőségeket, s ki tudja, hogy az ott és a másutt hallottak alapján mi mindent olvashatott.

²⁶ Korompai Gáborné: Kovács Máté debreceni éveit. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2010. 2. sz. 52. p.

Valószínűsíthetjük, hogy nemcsak a francia nyelv vonzotta, hanem a francia világ, kultúra, irodalom, filozófia, egyáltalán gondolkodás is.²⁷

„Ezt egyértelműen bizonyította az egyetemi évei alatt is. 1925 őszén kezdte meg tanulmányait a debreceni tudományegyetemen. Szakválasztásait minden bizonnyal olvasmányai és iskolai tanulmányai motiválták: a magyar irodalom klasszikusainak és kortárs alkotóinak, alkotásainak csodálata, ismerete, illetve a francia kultúra és történelem értékeinek, hagyományainak tisztelete.²⁸ Hallgatóként nagy lendülettel fogott munkához, igyekezett kielégíteni sokirányú és csillapíthatatlan érdeklődését. Ekkor fordult a modern szépirodalom és az erdélyi kisebbségi magyar irodalom felé. Szépírói ambíciói is voltak, aforizmák és novellák írásával próbálkozott; az utóbbiakban felhasználta szülővárosi paraszti világában szerzett élményeit és népnyelvi emlékeit is.²⁹ Szerencséjére tanárai között talált egy megértő, atyai mentort, Hankiss Jánost, a Francia Intézet professzorát, aki jóindulatúan támogatta törekvéseit. Talán az ő közbenjárására kapta meg az 1926/27. tanév második félévében Debrecen város huszonöt pengős segélyét, ami nehéz anyagi helyzetén könnyített.³⁰ S amikor a tanév végén, az első szakvizsga letétele után a franciaországi ösztöndíj iránt folyamodott, professzora írt hatásos ajánlást számára, felismerve benne a majdani tudós formálódó erényeit. „Tudományos érdeklődését különösen a modern szépirodalom tanulmányozása köti le. Azt hiszem, megfelelő vezetés mellett s perspektívájának tágulásával értelmes munkása lesz különösen a napjainkban oly fontos irodalomelméletnek.”³¹

Az ösztöndíjat elnyerte, így a harmadik, 1927/28-as évfolyamot Párizsban végezte, a Sorbonne egyetemen, a Faculté des Lettres hallgatójaként. Az Országos Ösztöndíj Tanács hivatalos kiadványa arról tanúskodik, hogy tökéletesen megfelelt támogatói elvárásainak: rengeteget tanult, szorgalmasan látogatta a könyvtárakat, ismerkedett a francia főváros kulturális életével. Mint harmadéves tanárjelölt, mindkét félévben előadásokat hallgatott a francia irodalomtörténet, nyelvészet, pedagógia és esztétika köréből. A Bibliothèque Nationale-ban és több más könyvtárban anyagot gyűjtött szakdolgozatához, amelynek tárgya *Le progrès de la découverte psychologique au lirisme français du XIX siècle*. E téma kutatása közben Hankiss János itthoni tanácsait követte: a francia líra pszichológiai vonatkozásainak történeti változásait részleteiben kívánta bemutatni a romanticizmus érzelmességétől Valéry intellektualizmusáig. Tájékozódott a francia dráma modern irányzatai felől is: Strowsky Sorbonne-i professzor e tárgyban meghirdetett előadásait látogatta és sokat járt színházba. Olvasmányainak egyik része szintén a francia szellem megismerésére irányult. Hazafelé hosszabb franciaországi tanulmányutat is tett. A valószínűleg saját maga által fogalmazott beszámoló kitért arra is, hogy „egészen különleges érzékenységgel, érdeklődéssel és kedvvel kereste a speciálisan francia problémákat.”³² Nyilván ekkor mélyítette el francia nyelvtudását, és aligha kétséges, hogy ekkor került végérvényesen a francia kultúra, a francia mentalitás hatása alá.

Párizsban írhatta meg és küldte el a cívisvárosba Bánffy Miklós új regényéről (Reggeltől estig) írt könyvismertetését, amely bizonyára szintén professzora biztatására született. Hankiss János szerkesztette Debreceni Szemle 1928. évi első számában jelent meg, ez volt Kovács Máté első írása, amely nyomtatásban napvilágot látott.³³

²⁷ Kovács Ilonának köszönhető, hogy erre felhívta a figyelmet.

²⁸ Részletesen szól erről Fülöp, 1983. 5-6. p.

²⁹ Kertész Gy. i.m. 25-26, 29. p.

³⁰ A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1926/27. tanévről. Debrecen, 1929. 222. p.

³¹ A kéziratos hagyatékából idézi Kertész Gy. i.m. 1997. 26. p.

³² A beszámolót szó szerint idézi Boda Miklós: Kovács Máté igazsága. = Kovács Máté emlékének, 1997. 93-94. p.

³³ Kovács Máté: Bánffy Miklós új regénye. Kisbán Miklós: Reggeltől estig. = Debreceni Szemle, 1928. 1. sz. 65. p.

Hazaérkezése után, vagyis 1928. nyarán Hankiss János bevonta másik két professzor társával kezdeményezett és az előző évben indított Nyári Egyetem munkájába. A külföldieknek szervezett tanfolyamok egyikén egy jogi tárgyú előadást tolmácsolt – egyszerre franciául és németül.³⁴ Tehát ekkor már jól beszélte a német nyelvet is.

Sok tennivalóval telt a negyedik, 1928/29. tanév. Ismét kapott – most már állami – rendkívüli segélyt, ötven pengőt.³⁵ Újabb recenziót írt, ezúttal Horváth János A középkori magyar vers ritmusa c. kötetéről.³⁶ Befejezte mindkét szakdolgozatát. A magyar szakon nyelvészeti témát választott. Már 1927-ben elkészült egy összeállítás a hajdúszoboszlói népnyelvről, majd ezt fejlesztette tovább A hajdúszoboszlói nyelvjárás vázlata című, 1929-ben benyújtott szakdolgozatában. **Korompai Gáborné idézte Pápay József professzor (akihez írta magyar szakdolgozatát) bírálatát: „Hajdúszoboszló nyelvjárásáról teljesen hű képet nyújt. [...] A hozzászatolt szójegyzékben sok becses adalékot találunk a M/agyar/ T/áj/sz/ótár számára.”**³⁷ Néhány évtizeddel később Sebestyén Árpád nyelvész abban látta legfőbb értékét, hogy a szülőváros nyelvjárását „még abban az állapotban ragadta meg, amelyben századunk első negyedében lehetett.”. Kiemeli kitűnő megfigyeléseit és igen gazdag szójegyzékét. Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy szemléletét tekintve még a magyar nyelvjáráskutatás egy korábbi irányzatához tartozik, nem jelöli hangtani finomságokat, s tévesen véli, hogy a megvizsgált közegben kettőshangzók nem fordulnak elő.³⁸

Francia szakdolgozatának anyagát zömmel párizsi tartózkodásának idején gyűjtötte össze. A téma nem módosult, az eredetileg tervezett cím azonban némileg igen: a következő címmel írta: *Les découvertes psychologiques dans le poésie lyrique française du XIX siècle*.³⁹ A francia nyelvű értekezés a pszichológiai felfedezések szempontjából vizsgálja a XIX. századi francia lírát. Fontos állomás a pályán, mert Kovács Máté irodalomtörténeti és irodalomelméleti, valamint oktatás-módszertani tanulmányaiban később is gyakran előtérbe került a szépirodalmi művek lélektani mozzanatainak és a költők, írók lelki alkatának vizsgálata.

A második szakvizsga letételét, vagyis tényleges egyetemi tanulmányainak befejezését követően a vallás- és közoktatási minisztertől újabb ösztöndíjat kapott franciaországi tanulmányok folytatására. Az 1929/30-as tanévet szintén hasznosan töltötte Párizsban. Ekkor még úgy gondolta, hogy francia dolgozatát fejleszti tovább doktori disszertációvá, ehhez keresett további adalékokat a nemzeti könyvtárban és a többi nagy gyűjteményben. Elsősorban azt vizsgálta – ekkoriban elmélyülő érdeklődésének megfelelően – „milyen okok vezetnek a modern költőt arra, hogy a lírai költeményekben főképpen énjének fel nem tárt rugóit mutassa meg.” Közben különféle irodalomtörténeti és lélektani előadásokat hallgatott a Sorbonne egyetemen. Foglalkozott a jelenkor francia irodalmával és a színházzal is.⁴⁰ Eljárt az irodalmi szalonokba, rendszeresen látogatta a múzeumokat és a

³⁴ Kovács Máté: A Nyári Egyetem első tíz éve. 1927-1936. Debrecen, 1937. 6. p.

³⁵ A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem almanachja és évkönyve az 1928/29. tanévről, Debrecen, 1930. 102. p.

³⁶ Debreceni Szemle, 1929. 3. sz. 151-152. p.

³⁷ Korompai Gáborné: Kovács Máté debreceni évei. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2010. 2. sz. 53. p.

³⁸ Sebestyén Árpád: Hajdúszoboszló nyelvjárásának jellemzése. = Hajdúszoboszló monográfiája. Hajdúszoboszló, 1975. 602. p. – A népnyelvi anyag Hajdúszoboszlóról (1927) c. összeállítás a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetében, a szakdolgozat A Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtárának kéziratárában (DEKA/15. található. Néhány részletet közöl Janiga É. i.m. 13. p.

³⁹ Vö. Nagyné Kiss Mária: Kovács Máté szakirodalmi munkássága és a róla szóló irodalom. = Emlékkönyv, 1983. 229. p. – A kézirat adatait a Kovács Máté hagyatékában található példány alapján írta le.

⁴⁰ Kovács Ilona levélbeli szíves közlése szerint valószínűleg könyveket is vásárolt, hiszen könyvtárában 1972 -ig több ott vásárolt kötet volt, főként francia sorozatok darabjai, versek. Némelyekben sajátkezű Paris vagy Kovács Máté bejegyzéssel.

képkiallításokat, vagyis – ahogy ő maga írta – „igyekezett minél alaposabban megismerkedni a francia szellemi élettel.”⁴¹ Miután az ösztöndíjas idő letelt, szétnézett Olasz- és Németországban, Angliában és Ausztriában is.⁴²

A következő, 1930/31-es tanévben a vallás- és közoktatási miniszter tanárjelöltként ezer pengős belföldi tudományos kutatói ösztöndíjban részesítette, még mindig francia irodalmi tanulmányai támogatására.⁴³ Ezt félévig élvezhette. Az első félév végén tette le utolsó vizsgáit a debreceni tudományegyetemen, azaz 1931-ben szerzett magyar-francia szakos gimnáziumi tanári oklevelet.⁴⁴ *uo., p. 9-12. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 12-15./205.]

A középiskolai tanár

„A széleskörű műveltséggel rendelkező, kiválóan felkészült, világlátott fiatal értelmiségi élete újabb fordulópontja előtt állt. A diploma megszerzése után, 1931. február 16-tól a tanév végéig a Tisza István Tudományegyetem Könyvtárában alkalmazták ideiglenes szolgálatra. Órabére 0,35-0,65 pengő között lehetett, mert az évkönyv szerint a könyvtári rendkívüli munkaerők ennyit kaptak.⁴⁵ Ősszel, az új tanév elején megkezdte középiskolai tanári pályáját

1931. szeptember 1-től a nyíregyházi ágostai hitvallású evangélikus Kossuth Lajos Reálgimnázium kormányzótanácsa helyettes tanárrá választotta, az akkor kialakított magyar-francia tanszékre. Magyarot tanított az első és ötödik, franciát az ötödik és hetedik osztályban, összesen heti 18 órában. Nagyon aktívan mutatkozott be: francia társalgási gyakorlatokat tartott – rendkívüli tárgyként – kezdőknek és haladóknak heti három-három órában; az iskola ún. liceális kurzusán „Az írói egyéniség és a modern szépirodalom” címmel vállalt előadást. A következő tanévben tovább vitte osztályait magyar és francia nyelvből, folytatta francia társalgási gyakorlatok vezetését; egyúttal ő lett a VI. osztály (ahol franciát és magyart is tanított) osztályfőnöke, valamint tanárkari jegyző, és rábízta az ifjúsági könyvtár őrének teendőit is.” *uo., p. 13. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 16./205.] **Kovács Máté három tanéven át látta el az iskolai könyvtárőri feladatokat.⁴⁶ Két tanéven át az ifjúsági könyvtár felelőse volt, s működése alatt a szakszerűség terén sokat fejlődött a könyvtár. Maga számolt be arról, hogy „A könyvtár átszervezését és az új katalógus elkészítését befejeztük. [...] Könyvtári órát tartottunk minden szombaton [...] Tanulóink komoly érdeklődéssel fordultak könyvtárunk felé.”⁴⁷**

„1933. május 3-i szülői értekezleten „Hogyan tanuljunk” címmel gyakorlati tanácsokat adott a szülőknak, arról, miként szoktassák rá gyermekeiket a helyes tanulásra. Az 1933/34. tanévben új tantárgyat is kapott, a második osztályban szépírást tanított. Ő lett a Bessenyei önképzőkör társelnöke is.”⁴⁸

⁴¹ Boda M. i.m. 92. p.

⁴² Fülöp, 1983. 6. p.

⁴³ A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1930/31. tanévről. Debrecen, 1932. 237. p. Ő maga könyvtári gyakornokságra emlékezett, vö. Tóth, 1981. 489. p.

⁴⁴ Új magyar életrajzi lexikon. 3. H-K Bp. 2002. 1144. p.

⁴⁵ A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1930/31. tanévről. Debrecen 1932. 237. p. Ő maga könyvtári gyakornokságra emlékezett, vö. Tóth Gy. 1981. 489. p.

⁴⁶ Az intézmény könyvtárának történetét bemutató írásra hivatkozva közli Szerafinné Szabolcsi Ágnes: Kovács Máté nyíregyházi évei (1931-1935). = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2007. 4. sz. 46-51. p.

⁴⁷ Idézi Szerafinné i.m. 47. p.

⁴⁸ A nyíregyházi ág. h. ev. Kossuth Lajos Reálgimnázium évkönyve az 1933/34. tanévről. Nyíregyháza, 1932. 31., 26., 61. p. 1932/33, 12., 50., 22. p. 1933/34. 57., 60., 75. p.

E tanév vége felé 1934. május 23-án Kovács Mátét a nyíregyházi városi felső kereskedelmi iskola francia tanszékére választották meg helyettes tanárnak.⁴⁹ „Igen sok jót hallottunk az új kollégáról” jegyezte meg az igazgató. A következő értesítőben ugyanő nyugtázta: a felügyelő bizottság jól döntött, „reményeinket benne megvalósulni láttuk, sajnos 1935. február közepén, tekintettel arra, hogy a debreceni állami reálgymnáziumhoz kapott megbízást, körünkől eltávozott”. Amíg ott volt – február 15-ig – heti 22 órában tanított, mégpedig öt tárgyat: franciát a második-negyedik, németet, magyart, történelmet és kereskedelmi ismereteket (!) az első osztályban.⁵⁰

Energijából külső, ún. társadalmi feladatok vállalására is futotta. 1931/32-ben a nyíregyházi egyetemi és főiskolai hallgatók Szabolcs vezér bajtársi törzsének törzsfője; rendezett egy dísz- és egy kultúrtáborozást, s mindkét helyen megnyitót mondott. 1932/33-ban belépett a Szabolcs vármegyei Bessenyei Körbe, a december 2-i emlékűnnepen felolvasta „Arany János lelki fejlődése” című tanulmányát, az egyik szakosztályában február 11-én „A francia gótika remekei” címmel vetített képes előadást tartott. A március 15-i városi ünnepségen ő volt a szónok. 1933/34-ben újabb felkéréseknek tett eleget: a helyi Rotary Club titkára lett és meghívták a Szabolcsi Szemle szerkesztőbizottságába.⁵¹

A Vallás- és Köznevelési Minisztérium 1935. január 30-án alkalmazta Kovács Mátét a debreceni állami Fazekas Mihály reáliskolában (ahol éppen e tanévtől indítottak reálgymnáziumi osztályt is) óraadó helyettes tanárként. Február 16-tól magyart és franciát tanított, továbbá játékdélutánokat vezetett. Az 1935-36. tanévben osztályfőnöki feladatot kapott, és két órában még természetrajzot is oktatnia kellett. Egy csoportban francia társalgási tanfolyamot tartott, és rábízták az önképzőkör irányítását. A következő tanév első félévében itt is beszélt az első osztályos tanulók szülői értekezletén, itt is elmondta „magas színvonalú, mindvégig lebilincselő, értékes és alapos előadását: „Hogyan tanuljunk?” címen.⁵² Gyakorlati értékű tanácsokat adott a szülőknek, hogyan ellenőrizhetik és irányíthatják a gyermekeik otthoni tanulását. Nagy felkészültséggel tárgyalta a kérdés összes ágazatát, derűs humorával fűszerezve ötletes megállapításait. Szeretetre méltó közvetlenséggel maradandó értékű útbaigazításokat adott a nagy érdeklődéssel hallgató szülőknek a gazdaságos tanulás lélektanáról és technikájáról. A közönség zajos tapsal jutalmazta a szellemes előadót.” Ekkor már kevesebb órája volt, mert tanított az 1936 őszén megnyílt állami gyakorló gimnáziumban is, mégpedig franciát. 1937. július 1-jével rendes tanári kinevezést kapott, de 1938. februárjától áthelyezték a gyakorló gimnáziumba. Az igazgató búcsúszavaiban nagy veszteségként említette távozását és kiemelte: ide járt középiskolába is és tanártársaival szemben „mindenkor határtalan tisztelettel és kitűntető figyelmességgel viseltetett. Vonzó egyéniséggel, szelídséggel, nyájjasságával megnyerte mindnyájunknak szeretetét, pontosságával és rendszeretével, gazdag tudásával és

⁴⁹ Kovács Ilona szíves levélbeli közlése szerint azért kellett az evangélikus Kossuthból a református Kovács Máténak távoznia és más iskolát keresnie, mert ott arra szólították fel, hogy térjen át az evangélikus hitre és ezt nem vállalta. Ezt családi körben mesélte Kovács Máté és hozzátéhető, hogy ez újabb bizonyítéka annak, hogy érdekből sem változtatta nézeteit. Kovács Ilona úgy emlékszik, hogy akkor volt valami szabály, hogy evangélikus gimnáziumban lehetőleg ilyen vallásúak tanítsanak. Ezért cserélt egy ilyen vallású tanárral.

⁵⁰ A nyíregyházi városi felső kereskedelmi iskola értesítője az 1933-34. iskolai évről. Nyíregyháza, 1934. 21. p.; 1934-35. 26., 39. p. Nyíregyházi tanárságát említi Tóth, 1981. 489. p.

⁵¹ A nyíregyházi ág. hitv. ev. Kossuth Lajos Reálgymnázium értesítője az 1931-32. évről. Nyíregyháza, 1932. 29. p., 1932-33. 16. p. 1933-34. 22. p. A Bessenyei Kör előadásairól: Nyírvidék, 1932. dec. 3. 2. p., 1933. febr. 12. 7. p.

⁵² Hallgatóit az egyetemen is igyekezett felkészíteni tanulás- és kutatómódszertanból. Tanóráin lehetőséget talált arra is, hogy bevezetesként beszéljen jegyzetelés technikáról, munkaszervezésről, időbeosztásról, kulturális tájékozódásról stb. Ez kedvenc témája lehetett, mert szívesen tette ezt órán kívül civilben, baráti és családi beszélgetésben is.

tervszerű-módszeres munkájával, önképzőköri társelnökségével lelkesen és eredményesen szolgálta intézetünket: a nemzeti művelődés ügyét.”⁵³

Reáliskolai órái mellett már 1935-36-ban szakelőadója a Középiskolai Tanárképző Intézetnek: az első félévben a Francia stílusgyakorlatok, a másodikban A francia nyelv tanításának középiskolai módszertana címmel tartott heti két órában előadásokat francia szakos tanárjelölteknek. A következő tanévben három kurzusa is volt: Rendszeres francia nyelvtan, A francia irodalom középiskolai feldolgozása, Francia nyelvtani és stílusgyakorlatok.⁵⁴

Az állami Középiskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumának felállítását a vallás- és közoktatási miniszter 1936. szeptember 10-én rendelte el, és szeptember 22-én volt a tanévnyitó ünnepség. Kovács Máté külső oktatóként kezdettől fogva részt vett a munkában, majd a miniszter 1937. március 18-án rendes gimnáziumi tanárnak nevezte ki. Hamarosan lehetősége nyílt arra, hogy 1938. március 21-22-én tanulmányutat tegyen Budapesten az ottani Gyakorló Gimnáziumban és a székesfőváros Irányító Polgári Iskolájában. Ekkor már magyart is tanított, és ő volt az értekezleti jegyző. S természetesen a tanárjelöltekkel is foglalkoznia kellett, és olykor bemutató tanításokat tartott. 1938. szeptember 12-én az egyik osztályban Trefort Ágoston egykori kultuszminiszter érdemeiről emlékezett meg, a november 25-i szülőértekezleten az új Rendtartás nevelési elveiről beszélt. Az 1939-40. tanévben osztályfőnök és az ifjúsági könyvtár őre lett; október 16-26. között részt vett a Vallás – és Közoktatásügyi Minisztérium Budapesten rendezett táj- és népkutató tanfolyamán, április 24-én szülői értekezleten „Nyelvvédelem” címmel tartott előadást. 1940. december 30-án előlépett a ranglétrán: a minisztérium gyakorló gimnáziumi tanárrá nevezte ki. Az 1941-42. tanévben ismét új feladatot kapott (a régiék mellé): önképzőkör vezetője lett; az ún. módszeres értekezletek egyikén, 1942. április 17-én A szülőföldismeret szerepe az irodalmi nevelésben címmel tartott előadást. Az utolsó hónapok, amelyeket a gyakorló gimnáziumban töltött, az 1942-43. tanév első féléve. Ekkor a magyar és francián kívül két osztályban egy-egy órában honvédelmi ismereteket is tanított; a módszeres értekezleteken november 26-án A kezdőfokú francia oktatás című bemutatóval szerepelt. A naptári év végén, 1943. január 1-jétől a kultuszminiszter a debreceni tankerület főigazgatóságához osztotta be. Igazgatója így köszönt el tőle az iskola évkönyvében, magasra értékelve itteni teljesítményét: „Azon tanáraink közül való volt, aki az intézet alapítása óta dolgoztak velünk, s segítettek kialakítani azt a szellemet, amely iskolánk munkáját jellemzi. Szaktárgyai tanításának kitűnő mestere volt, az ifjúságnak megértő szívű nevelője és jó kartárs. Őszinte szívvel kívánjuk, hogy felfelé ívelő pályáján továbbra is Isten áldása kísérje.”⁵⁵

Kovács Máté a főreáliskola tanáráként lett az 1935-36. tanévben az egyetem tiszteletbeli (fizetés nélküli) tanársegéde, valamint francia lektora. A Francia Intézet vezető tanára ekkor a már említett Hankiss János. Egy kései nekrológjában Kovács Máté kimondatlanul is elárulja, hogy rendkívüli hatást gyakorolt rá professzora sokoldalú munkássága, kiterjedt népművelő és népszerűsítő, itthoni és

⁵³ A m. kir. állami Fazekas Mihály reáliskola értesítője az 1934-35. iskolai évről. Debrecen, 1935. 10., 17. p. A debreceni m. kir. állami Fazekas Mihály Gimnázium értesítője az 1935-36. tanévben. Debrecen, 1936. 14., 23., 29., 37-38. p. 1937-38. 18., (innen az első idézet) 24., 36-37. p. 1937-38. 4., (a második idézet) 10-11. p.

⁵⁴ A debreceni m. kir. Fazekas Mihály Gimnázium értesítője az 1935-36. tanévben. Debrecen, 1936. 26. p., 1937-38. 26. p.

⁵⁵ A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképző Intézet Gyakorló Gimnáziumának értesítője az 1936-37. iskolai évről. Db. 1937. 3. p., 1937-38. 15-16., 19., 28. p. 1938-39. 25., 28., 30., 41. p. 1939-40. 13., 20., 24-29. p. 1940-41. 20., 33. p. 1941-42. 25., 33., 39. p. 1942-43. 17., (az idézet) 27., 32., 35. p.

külföldi kulturális szervező munkája. közvetlen személyisége és mély humanizmusa.⁵⁶ Valószínűleg őt tekintette példaképének, és valóban sok hasonlóság van kettejük tanári magatartásában.

Lektorként a francia irodalom és nyelvészet köréből az évek során több stúdiumot is hirdetett: eleinte inkább a beszéd-, stílus és fogalmazási gyakorlatokat vezetett, majd a különböző korszakok (a XII. századtól a XIX. századig) francia irodalmi olvasmányairól tartott órákat.⁵⁷ Olykor más fórumokon is szerepelt: az 1937 márciusi kultúrdélutánon: „Molière kora és színháza”, az Árpád Bajtársi Egyesület kultúrdiplomáciai előadás sorozata keretében „A magyar diák Franciaországban hajdan és most” címmel beszélt.⁵⁸ Összeállított egy tudományos igényű bibliográfiát is, amely a Francia Intézet kiadványairól és a francia szakon megvédett bölcsészdoktori disszertációkról tájékoztatta a szakembereket.⁵⁹ Egyetemi megbízatása révén került a Collegium Hungaricum Szövetségbe is.

Az 1937-38. és 1938-39. tanévben folytatta munkáját a Középiskolai Tanárképző Intézetben: a francia szakos tanárjelölteknek nyelv- és stílusgyakorlatból tartott foglalkozásokat. Aztán két évet kihagyott, majd 1941-42-ben és 1942-43-ban már a magyar irodalomtanítás módszertanából adott elő.⁶⁰

Még a nyíregyházi evangélikus gimnáziumban tanított, amikor 1933 nyarán a debreceni Nyári Egyetem titkára lett.⁶¹ Minden bizonnyal Hankiss János, a szünidei tanfolyamok egyik szervezője és igazgatója ajánlotta erre a feladatra, amely meggyőző nyelvtudást, optimális tárgyaló képességet, szervezői tehetséget és széleskörű tájékozottságot követelt. Kovács Máté igazolta a várakozásokat. Két esztendő múlva már ő volt a Nyári Egyetem főtitkára, és 1942-ig töltötte be ezt a tisztséget. Hozzáértő és odaadó tevékenysége jelentékeny mértékben hozzájárult az Európa-szerte, sőt Amerikában elhíresült **[híressé vált]** rendezvény sikeréhez. Milleker Rezső, a Nyári Egyetem igazgatója 1939. évi jelentésében így vélekedett róla: „előrelátása és szakértelme rendkívüli körülmények között is mindig megtalálta a helyes és célravezető megoldást...”⁶² Mentora, Hankiss János 1942-ben hasonlóan látta szerepét. „Kitűnő vezetőképesége, nyugodt, mindig megfontolt magatartása, körültekintő, a legapróbb részletekre is figyelő előrelátása, tapasztalatai a nyári egyetem kényes, sok ütköző érdeket egyesítő munkásságának ez évben is nélkülözhetetlen feltételei voltak.”⁶³ Természetesen a Nyári Egyetem szervezése előnyösen járult hozzá Kovács Máté személyes fejlődéséhez is. **Némedi Lajos professzor, aki több, mint egy évtizeden át munkatársa volt, úgy értékelte, hogy a Nyári Egyetem volt az az intézmény, amely „felkészítette a háború utáni évtizedekre, veleszületett képességeit továbbfejlesztette [...] szervező képessége, szorgalma, következetessége, munkabírása, emberséges szigora itt fejlődött ki.”**⁶⁴ Nemzetközi hírű tudósokkal találkozott, közelről érzékelhette a tudományos

⁵⁶ Kovács Máté: Hankiss János, 1893-1959. = A debreceni Fazekas Mihály Gimnázium (volt főreáliskola) értesítője az 1972-73-as centenáriumi évről. Bp. 1973. 100-102. p.

⁵⁷ A debreceni m. kir. állami Fazekas Gimnázium értesítője az 1935-36. iskolai évről Debrecen, 1936. 26. p., 1936-37. 26. p.; A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának évkönyve az 1937-38 Debrecen, 1938. 30. p., 1939-40. 26. p., 1940-41. 35. p., 1941-42. 36. p., 1942-43. 30. p.

⁵⁸ A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának értesítője az 1937-38 iskolai tanévről. Debrecen, 1938. 30. p.

⁵⁹ A Debreceni Egyetem Francia Intézet tagjainak munkássága. Hankiss János tudományos munkálkodásának 25. évfordulója alkalmából közzétették volt tanítványai. Szerk. Kovács Máté. Debrecen, 1942. 24. p. Vö. Fülöp, 1983. 7. p.

⁶⁰ A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának évkönyve az 1937-38 iskolai évről. Debrecen, 1938. 30. p., 1938-39. 38. p., 1941-42. 36. p., 1942-43. 30. p.

⁶¹ A nyíregyházi ég. h. ev. Kossuth Lajos-Reál Gimnázium értesítője. 1933-34. tanév. Nyíregyháza, 1934. 22. p.

⁶² A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem évkönyv az 1939-40. tanévről. Debrecen, 1940. 391. p.

⁶³ Idézi Némedi Lajos: Kovács Mátéra emlékezve. = Kovács Máté emlékének, 1997. 107. p.

⁶⁴ Némedi Lajos: Kovács Mátéra emlékezve i.m. – idézi Korompai Gáborné: Kovács Máté debreceni éve i.m. 53-54. p.

problémák sokaságát, kapcsolatokat épített ki, és érlelődtek pozitív emberi tulajdonságai: következetessége, emberséges szigora, munkabírása stb. Közvetlen közreműködésével szintén igyekezett a kurzusok színvonalát emelni: magyarázatokkal magyar nyelvet tanított a franciák és franciául tudók számára, 1936-ben két előadást tartott: „A modern irodalmi élet lélektani problémái” címmel. A Nyári Egyetem tízéves jubileumára írt – ám névtelenül megjelent – füzetében a rendezvényt a tudományosság egyik terrénusaként szemlélte; szerinte a nyaranta ismétlődő tanfolyam vezetése tudományos probléma: „itt a tudomány fejlesztésének új műfaja alakul ki, mert a Nyári Egyetem közössége nem hasonlít semmi más közösséghez (szélesebb és mégse kevésbé mély, hiszen tele van komoly szakemberekkel), mert a Nyári Egyetem előadóasztala nemzetközi fórum, amelynek légköre szintézisalkotásra s másfelől a magyar jelleg tisztázására, tudatosítására ösztökél, és mert az előadók ebben a környezetben érzik, hogy legtitkosabb problémáikat, a kerékvágásból kiköppenő elgondolásaikat itt olyan közösségen próbálhatják ki, amely éppoly figyelmes, mint amilyen türelmes, s amely már megszokta a nagy kezdeményezések ritka élvezetét.”⁶⁵

Kovács Máté neve középiskolai tanárként, egyetemi oktatóként, a Nyári Egyetem egyik szervezőjeként, a Debreceni Szemle szerzőjeként hamar ismertté vált Debrecenben. Városa kulturális életének később más fórumokon is tevékeny részese lett. A negyvenes évek elején a Csokonai Kör örökös tagja, egyúttal a progresszívebb irodalmi-szellemi csoportosulás, az Ady Társaság választmányában is helyet kapott.⁶⁶ Hajdúszoboszlóról hozott és a cívisvárosban felerősödött plebejus szemlélete, a népben-nemzetben gondolkodó értelmiségi magatartás vezette el néhány országos kezdeményezéshez: bekapcsolódott a Magyar Népművelők Társaságának munkájába, recenziókat adott a Magyar Lélek c. folyóiratnak. 1939-ben két írása is megjelent a rövid életű Országépítés c. orgánumban.

Erre a két cikkre kevés figyelmet fordított eddig a kutatás. Holott mindkettő jellegzetes terméke akkori gondolatvilágának, a magyarság sorsán töprengő gondolatvilágának.⁶⁷ Az első közleményben a közeledő háborús veszély árnyékában azt fejtegette – szembe fordulva a revíziós eufória hullámával -, hogy a nemzeti megújulásnak, a gazdasági, társadalmi és szellemi élet elkerülhetetlen reformjának alapvető feltétele a Kárpát-medence népeinek testvéri megbékélése, új egységbe forrása, a hajdani álmok, a Dunai Egyesült Államok megvalósítása.⁶⁸ A másodikban arról szólt, hogy az egész magyarság jövő(jé)nek kulcskérdése a magyar parasztság felemelése: „a nemzeti megújulásnak csak parasztságunk népi életközösségünkbe való testvériesülésével alapozható meg.” Új földműves életforma, korszerű falusi hivatásszervezet kiépítésére a nemzetnevelés kiterjesztésére van szükség: napközi otthonok, elemi iskolák létesítésére, könyvsorozat és megfelelő lapok kiadására, a faluközösség kulturális életének és a katonai nevelés meg-, illetve átszervezésére. Az eszmefuttatásban csírájában egy egész művelődési, népoktatási rendszer tárul az olvasó elé.⁶⁹ Számos elem a későbbi művelődéspolitikai nézetei, tervei között is felbukkan.

⁶⁵ [Kovács Máté]: A Nyári Egyetem tíz éve 1937-31. [ez bizonyára téves szám! TGY] Debrecen, 1937. 21. p. – A debreceni Nyári Egyetem szervezésében játszott szerepéről vö. Tóth, 1981. 489., Fülöp. 1983. 6-7., 15. p. Némédi L. i.m. 106-108. p.

⁶⁶ A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának évkönyve az 1941-42. iskolai évről. Debrecen, 1942. 36. p. Vö Fülöp, 1983. 7. p.

⁶⁷ Kovács Ilona szerint érdeklődési köréhez közel álltak a népi írók, falukutatók, Németh László. Kapcsolatai közé tartozott Illyés Gyula, Veres Péter. Levelében Kovács Ilona felvetette, hogy érdemes lenne megvizsgálni könyvtárának szociológiai, pedagógiai és irodalmi részét. Ez nem túl sok, de aki ismeri Kovács Máté szakmai és társadalmi tevékenységét, annak sokat mondhat.

⁶⁸ Kovács Máté: Korszerű magyar élethivatás. = Országépítés, 1939. 2. sz. 209-220. p.

⁶⁹ Kovács Máté: Magyar hivatástudat és parasztság. = Országépítés, 1939. 3. sz. 375-379. p. az idézet: 379. p.

A harmincas évek derekán vett határozottabb irányt Kovács Máté tudományos kutató pályája. Szakított a szépirodalmi ambíciókkal, utolsó – ismert – próbálkozás egy népies tárgyú elbeszélés.⁷⁰ Feladta korábbi témáját, a francia líra pszichikai vetületének vizsgálatát is, újabb publikációja ezután már nem jelent meg róla. Valószínűleg a földrajzi távolság, a forrásokhoz és a szakirodalomhoz való hozzáférés itthoni szűkös lehetőségei miatt döntött így. Egyre inkább a magyar irodalom, közelebbről a XVIII. század végi alkotók felé fordult. Doktori disszertációját a felvilágosodás jeles, plebejus szellemiségű debreceni alakjáról írta, Fazekas Mihály a rokokó költő címmel. 1939 őszére fejezte be, november 22-én mutatta be a debreceni Tisza István Tudományos Társaság első osztályának ülésén.⁷¹ Talán nem érdektelen a mű gondolatmenetét vázolni: az első részben a költő lelki alkatát vizsgálja, majd élményvilágát és művészi képzeletét, aztán megformáló művészetét, ízlésirányait, végül összefoglalja Fazekas költészetének hatását az irodalmi közvéleményre. A disszertációt hamarosan hivatalosan is megvédte, a szövegét az imént említett Társaság kiadta. Majd 1939. március 19-én Kovács Mátét bölcsészdoktorrá avatták.⁷²

Nem sokkal később a Magyar Népművelők Társasága arra kérte fel, hogy a Magyar klasszikusok című filléres sorozata számára rendezzen sajtó alá két füzetet. Nyilván örömmel vállalta, mert egyrészt szűkebb kutatási témájához kapcsolódó költőkről volt szó, másrészt felismerte, hogy az olcsó kiadványok olyan széles néprétegekhez (és a középiskolás diákokhoz) juthatnak el, akik egyébként nem részesülhetnének a magas irodalom élményéből. 1941-ben adta közre – bevezetővel ellátva – Fazekas Mihály Lúdas Matyiját és néhány válogatott közleményét, valamint Gvadányi József kevésbé ismert Rontó Pál c. elbeszélő költeményét.⁷³ *uo., p. 13-20. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 16-23./205.]

Kovács Máté rövidre szabott irodalmár tevékenységét értékelő kutató megállapítása szerint „könyvtártudományi ténykedése szervesen következik irodalmár pályakezdéséből.”⁷⁴ Azzal érvelt, hogy Hankiss János tanítványaként komparatistikával foglalkozott, másrészt a szellemtörténeti iskolától örökölt interdiszciplinaritást hirdető nézeteinek is nagy hasznát vette később, nemcsak könyvtártudományi ténykedése terén alkalmazta ezt a szemléletet, hanem akkor is, amikor a kommunikációtudomány honi megalapozásában vállalt fontos szerepet. Ismert az a másik megállapítás, hogy egyetemi tanulmányaitól kezdve érdeklődött az alkotáslélektan kérdései iránt. Ezt hasznosította egyetemi tanárként, amikor már első évfolyamainak oktattatott olvasáslélektant, sőt amikor nem talált a tárgyhoz megfelelő oktatót, maga vállalta átmenetileg az oktatást. Az pedig aligha lehet vitás, hogy filológiai működése azóta is példaadó minden könyvtáros számára, hiszen Kovács Béla Lóránt szerint „a filológia tudománya a könyvtárral együtt született.”⁷⁵

Az oktatáspolitikus/művelődéspolitikus

„Professzora, Hankiss János biztatására és hívására hamarosan az oktatásügy irányításában kapott helyet. A vallás-és közoktatásügyi minisztérium 1942. december 17-én kelt rendeletével 1943. január 1-jei hatállyal Kovács Mátét a debreceni tankerületi főigazgatósághoz osztotta be szakelőadói teendők ellátására.⁷⁶ Az új feladat nem volt idegen tőle, hiszen korábban is foglalkoztatták

⁷⁰ Kertész Gy. i.m. 26, 29. p.

⁷¹ Kovács Máté: Fazekas Mihály a rokokó költő. Debrecen, 1940. 1. p.

⁷² A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem évkönyve az 1939-40. tanévről. Debrecen, 1940. 364. p.

⁷³ A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának évkönyve az 1940-41. iskolai évről. Debrecen, 1941. 35-36. p. Vö. Fülöp, 1983. 7. p.

⁷⁴ Kovács Béla Lóránt: Kovács Máté irodalmár pályakezdése. = Emlékkötet, 2007. 190. p.

⁷⁵ Kovács Béla Lóránt i.m. 193. p.

⁷⁶ A debreceni m. kir. Középiskolai Tanárképzőintézet Gyakorló Gimnáziumának az 1942-43. iskolai évről. Debrecen, 1943. 19. p.

oktatáspolitikai kérdések⁷⁷ és rengeteg tapasztalatot szerzett a középiskolák és az egyetem tantermeiben, valamint a Nyári Egyetem főttháraként.

Mindössze egy félévet töltött friss munkahelyén, mert 1943. július 1-jétől az Országos Köznevelési Tanács, az egyik legfontosabb irányító szerv ügyvezető igazgatója lett.⁷⁸ Budapestre költözött, mint kiderült végleg. Magával vitte a Tiszántúli és Debreceni függetlenségi, demokratikus és népies hagyományait.⁷⁹

Ekkori munkásságából két könyv emelendő ki. Mindkettő 1944-ben jelent meg, tehát hazánk rendkívül súlyos, válságos időszakában. Kiss Árpáddal közösen szerkesztette a Magyarorságtudomány és nemzetnevelés c. kötetet, amelyben a Nyári Egyetem magyarságtudományi előadássorozatában elhangzott tanulmányokat foglalták egybe, a nevelők és az érdeklődő nagyközönség tájékoztatására. A mára csaknem elfeledett Debreceni könyvek sorozatban látott napvilágot, a város támogatásával. A szándék nemes: a nemzeti önismeret szolgálata, az európai ember szellemi válságának enyhítése, olyan időpontban, amikor a német megszállás nemzeti függetlenségünket veszélyeztette, a háború vérzivatarra pedig az emberi kultúrát, a humánusit. Kovács Máté az irodalmi nevelés hivatásáról értekezett: ennek célja a teljesebb emberség, a fejlett műízlés kifejlesztése, a magyar szellemiség alapvonásainak éreztetése, élménnyé tétele, továbbá a teljesebb és helyesebb nemzetkép kialakítása.⁸⁰

A másik kiadvány a Magyar Népművelők Társasága által közzétett Szép magyar versek c. antológia. Kovács Máté szerkesztette, a „verskedvelők mindennapi használatára.”⁸¹ A választás tematikus, hogy így is közelebb vigye a költeményeket az olvasóhoz. Kevésbé ismert költőket is bemutat és teret ad az általa különösen kedvelt erdélyi magyar líra legszebb darabjainak. A művelődéspolitikai, népművelői cél itt is megfigyelhető, akárcsak a tanári mentalitás: a bevezető végén azt magyarázza, hogyan kell verses kötetet olvasni, hogyan lehet eljutni a megértésig.⁸² **A kötet válogatása, tartalma Kovács Máté értékítéletéről, világfelfogásáról is sokat elmond.**⁸³

1945 tavaszán, amikor az Ideiglenes Nemzeti Kormány Debrecenből felköltözött Budapestre, és Teleki Géza gróf kultuszminister kiegészítette hivatali apparátusát, az Országos Köznevelési Tanács működését május 15-ével beszüntették, Kovács Mátét pedig gimnáziumi igazgatói rangban a Vallás- és Köznevelési Minisztérium fogalmazói körébe osztották be. Július elején Teleki Géza minisztériumi osztálytanácsossá nevezte ki és egyúttal megbízta az akkor felállított nevelési ügyosztály vezetésével. Majd november első felében a miniszterelnök miniszteri tanácsossá léptette elő. **(Szabó Róbert levéltári forrással bizonyított állítása, hogy „1945. június 13-án lett miniszteri osztálytanácsos.” Szabó úgy tudja, hogy „a minisztériumba kerülésével körülbelül egy időben lett a Nemzeti Parasztpárt budapesti /később nagy-budapesti/ szervezetének tagja, majd szervezőtitkára, végül elnöke.”**⁸⁴) A nemzetgyűlési választások után, 1945. november 15-én **(Szabó szerint 25-én)** a Nemzeti Parasztpárt delegáltja, Keresztury Dezső lett az új miniszter, aki 1946. február 11-én **(Szabó szerint 1-**

⁷⁷ OSZK Kézirattára Fond 210/24.

⁷⁸ Kertész Gy. i.m. 25. p. Tóth, 1981. 489. p. Horváth Márton: Kovács Máté művelődéspolitikai tevékenysége a koalíció időszakában. = Emlékkönyv, 1983. 19. p.

⁷⁹ Vö. Fülöp 1983. 19. p.

⁸⁰ Kovács Máté: Magyarságismeret és irodalmi nevelés. = Magyarságtudomány és nemzetnevelés, Debrecen, 1944. 109-132. p. Vö. Horváth M. i.m. 18. p.

⁸¹ Szép magyar versek. Bp. 1944. 5. p.

⁸² Vö. Bényei József: A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának 1997-es évkönyve. [Ism.] = Debreceni Szemle, 1999. 1. sz. 144. p., Fülöp, 1983. 7. p.

⁸³ Kovács Ilona levélben írt szíves megjegyzése.

⁸⁴ Szabó Róbert: Kovács Máté, a szakpolitikus. A Vallás- és Köznevelési Minisztériumban eltöltött évek. 1945-1949. = Emlékkötet, 2007. 142. p.

én) az ugyancsak parasztpárti Kovács Mátét állította a kiemelt szerepkörű, közvetlenül a tárca vezetője által irányított elnöki ügyosztály élére. **(Szabó szerint „1945. november 15-én miniszteri tanácsossá avanszált.)** Nemsokkal azután, hogy a koalíciós pártok közötti megegyezés nyomán Keresztury Dezső megvált tisztségétől és helyét a Független Kisgazda, Földmunkás és Polgári Párt politikusa, Ortutay Gyula foglalta el, a Nemzeti Parasztpárt, a neki juttatott egyik politikai államtitkári posztra a negyvenedik életévét pár hónappal az előtt betöltött Kovács Mátét jelölte. A minisztertanács 1947. április 10-én hagyta jóvá a javaslatot, a köztársasági elnök pedig április 14-én írta alá a kinevezést. Ekkortájt már a Nemzeti Parasztpárt Politikai Bizottságának tagja, majd az augusztusi választásokon országgyűlési képviselője. A kormány újabb átszervezésekor, 1949. január 14-én megerősítették funkciójában, de néhány héttel később, csaknem napra pontosan a kinevezés második évfordulóján, 1949. április 11-én a köztársasági elnök „saját kérésére” felmentette politikai államtitkári tisztségéből.⁸⁵ A későbbi kutatások feladata kideríteni, milyen okok játszottak közre a döntésben, és mi rejtett a „saját kérésére” kitétel mögött.” *uo., p. 20-22. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 23-25./205.] **Kovács Máté minisztériumból való távozásának körülményei máig tisztázatlanok. A szakirodalom úgy tudja továbbra is, hogy a köztársasági elnök saját kérésre mentette föl. No, de miért kérte? 2018. áprilisában Kovács Sándor (egykor a Népművelési Intézet könyvtárosa) arról tájékoztatót elektronikus levélben, hogy „Sebestyén Géza ifjúságát tanulmányozva, arra a következtetésre jutott, hogy a minisztériumban 1948-ban megindult, s a kommunista hatalom átvétel keretében tovább folytatódott a tisztogató munka, amelynek keretében sok mással együtt eltávolították Sebestyén Gézát, Karácsony Sándort, a Szabadművelődési Tanács elnökét, Darabos Pált kényszernyugdíjazták, főosztályának valamennyi munkatársát elküldték. Kovács Máténak végig kellett néznie a közös munka felszámolását, hiszen a nevezett személyek mind alá tartoztak. Ezek után „olyan sok választási lehetősége nem volt”. Ez a hipotézis elfogadhatónak látszik, sőt hozzátehető, hogy egyfajta kompromisszum is köttethetett, hiszen tíz nap múlva már elfoglalhatta igazgatói posztját a debreceni Egyetemi Könyvtárban. Ezt erősíti meg Vida Lajos véleménye, aki azt írta, hogy „amikor már a tisztessége, elvei, embersége forgott veszélyben államtitkárként, nem kért belőle, lemondott.”⁸⁶ Ezt a kiegészítést olvasva, Kovács Ilona személyes véleménye szerint is addig akart dönteni sorsa felől, amíg ezt maga tehette. Kompromisszumot, miként később se, nem kötött. Láta a tényeket, nem várta be az eseményeket, látta a továbbiak hiába valóságát és veszélyességét. Ugyanakkor kereste a további cselekvés lehetőségét és ezt a Debreceni Egyetemi Könyvtárban látta meg.⁸⁷ „Bárhogy is történt, Kovács Máté pályájának egy szakasza ismét lezárult. Távol került a direkt politizálástól, visszavonult a pártvezetésből és az újabb választásokon már nem jelölték képviselőnek. Minisztériumi és parasztpárti tapasztalatait, kapcsolatait azonban a művelődés, közelebbről a könyvtárügy területéngyümölcsözően kamatoztatta.”*uo., p.22. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 25./205.]**

További életpályájának alakulása szempontjából fontos mozzanatnak tekinthetők, melyeket Szabó Róbert úgy jellemzett, hogy „politikai megnyilvánulásai, megjegyzései a parasztpárti centrum véleményéhez közelítettek, némely esetben a Magyar Dolgozók Pártjával való megegyezés

⁸⁵ Minderről eredeti források nyomán Bényei M., 1997. 31-32. p., a Nemzeti Parasztpártban betöltött tisztségeiről: Új magyar életrajzi lexikon. 3. H-K Bp. 2002. 1144. p.

⁸⁶ Vida Lajos: Konferencia Kovács Máté születésének századik évfordulója alkalmából. = Szókimondó (Hajdúszoboszló), 2006. 12. sz. 19. p.

⁸⁷ Köszönöm Kovács Ilona levélben leírt véleményét, amit még az által is megerősített, hogy a család birtokában van egy Tildy Zoltán által aláírt levél, amelyben egyeztettek az egyetemi könyvtári választásról. Talán nem túlzás hozzátenni, hogy református egyeztetett a reformátussal. Kovács Ilona arra is emlékezik Máté testvérével együtt, hogy édesapja azt mondta, máskülönben a börtön következett volna. A közlés azzal a konzekvenciával zárul, hogy édesapjuk „az az ember volt, aki képes volt a rendelkezésére álló tényekből, adatokból a helyzetet reálisan értékelni, a továbbiakat előre látni, és megfontoltan cselekedni, dönteni. Ez egész életére, egész pályájára jellemző volt.”

támogatójának bizonyult. [...] 1949. január 14-én [...] a paraszti káderek elhelyezésekor számolt, mert számolnia kellett a hegemon helyzetbe került Magyar Dolgozók Pártja vezetésével való szorosabb konzultációkkal, egyeztetésekkel is.”⁸⁸

„A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban Kovács Máté feladatköre fokozatosan bővült. Már 1945 májusában megbízást kapott az oktatásügy reformtervezetének kimunkálására. A demokratikus átalakulás követelményeihez igazodó, az iskolarendszer egészét felölelő, javarészt általa fogalmazott „A magyar köznevelés korszerű kifejlesztése” című, közel száz oldalas program július végére lett kész és a minisztérium hivatalos tervként fogadta el.⁸⁹ Alapvető téziseit Kovács Máté egy terjedelmesebb cikkben és egy interjúban is kifejtette.⁹⁰ A nevelésügyi osztály voltaképpen a tervezet végrehajtásán dolgozott, a napi adminisztratív teendők és a nemzetiségi ügyek elvi vonatkozása mellett. Az elnöki ügyosztály a művelődéspolitikai irányelvek összeállításával, jogszabályok előkészítésével foglalkozott, és ide tartoztak a központi igazgatás ügyei is. Ezen túlmenően, mint miniszteri tanácsos Kovács Máté felügyelte a gazdasági ügyosztály munkáját is.

Hatásában legnagyobb horderejű vállalása az általános iskolák megszervezésének országos irányítása, az általános iskolai tanterv teljessé tétele, az új tankönyvek megírata és közzététele volt. Ezen új iskolafajta lényegéről több cikket is közölt. Ő szerkesztette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium tevékenységéről 1946 májusában kiadott Mai magyar művelődéspolitikai tájékoztatót. A minisztériumi ügyosztályok előzetes anyagai alapján ő állította össze – két munkatársa (**Sebestyén Géza és Cherven Arisztid**) közreműködésével – „A magyar közművelődés hároméves terve” című, kéziratos hagyatékában fennmaradt dokumentumot. Ennek elvi bevezetőjét – „Szempontok és irányelvek hároméves közművelődési tervhez” címmel.

Kovács Máté írta, és a beruházási terv indoklásában szintén az ő mondatai köszöntek vissza. Ez a mélyebb elemzésre és történeti értékelésre váró művelődés- és sportpolitikai program még mentes a majdani, ún. pártállami időszak terveinek ideologikumától és illúzionizmusától. A bevezető szempontsor tíz-tizenöt éves távlatban vázolja fel mindazt, ami kulturális téren kormányzati szinten megvalósítandó, elérendő: a köznevelés, az iskolarendszer reformjának továbbvitele, a tudomány és a művészetek fejlesztése, a szabadművelődés eszköztárának és infrastruktúrájának kiépítése; a könyvtárügy egységes megszervezése; népkönyvtárak és népkönyvtári körzetek létesítése; a tömegsport felkarolása stb. A beruházási tervszámok viszont három évre szóltak.⁹¹

Politikai államtitkárként Kovács Máté gyakorlatilag minden olyan kérdéssel találkozhatott, ami a kultuszminisztérium hatáskörébe tartozott. Ezen időszak legjelentősebb feladata az állam és az egyházak közötti viszony rendezése, az állam és az egyház szétválasztása, az iskolák államosítása volt. Ekkor gyorsult fel a tudományos élet újjászervezése és a Magyar Tudományos Akadémia reformja is. Készült egy törvényjavaslat a köznevelés egységének biztosítására – a VKM irányítása alá utalva az óvodákat, valamint az alsó-, közép- és felsőoktatási intézményeket-, amelynek indoklását Kovács Máté fogalmazta. Behatóbban érdeklődött a szabadművelődés iránt is; ezt a területet különben közvetlenül felügyelte.⁹²

⁸⁸ Szabó Róbert: Kovács Máté a szakpolitikus. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban eltöltött évek. 1945-1949. = Emlékkötet, 2007. 146-147. p.

⁸⁹ Szövege Kovács Máté emlékkönyv, 1983. 176.-215. p. Születéséről Mai magyar művelődéspolitikai. Bp. 1946. 37. p. Vö. Horváth M. i.m. 20-21. p.

⁹⁰ A magyar köznevelés korszerű újjászervezésének fő kérdései. = Köznevelés, 1945. júl. 15. 6-8. p. (tartalmáról N. Szabó József: A nemzeti parasztpárt és a kultúra, 1945-1946. Nyíregyháza, 1995. 29. p.); blp.: Az új iskola reformtervezete. = Köznevelés, 1945. aug. 1. 3-5. p.

⁹¹ OSZK Kézirattára, Fond 210/27. Vö. Bényei M. 1997. 32-33. p.

⁹² OSZK Kézirattára Fond 210/21., 26, 23. Vö. Bényei M., 1997. 33. p.

Talán az elmondottakból is kitetszik: Kovács Máté nem pusztán minisztériumi hivatalnokként, nem egyszerű végrehajtóként végezte a munkáját, hanem a korabeli magyar nevelés- és művelődéspolitikai egyik meghatározó személyisége, jellegadó formálójává vált. Kiemelkedő szerepet játszott a demokratikus oktatási rendszer, még tágabban az újtípusú művelődési szerkezet kialakításában.⁹³ A második világháborút követő évek roppant mozgalmas időszakában, a teljes átalakulás lázában élő országban jó érzékkel talált rá a megoldást sürgető kulturális kérdésekre, és hatékonyan, elismerésre méltó kitartással, kivételes munkabírással kereste a megfelelő válaszokat. Keresztury Dezső miniszteri búcsúlevelében, amelyben köszönetét fejezte ki miniszteri tanácsosának „azért a hivatali kötelességteljesítés mértékét meghaladó értékes és hűséges támogatásért, mellyel [...] feladatom ellátásában segítségemre volt.”⁹⁴

Szerteágazó minisztériumi munkásságának, elemzése részletekig hatoló tudományos feltárása és természetesen történeti kritikája még hátra van. E helyen megpróbáljuk tömören összefoglalni Kovács Máté korabeli művelődéspolitikai tevékenységének főbb jellemzőit. Kijelölni tartópilléreit annak a gondolati struktúrának, amely a hajdúszoboszlói és debreceni gyökerekből táplálkozva, az egyetemes kultúra értékeitől megtermékenyítve és a magyarság sorsával való azonosulás szándékából fakadóan született, és amelynek meghatározó jegyei munkásságában is felfedezhetők.

Kovács Máté magáévá tette azt a felismerést, hogy a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális fejlődés szerves egységet alkot, kölcsönhatásban van egymással, ennél fogva csakis egyszerre, lényegében azonos ütemben mehet végbe. Vagyis nem fogadta el azt az álláspontot, amely szerint előbb a gazdasági, politikai feladatokat kell megoldani, majd ezek után következhet a művelődés intézményeinek helyreállítása, reformja. Éppen ellenkezőleg: a köznevelés korszerűsítése, a szakoktatás szervezetének átalakítása, a szabadművelődés kiterjedése, a tudomány támogatása stb. fontos feltétele a gazdasági haladásnak, a politikai demokrácia kibontakozásának, a parasztság társadalmi felemelkedésének stb. Ezért „minden bizonnyal azok járnak a valóság útját – írta egyik cikkében –, akik a politikai, társadalmi, gazdasági életünk átalakulásunk szükségletei szerint haladéktalanul megindították köznevelésünk reformját.”⁹⁵ A kultúra terjesztéséhez azonban pénz, sok pénz kell; erről így gondolkodott: „Az a felfogásunk, hogy a kevésből is lehet többet adni erre a célra, ha felismerik, hogy ez a legfontosabb céljaink közé tartozik.”⁹⁶

Elvászthatatlan mind ettől Kovács Máté történeti látásmódja. Nagyon jól tudta, hogy az új művelődési szerkezet nem hozható létre semmiből, hanem a szó szoros értelmében az átalakítás a teendő. Gyökeres reform kell, „amely megtartja a meglévőből mindazt, ami bevált”⁹⁷, ami jó, hasznos, viszont szakít azzal, ami rossz, ami az új társadalom számára elfogadhatatlan. Érezte, hogy a jelen a múltból merít, a jövő pedig a múlt és a jelen egységére épül. Képes volt folyamataiban szemlélni a dolgokat, látta, hogy az eredmények nem születnek, nem születhetnek meg azonnal, számolt a gyakorlati kivitelezés nehézségeivel, többször hangoztatta a fokozatosság szükségességét. Szívós, kitartó, áldozatos munkára, következetességre buzdított.

Művelődéspolitikai programjának egyik döntő eleme a demokratizmus. Nézete szerint a nevelés, a művelődés akkor lehet korszerű, „ha a demokrácia legbensőbb lényegére épül, ha a

⁹³ Kiss Árpád: Kovács Máté 1906-1972. = Magyar Pedagógia, 1972. 4. sz. 435-436. p.; Horváth M. i.m. 17-26. p.; N. Szabó i.m. 7. p.:

⁹⁴ Keresztury Dezső levele Kovács Mátéhoz 1947. márc. 17. (Kovács Ilona tulajdonában) idézi Bényei M. 1997. 33. p.

⁹⁵ Kovács Máté: Az általános iskola ellenzéke. = Köznevelés, 1947.febr. 7. 32. p.

⁹⁶ Előadás. 1946. aug. 12. OSZK Kézirattára Fond 210/22.

⁹⁷ Kovács Máté: A magyar köznevelés korszerű újjászervezésének fő kérdései. = Köznevelés, 1945. júl. 15. 7. p.

demokrácia alapelvei következetesen és hiánytalanul érvényre jutnak, minden mozzanatában.”⁹⁸ Őszinte meggyőződéssel vallotta, hirdette, hogy a demokratikus berendezkedés elengedhetetlen velejárója a nevelésben, szélesebben a művelődésben az egyenlő jogok és egyenlő lehetőségek állami garanciája. A szociális igazságosság követelményét kívánta érvényesíteni e területen is: a társadalmi hovatartozástól, a vagyoni és földrajzi viszonyoktól függetlenül biztosítani, hogy „mindenki végezhesse el a neki legmegfelelőbb iskolát és szerezhesse meg a részére legmegfelelőbb képesítést,”⁹⁹ hogy bárki hozzáférhessen a kulturális javakhoz. A kiváltságos osztályok és a dolgozó tömegek, illetve a város és a falu közötti „kulturális olló” összébb zárásán munkálkodott. Ezért szorgalmazta az óvodák létesítését, a falusi iskolák fejlesztését, a tanyasi internátusokat, a középiskolák földrajzilag arányosabb telepítését, a munkás- és parasztfiatalok közép- és felsőfokú tanulmányainak kormányzati támogatását, a népi kollégiumok számának bővítését, a kulturális jóvátétel érdekében és a történelmi mulasztás pótlására a felnőttek esti és levelező tanfolyamainak – későbbi nevén a dolgozók iskoláinak – megszervezését. Ezért követelte a szabadművelődés feltételeinek számottevő javítását, a falusi és üzemi kultúrházak, kultúrtermek építését, a népkönyvtárak és a népkönyvtári körzetek létrehozását, a kulturális tájközpontok kialakítását, egyáltalán a művelődés decentralizálását. Ezért javasolta a nevelési céladó, majd a kulturális adó bevezetését is. A demokratikus művelődéspolitika nélkülözhetetlen tartozékaként emlegette a diákok és a nevelők önkormányzatát, a lakóhelyi művelődési bizottságokat, más oldalról a helyi sajátosságok figyelembevételét, a helyi hagyományok ápolását. Nagy szerepet tulajdonított a művelődéspolitika gyakorlatában a nyilvánosságnak: „Csak a hozzáértők hozzászólása, kiegészítése és kritikája, továbbá ötletei és elgondolásai tisztázhatják és oldhatják meg megnyugtatóan közművelődésünk [...] kérdéseit” olvasható egyik írásában.¹⁰⁰

Bár a tömegek művelődését tekintette az elérendő célnak, Kovács Máté különféle koncepcióit áthatotta a minőségigény. Jellemző példája ennek a sokat vitatott általános iskola ügye. Ő először nem is ezt a kifejezést használta, hanem „egységes középiskolára” gondolt, ahová a 10-14 éves gyerekek járnak, s benne a polgári iskolák és a középiskolák első-negyedik, valamint a népiskolák ötödik-nyolcadik osztályai egyesülnek, a „jobb minőség” jegyében. Mégpedig úgy – miként sokszor leírta, elmondta -, hogy a volt gimnáziumi osztályok szintjére hozzák fel a többit. Tehát nem a népiskola felső, hanem a gimnázium alsó tagozatát akarta általánossá tenni. Elképzelése szerint az általános iskolával szemben – mert hamarosan átvette ezt a megnevezést – az az elvárás, hogy „a kiegyenlítődé magasabb színvonalon, nem pedig lent jöjjön létre.”¹⁰¹

Másik fontos célkitűzése a tehetség-kiválasztás, tehetséggondozás intézményes megszervezése, a kivételes tehetségekkel való kivételes iskolai foglalkozás megvalósítása volt. Művelődéspolitikai programjának egyik sarkalatos eleme az az alaptétele is, mely szerint „a kiválasztás és érvényesülés mértéke egyedül a hajlam és a képesség” legyen.¹⁰² Mivel úgy vélekedett, hogy a szellemi világversenyben a magyar művészeteknek jó esélye van, sürgette a tehetséges írók, költők, képző- és zeneművészek anyagi biztonságának megteremtését. Ő is javasolta a kandidátusi intézmény megvalósítását a tudósjelöltek számára; a tudományos kutatást pedig differenciáltan kívánta fejleszteni: „ahol rendkívüli eredmény kecsegtet, ott minden támogatást [...] meg kell adni.”¹⁰³ *uo., p. 22-27. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 25-30./205.]

⁹⁸ Uo. 8. p.

⁹⁹ Előadás. 1946. aug. 12. OSZK Kézirattára Fond 210/22.

¹⁰⁰ Kovács Máté: Bevezető. = Mai magyar művelődéspolitika, 1946. 5. p.

¹⁰¹ Előadás. 1946. aug. 12. OSZK Kézirattára Fond 210/22.

¹⁰² Kovács Máté: A magyar köznevelés korszerű újjászervezésének fő kérdései. = Köznevelés, 1945. júl. 15. 7. p.

¹⁰³ Magyar tudománypolitika. OSZK Kézirattára Fond 210/24.

A Magyar Könyvtárosok Egyesületének 2009. évi vándorgyűlésén a tehetséggondozás volt a központi téma. Patkósné Hanusz Andrea doktoranduszként Kovács Máté ezirányú, egész életén végig vonuló és mégis alig emlegetett tevékenységét választotta előadása témájának. Részletesen bemutatta, hogy előbb diákként, majd később szakemberként közvetlenül is átélhette a tehetség, illetve a tehetséggondozás fontos területeit, pl. a Collegium Hungaricum Szövetség ösztöndíjasaként, majd Hankiss János professzorral való kapcsolatában, a debreceni Nyári Egyetem szervezésekor. Ily módon hazai és nemzetközi tapasztalatokkal rendelkezett, azokat felhasználta tevékenységében. A szerző részletesen áttekintette, bemutatta Kovács Máté tehetséggondozó tevékenységét 1931-től, vagyis nyíregyházi helyettes tanárságától élete végéig. Nemcsak középiskolai tanári munkája során foglalkoztatta ugyanis, hanem minisztériumi munkájában, a köznevelési reformban való részvételben, majd ezt folytatta egyetemi tanárként. Erről tanúskodik számos emlékező írás is.¹⁰⁴

„Kovács Máté a kultúra belső egységéből indult ki. A szellemi és anyagi kultúra, az elméleti és a gyakorlati tudás szoros kapcsolódását vallotta, az általános iskolai oktatásban „az általános embernevelés és a szakmai képzés helyes egyensúlyá”-ra törekedett.¹⁰⁵ A harmonikus nevelés híve, a humán és reál ismeretek kellő arányát óhajtotta a tantervekben. Keményen kiállt azon elképzelése mellett, hogy az általános iskolában a heti órakeret egy hatodát tartsák fenn az ún. szabadfoglalkozások számára. A törzsanyag legyen kötelező – hiszen ez garantálja az általános kulturáltságot –, de aztán ki-ki hajlamai, érdeklődése szerint választhassa a többi tárgyat. Az általános műveltség alapanyagát a szakképző középfokú iskolákban is tanítandóknak ítélte, miként a felsőoktatásban sem az egyoldalú szakemberképzést, hanem az ún. értelmiségképzést szorgalmazta. A köznevelést egységes rendszerként fogta fel, amelyben az iskolafokozatok – az óvodától az egyetemig – egymásra épülnek és összehangoltan, egységes elvek szerint működnek, és ezáltal lehetővé teszik a rugalmas átjárhatóságot. Egységben szemlélte a művelődés különböző szektorait is: az iskolát, a tudományt, a művészetet, a szabadművelődést, a rádiót, a filmforgalmazást, a könyvkiadást stb. Az ő kifejezéseivel élve: a kultúrára való képesség kifejlesztése, a kulturális alkotómunka és a kultúra terjesztése ugyanazon folyamat három szakasza, egymást erősítő, összefüggő része, amelyek „szerves egységben adhatják meg népünknek azt a magasabb kultúrélményt, ami gazdagabbá teszi a lelkeket, szélesebbé teszi a látókört és emberibbé avatja az embert.”¹⁰⁶ *uo, p.27-28. <https://mekoszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p.30-31./205.]

Későbbi írásában szólt Bényei Miklós Kovács Máténak ekkori könyvtári gondolkodásáról is. „Ebben az összetett folyamatban világosan látta és igyekezett láttatni a könyvtárak helyét is. Korabeli könyvtárpolitikai elképzelései mélyfúrások híján aligha rekonstruálhatók, de lényegi törekvései kiolvashatók feljegyzéseiből, tervezeteiből. Kovács Máté elsősorban a korábbi népkönyvtárak újjászervezését, további új könyvtárak létesítését – mégpedig minden faluban, sőt tanyaközpontban – szorgalmazta. Szerinte ez a cél a körzeti könyvtárak megszervezésével, közreműködésével valósítható meg, részben helyi telepítéssel, részben vándor-, részben mozgókönyvtárakkal. A polgári forradalom centenáriuma országos mozgalmat kívánt indítani ’1948-ban népkönyvtárat minden faluba’ jelszóval. A szakszervezetekkel együttműködve az üzemi könyvtárak felállítását szintén szükségesnek tartotta. Több ízben javasolta az elpusztult iskolai könyvtárak alapfelszerelését, illetve a meglévő iskolai könyvtárak demokratizálását, korszerűsítését. Felvetette a kettősfunkciójú – iskolai és lakóhelyi feladatokat egyaránt ellátó – könyvtárak lehetőségét is. Kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a tudományos könyvtáraknak, és utalt az ekkoriban szerveződő dokumentációs központok fontosságára. Széles ívű programjában felbukkan

¹⁰⁴ Patkósné Hanesz Andrea: Kovács Máté és a tehetséggondozás. = Könyvtári Figyelő, 2010. 2. sz. 269-276. p.

¹⁰⁵ Indoklás a köznevelés egységének biztosításáról szóló törvényjavaslathoz. OSZK Kézirattára Fond 210/26.

¹⁰⁶ Körlevél a szabadművelődési ügyvezetői tanfolyam résztvevőikhez, 1947. júl. 25. OSZK Kézirattár Fond 210/22.

a külföldi magyar tájékoztató könyvtárak ötlete is. S rendkívül fontos, előremutató meglátása volt, hogy állami eszközökkel kell gondoskodni a könyvtári vezetők képzéséről.”¹⁰⁷

Miközben továbbra is érvényes Bényei Miklós igénye, hogy ti. Kovács Máté minisztériumi éveinek pontosabb és részletesebb megismerése további kutatásokat igényel, 2005 óta némileg sikerült továbblépni, főleg könyvtári törekvései tekintetében. Hoz(hat)ott könyvtári ismereteket az egyetemi könyvtárban diplomája megszerzése után eltöltött féléves gyakorlata, valamint középiskolai könyvtárosi időszakából – mégis legtöbbször minisztériumi munkatársaitól, mindenekelőtt Sebestyén Gézától kapta.¹⁰⁸ Bizonyára nagy mértékben hozzájárult könyvtári nézeteinek kialakulásához az általa 1946-ban szerkesztett Mai magyar művelődéspolitika c. kötet könyvtári fejezeteinek megismerése, majd pedig államtitkári időszakában hozzá tartoztak a könyvtári ügyek – a szabadművelődés felügyeletén belül. Kovács Máté helyzetéből következően nem lehetett tanult könyvtáros, ismereteit – munkatársai mellett – a szakirodalomból meríthette. Viszont széleskörű műveltsége és művelődéspolitikai tapasztalatai birtokában, alkatából következően bámulatra méltóan alakította ki könyvtárpolitikai koncepcióját, látta meg az előremutató irányokat, s azokat kiválóan tudta alkalmazni a mindenkori magyar viszonyokra. A kiváló művelődés- és oktatáspolitikus hamarosan korszerűen gondolkodó könyvtárpolitikussá is tudott válni.

Kovács Máté talán leginkább, legaktívabban a Sebestyén Géza által kidolgozott és szorgalmazott körzeti könyvtári rendszer, a falu könyvtári ellátást szolgáló program előkészítéséből vette ki részét. Sőt, mivel Sebestyén programja a városi könyvtárakat is érintette, nemcsak a falusiakét, tervük a köz(művelődési) könyvtárügy egészének programját is jelentette. Egy cikk vagy előadás fogalmazványában a könyveknek autóbuszokkal való szállítását említette.

Sebestyén Géza könyvtári törvénytervezetet is készített.¹⁰⁹ Ezt államtitkárként Kovács Máté vitte megfelelő fórumok elé, sőt preambuluma (?) Kovács Mátéra (is) jellemző szövegezésű. „1. A Magyar Köztársaság ünnepélyesen kinyilvánítja, hogy a könyvtár a nemzeti nevelési rendszer lényeges és szerves része. A könyvtár az iskolával és a többi nevelési intézménnyel együtt biztosítja a demokráciában elengedhetetlen műveltségi színvonalat. 2. E végből egységes és az egész országra kiterjedő könyvtári hálózatot (sic! TGY) kell létrehozni A könyvtári hálózat célja az, hogy földrajzi, foglalkozási és vagyoni viszonyaitól függetlenül mindenki egyformán hozzájuthasson az olvasnivalóhoz, s ezáltal a művelődés útjára léphessen.” Az indoklásban szintén található Kovács Mátéra emlékeztető megfogalmazás. „Századunkat a kultúra nagymérvű demokratizálódása [jellemezi, ...] és megszűnt egyes tehetősebb rétegek kiváltsága lenni, az iskolázás, a magasabb képzés kiterjedt, a polgárság után a munkásság és a parasztság is részt követel a művelődés eszményeiből. [...] A demokráciák már kialakult gyakorlata itt is a könyvtárak együttműködése mellett döntött.”¹¹⁰ A törvénytervezetből nem lett jogszabály, a körzeti könyvtárak szervezésének 1949-beli elindítása sem jogi aktus eredménye, ez már Sebestyén Géza és Kovács Máté után történt.

¹⁰⁷ Bényei Miklós: Kovács Máté, az államtitkár. = Emlékkötet, 2007. 18-19. p. A tanulmány olvasható még ugyanezzel a címmel a Könyvtári Figyelő, 2006. 2. sz. 277-283. lapján.

¹⁰⁸ A részleteket lásd Tóth Gyula: Kovács Máté útja a könyvtárügybe. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2009. 8. sz. 46-56. p. és Uő: Sebestyén Géza a közkönyvtárügy megújítója (is). = Könyvtári Figyelő, 2011. 4. sz. 699-720. p.

¹⁰⁹ Sebestyén Géza: Az 1947. évi törvénytervezet. = Könyvtártudományi tanulmányok 1968. Szerk. Kovács Máté. Bp. 1968. 581-606. p.

¹¹⁰ Sebestyén i.m. 589. p., ill. 601. p.

Kovács Máté egy 1946 februárjában kelt levelében kifejtette, hogy nemcsak a háborús károkkal kell számolni, hanem sürgette a tudományos könyvtárak, a szak- és egyetemi könyvtárak terén a minisztérium „energikus” kezdeményezéseit. Szorgalmazta a szakkönyvtári együttműködést.

Kovács Máté, Sebestyén Géza és mások előbb minisztériumi, később gyakorlati együttműködése példázza azt is, hogy nem mindig a társadalmi körülmények kényszerítő hatása, a szükség talált bennük végrehajtóra, hanem jeles elődeink megragadták az alkalmat, civil kurázsijukkal teremtették meg a feltételeket, ezek nélkül terveik, elhatározásaik nem valósulhattak volna meg.

Kovács Máté „Gondolatvilágában szorosan kapcsolódott egymáshoz a magyar nemzeti és az egyetemes kultúra is. Véleménye szerint az iskolák tananyaga és a szabadművelődés tartalma „legyen magyar és örök emberi, vagyis a magyar népi, magyar ’magas’ az örök emberi műveltség legjobb, legidősebb értékeiből” választódjon ki.”¹¹¹ Feltehetően paraszti származása és népi elkötelezettsége, valamint a háborús trauma és az ehhez vezető úttévesztés is hozzájárult, hogy Kovács Máté művelődéspolitikai programjában kiemelt helyet kapott a magyar nemzeti, azon belül is a népi kultúra. Hangsúlyozta a magyar valósághoz való kötődést, a nemzeti sajátosságok, a nemzeti tudat ébrentartásának fontosságát, ám elhatárolta magát az árvalányhajas, vitézkötéses magyarkodástól, a paraszttromantikától és az urbánus szektázástól is. Mint ahogy szembefordult a német szellem térhódításával, az egyoldalú latin műveltséggel és a nemzetközi gicccsel is. Sürgette az ország kilépését a kulturális elszigeteltségből, a nemzetközi kapcsolatok helyreállítását és kiszélesítését; „meg kell tanulnunk az egész földgömb méreteiben gondolkodni” – jegyezte fel az egyik hivatalos iratra.¹¹² Javasolta a kulturális hírszolgálat megszervezését, a külföldi magyar intézetek és tájékoztató könyvtárak felállítását, egy nemzetközi referenz-folyóirat indítását stb.

Művelődéspolitikai munkásságát mélységes humanizmus jellemzi. Köznevelési reformterveinek szinte kulcskérdése a személyiség kifejlődésének biztosítása. „Nevelési eszményünk az olyan kiérlelt személyiség – írta -, aki az összes értékes képességeit szabadon kibontakoztathatja, de egyben tudatos tagjává lesz a közösségnek.”¹¹³ Máskor is hangsúlyozta, hogy elsődleges cél nem az ismeretek óriási tömegének elsajátítása, hanem a tanuló képességeinek kifejlesztése. Az értelmi képességek és a gyakorlati felkészültség mellett az erkölcsi érzület és az esztétikai ízlés kiművelését is feladatként jelölte meg. Mindennek alárendelten jelentkezett az a szándéka, hogy ki-ki hajlamának megfelelő képzésben részesüljön és a szabadművelődés is járuljon hozzá az önismeret kialakításához, az egész ember formálásához. Elválaszthatatlan ettől az a felismerése, mely szerint a nevelés, a művelődés folyamatában az emberi tényező a meghatározó. „A nevelők személyiségének értéke, minősége az a kulcsponthoz, amin nevelésünk értéke áll vagy bukik” – mondta rádiók mikrofonja előtt.¹¹⁴ Ezért tartotta különösen fontosnak a pedagógusképzés korszerűsítését és magasabb szintre emelését, valamint a pedagógusok kellő, a műszaki értelmiséggel azonos javadalmazását. Hasonlóképpen kezdeményezte a szabadművelődés munká(sa)inak megfelelő felkészítését, valamint a tudós- és művészképzés reformját.

Politikai meggyőződése volt, hogy „Minden vállalkozásnak, sikereinek mértéke maga az ember, aki a feladatra vállalkozik. Csak minőségi emberek végezhetnek minőségi munkát.”¹¹⁵ Ezt az alapelvet igyekezett érvényesíteni a Vallás- és Köznevelésiügyi Minisztériumban is, ahol a nevelési ügyosztályon,

¹¹¹ OSZK Kézirattára Fond 210/22

¹¹² Megjegyzések a X. (külföldi kulturális kapcsolatok) ügyosztály munkatervéhez. 1946. febr. 27. OSZK Kézirattára Fond 210/27

¹¹³ A magyar köznevelés korszerű kifejlesztése (1945) = Kovács Máté emlékkönyv. Bp. 1983. 192. p.

¹¹⁴ Előadás a Rádióban. 1946. jan. 31. OSZK Kézirattár Fond 210/22.

¹¹⁵ Feljegyzés, 1947? OSZK Kézirattára Fond 210/22

majd a személyi ügyek egyik intézőjeként az elnöki osztályon és később államtitkárként jól felkészült munkatársakkal vette körül magát. S hozzá szívesen mentek magasan kvalifikált emberek. Európai műveltsége, széles látóköre, kivételes szervezőkészsége mágnesként vonzotta őket. Egykori munkatársa, Kiss Árpád igen találóan állapított meg róla: „bármire is vállalkozott, befolyására a dolgok magasabb rendezettség irányában kezdtek alakulni.”

Minisztériumi magatartását, vezetői módszereit és erényeit híven idézik fel a Nemzeti Parasztpárt kultuszminisztériumi csoportjának tagjai, akik 1949. január 14-én hosszabb levélben mondtak köszönetet tőlük megváló csoportfőnöküknek - mintegy megelőlegezve a majdani tanítványok és munkatársak háláját is. **(Ez a levél is bizonyítja, hogy Kovács Máté távozása már hónapokkal előbb a levegőben lógott, mint valójában megtörtént. „Csak” a megoldást kellett megtalálni!)** „Köszönjük iránytmutató tanácsolásait, amelyekkel politikai, társadalmi, gazdasági és művelődési élet kérdései között vezetett bennünket. Hálásak vagyunk emberi megértéséért és jószágáért, amellyel ügyes-bajos dolgaink elintézésében a legnagyobb készséggel mindig segítségünkre volt. Köszönjük, hogy mindenkor mellettünk és nem csupán felettünk állt, hogy példát mutatott arra, hogyan kell gyorsan és szeretettel elintézni a ránk bízottak ügyeit, hogyan kell meghaladni, vezetni azon a helyes úton, ami népünk felemelkedéséhez és boldogulásához vezet.”¹¹⁶ ” *uo., p. 28-30. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 31-33./205.] **Hát hogyan maradhatott volna régi helyén Kovács Máté, ahol sorra távolították el munkatársait?! Meglehet, ez volt Révai József szándéka: már az 1947. október 24-i pártközi értekezleten fölöslegesnek ítélte államtitkári beosztását. A fejezet elején már volt szó távozásáról. Biztosat továbbra sem, talán sohasem fogunk tudni róla. Ezt még megtoldhatjuk azzal, hogy családja is a lehetetlen helyzetet említi, s ezért a menekülés volt számára az egyedüli út. Az is biztosra vehető, hogy saját maga kezdeményezte, egyfajta alkut kötött a debreceni könyvtárigazgatói posztért. Szabó Róbert szerint¹¹⁷ aszerint cseleked(het)ett, amit a paraszti értelmiségnek „a létfontosságú” szektorba való menekítésére maga javasolt a Nemzeti Parasztpárt tagjainak: helyet találni, beilleszkedni az új társadalmi szerkezetbe. Számolt, mert számolnia kellett a hegemon helyzetbe került Magyar Dolgozók Pártja vezetésével való konzultációkkal, egyeztetésekkel. Megtalálta a helyet, amit addig is végzett: a nemzet kulturális felemelkedésének szolgálatát. Többekkel együtt, megtalálta azt az ösvényt, amelyen elvei feladása nélkül tevékenykedhetett, amiért hivatását, pályáját választotta. Társutas volt, miként Romsics Ignác nevezte Ortutay Gyulát, Erdey-Grúz Tibort, Straub F. Brúnót¹¹⁸, s tegyük hozzá: miként annak nevezhetjük Sebestyén Gézát, Sallai Istvánt és még nagyon sok könyvtárost, vagy azzá lett kiváló értelmiségit.**

Kovács Máté sohasem szakadt el szülővárosától, államtitkár korában is mindig útba ejtette, segítette annak kulturális fejlődését. „Nagy szerepe volt abban, hogy Hajdúszoboszlón 1947-ben gimnázium, 1950-ben művelődési ház, 1952-ben középiskolai kollégium létesült.”¹¹⁹ A város fejlesztésében vállalt szerepe alapján Hajdúszoboszló helytörténésze, Vida Lajos – aki soha nem mulasztotta el Kovács Máté érdemeinek említését egy-egy előadásában vagy írásában -

¹¹⁶ A Nemzeti Parasztpárt vallás- és közoktatásügyi minisztériumi csoportjának tagjai Dr. Kovács Máté államtitkár úrnak, 1949. jan. 14. (Kovács Ilona tulajdonában) Minderről Bényei M. 1997- 34-38. p. (e közleményben megtalálhatók az idézetek is). Korabeli oktatás- és művelődéspolitikai tevékenységéről ld. még Horváth M i.m. 17-25. p. Fülöp 1983. 8. p. Tóth 1981. 489. p.

¹¹⁷ Szabó Róbert: Kovács Máté, a szakpolitikus. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban eltöltött évek. 1945-1949. Emlékkötet, 2007. 142-147. p.

¹¹⁸ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp. Osiris, 1999. 662. p.

¹¹⁹ Kovács Máté (1906-1972. Könyvtáros, művelődéspolitikus. = Szókimondó (Hajdúszoboszló), 2006. 11. sz. 11. p. Bényei Miklós szerint 1950. október 21-én felavatták a kultúrházat, november 7-én átadták a városi könyvtárt. 1996-tól a két intézmény egy szervezeti egységként működik. (Szókimondó, 2016. 12. sz. 3. p.)

városépítőnek nevezte, joggal, hiszen a település faluból várossá fejlődéséhez az említett kulturális intézmények nélkülözhetetlenek.¹²⁰ Vida szerint Kovács Máté elveinek valóra váltását szülővárosában kezdte meg, hiszen mindaz, amit szülővárosában véghez vitt, az ország előtt álló feladatok sorába tartozott. A Szókimondó c. helyi havilapban fakszimilében közölte Vida Kovács Máténak az 1947. augusztus 2-án, a helyiek felkérésére tartott előadása vázlatának egy részét. Ebben Kovács Máté maga írta le: „Egész életem célja ezért a népért dolgozni. A több tudás többre kötelez. [...] segítettem a városnak is: gimnázium, kultúrház, népkönyvtár, népfőiskola.”¹²¹

A könyvtárigazgató

„Tíz nappal az államtitkári felmentés után, 1949. április 21-én a köztársasági elnök Kovács Mátét kinevezte a Debreceni Tudományegyetem könyvtárának igazgatójává.¹²² Előtte a minisztérium telefonon értesítette az egyetemet erről a szándékról, amelyet április 20-án a rendkívüli tanácsülés és a Könyvtári Bizottság örömmel támogatott, azt remélve, hogy az egykori tanársegéd jól ismert aktivitásával felvirágoztatja a gyűjteményt.¹²³ Kovács Máté sértődöttség nélkül tért vissza pályakezdésének helyszínére.¹²⁴ Az ereje teljében lévő férfi (negyvenkét éves múlt!) ebben a megbízásban is kihívást látott, olyan feladatot, amelyet az adott történelmi körülmények között a lehető legszínvonalasabban kell megoldania. Vagy mégis maradhatott benne némi tüske, netán bölcs iróniával szemlélte a viszonyok változását és saját sorsának alakulását? Hagyatékának több tucatnyi darabja tanúsítja, hogy ezekben a hónapokban gyakran elmélkedett a satíra műfajáról, valamint az irodalom és a politika kapcsolatáról. Egyik témaötleme híven tükrözi, hogy pontosan látta, mi zajlik körülötte: „A kaméleon. Jó, politikai satírárt lehetne írni a politikai kaméleon típusáról...”¹²⁵

Családjával nem költözött a cívisvárosba, vagyis mindaddig – 1956. augusztus végéig –, amíg debreceni könyvtárigazgatóként dolgozott, Budapesten lakott. Csak a hét bizonyos napjait töltötte új munkahelyén. A Debreceni Egyetemi Könyvtár élén végzett tevékenységének tényei ismertek: ő maga is több cikket írt elképzeléseiről, eredményeiről; Fülöp Géza a tőle származó információkat, Futala Tibor személyes emlékeit idézte fel; Korompai Gáborné az irattári dokumentumok alapján tekintette át a közel hét és fél esztendő történéseit.¹²⁶

Minthogy helyismerettel és szervezői tapasztalatokkal bőven rendelkezett, gyorsan tájékozódott, könnyen megtalálta az utat az intézmény akkori vezetőihez. Ha kellett, személyes tekintélyét is latba vetette; pl. a más célra átadott helyiségek visszaszerzésekor vagy a technikai eszközök vásárlásakor. Igazgatói ténykedése első sikereinek egyike az egyetem és a könyvtár közötti

¹²⁰ Vida Lajos: A városépítő Kovács Máté Hajdúszoboszlóért. = Emlékkötet, 2007. 148-159. p.

¹²¹ Szókimondó (Hajdúszoboszló), 2006. 12. sz. 22. p.

¹²² Magyar Közlöny, 1949. ápr. 26. 1. p.; vö. Bényei, 1997. 32. p.

¹²³ Korompai Gáborné: Kovács Máté, mint a Debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója. = Kovács Máté emlékének, 1997. 55. p. A továbbiakban Korompainé, 1997. a telefonhívás április 15-én történt.

¹²⁴ Fülöp, 1983. 8. p.

¹²⁵ Idézi Kertész Gy. i.m. 26. p. – feljegyzés dátuma 1950. jan. 5.

¹²⁶ Kovács Máté fontosabb közleményei: A Debreceni Egyetemi Könyvtár a szocialista fejlődés útján. = Könyvbarát, 1952. 10. sz. 8-11. p., Egyetem és könyvtár együttműködése Debrecenben. = Felsőoktatási Szemle, 1954. 1. sz. 37-42. p., Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feladatai és szervezeti kapcsolatai. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve 1955/1. Debrecen, 1956. 29-90. p.; Fülöp 1983. 8-10.p.; Futala Tibor: Kovács Mátéra emlékezve és emlékeztetve. = Kovács Máté emlékkönyv. Bp. 1983. 83-85. p.; Korompainé, 1997. 53-65. p. Figyelemreméltó, tömör értékelés olvasható utódja távozása után papírra vetett összegzésében: Összefoglaló jelentés a Debreceni Egyetemi Könyvtár 1956. évi működéséről. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1956. Debrecen, 1958. 8-9. p.

kapcsolatok normalizálása, majd elmélyítése, a kölcsönös érdekek felismerésén alapuló szívélyes együttműködés kialakítása volt. Ennek kulcsa Kovács Máté szemléletében, jelesen a könyvtár szerepének újragondolásában rejlett: elsődleges törekvése az egyetemi oktatók kutató és oktató munkájának, a hallgatók tanulmányainak segítése volt, ugyanakkor ki is szélesítette a könyvtár addig meglehetősen szűk működési körét. Olyan korszerű és határozott, az évek során tovább formálódó és finomodott programot kívánt megvalósítani, amely megfelelt a korabeli felsőoktatás, valamint a szocialista művelődés- és könyvtárpolitika igényeinek. Néhány évvel később már jóleső érzéssel konstatálhatta, hogy törekvései figyelemre méltó, országosan is hasznosítható tanulságokkal járó eredményeket hozott: „Az egyetem támogatása mindenekelőtt abban nyilvánult meg, hogy biztosította a könyvtár munkája számára a nyugodt légkört, hathatósan elősegítette a könyvtár fejlesztési tervét, megadta a szükséges költségvetési, műszaki és gazdálkodási szakmai segítséget [...] másfelől a könyvtár mindent elkövetett, hogy tőle telhetőleg támogassa az egyetem munkáját. Ez egyrészt a hallgatók oktatásának és nevelésének elősegítésével, másrészt az oktatók munkájának alátámasztásával végezte.”¹²⁷

Azonnal belátta, hogy elgondolásai csak akkor válhatnak valóra, ha kellő számú és jól felkészült személyzet áll mellette. Türelmes, ám kitartó, ismételt érvei meggyőzték a felettes szerveket, és fokozatosan egy ütőképes munkatársi gárdát hozott létre. Bár olykor taktikai engedményeket tett egyes, felülről protezsált személyek alkalmazásakor, ezt azzal ellensúlyozhatta, hogy politikai-ideológiai okokból félreállított egykori egyetemi oktatókat – köztük volt professzorát, Hankiss Jánost – és más szellemi kiválóságokat vett fel – saját felelősségére – a könyvtárba, sőt a tudományos kutatás vagy a bibliográfiai tevékenység lehetőségét is biztosítva számukra. Megszervezte a belső továbbképzést is. Beosztottjai egybehangzóan állítják, hogy biztonságos és alkotó légkört teremtett, megértő, emberséges főnök volt. Sűrű elfoglaltságai közepette is volt figyelme az egyéni gondokra. „Kiváló pedagógiai és pszichológiai érzékkel ismerte fel az emberek kvalitásait és korlátait. A helyzet megkívánta határozottsággal vagy körültekintő tapintattal avatkozott az ügyekbe, mindig célratörően és ritkán eredménytelenül.”¹²⁸

Sürgős teendőnek ítélte az állománygyarapítás szempontjainak és módszereinek átalakítását. Kötelező feladatként kapta a tiszántúli régióban elkobzott, főúri, szerzetesrendi és egyesületi könyvgyűjtemények átvételét; de ezt sikerült intézménye javára fordítani: a könyvanyag jelentékeny hányada a könyvtárban maradt.¹²⁹ *uo., p.30-32. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p.33-36/205.]

Bényei Miklós után nem sokkal, Korompai Gáborné – újabb írásában - részletesen leírta Kovács Máté és munkatársai értékmentő tevékenységének részleteit.¹³⁰ Abban a vészterhes időszakban, amikor ezt el kellett és lehetett végezni, ez a tevékenységük ugyancsak elismerésre

¹²⁷ Kovács Máté: Az egyetem és a könyvtár együttműködése Debrecenben. = Felsőoktatási Szemle, 1954. 1. sz. 38-39. p.

¹²⁸ Korompainé, 1997. 61. p.

¹²⁹ Legújabban Pogány György terjedelmes és kitűnő tanulmányban írta meg a háború utáni, különösen az 1940-50-es évek fordulóján lezajlott állománytisztogatások/kivonások/könyvrombolás történetét. (Pogány György: Háborús károk, személyi tisztogatás és az állomány selejtezése a könyvtárakban. (1945-1953) = Fejezetek a magyarországi könyvtárügy történetéből (1945-1956) Szerk. Sonnevend Péter. Bp. OSZK-Gondolat, 2018. 119-197. p.) Írásában lényegében összefoglalta az e témában született résztanulmányok sorát, kutatott fel számos levéltári forrást. Feltűnő azonban, hogy írásából, jegyzeteiből teljesen hiányzik a Kovács Máté életművét feltáró írások említése, pontosabban az 1949 után vezetésével történt értékmentés, melyet az Országos Könyvtári Központ megbízásából végeztek. Kovács Máté és munkatársai a vészterhes időben a tiszántúli régióban elkobzott főúri, szerzetesi, egyesületi könyvgyűjtemények átvételét sikerrel fordították intézményük javára.

¹³⁰ Korompai Gáborné: Kovács Máté értékmentő tevékenysége a Debreceni Egyetemi Könyvtárban. = Emlékkötet, 2007. 121-131. p.

méltó, megérdemli, hogy Korompainé segítségével részleteket is beemeljünk Kovács Máté életművébe. Vitathatatlan a korabeli esztelen pusztítás és a szovjet razziák kártékony volta, de miként Pogány György is rámutatott az Országos Széchényi Könyvtár kapcsán, ezzel sikerült ott a Zárolt Kiadványok Tára révén rengeteg értéket megmenteni¹³¹, azonmód a Debreceni Egyetemi Könyvtár is rengeteg értékhez jutott hozzá ilyen módon, s válhatott alkalmassá a második nemzeti könyvtári szerepkör betöltésére.

Az Országos Könyvtári Központ 1950. októberében kérte fel Kovács Mátét a Debrecenben és környékén lefoglalt szerzetesi rendházak könyvtárainak biztonságba helyezésére, s miután az Egyetemi Könyvtárban volt férőhely, Kovács Máté és munkatársai több mint húsz könyvtár állományát vették át és gondoskodtak azok további sorsáról. A beszállítások kezdeti szakaszában tudományos dolgozók is részt vettek a könyvek átvételében, Nyírbátorban maga Kovács Máté is jelen volt, s a vele lévő dr. Módis László mintegy 8.000 kötetre becsülte a szerzetesi rendház állományát.

Az elkobzott könyvállomány rendezetlensége sok gondot okozott az Országos Könyvtári Központ számára is. Amikor Kóhalmi Béla - akkor a Központ osztályvezetője - 1951 júniusában véleményezésre küldte ki a szerzetesi könyvtárak ősnymtatványainak és ritkaságainak szétosztásáról szóló tervezetét, Kovács Mátéban ebben is partnerre talált, csakúgy, mint a mintegy 2 millióra taksált ömlesztett könyvanyag hasznosítására vonatkozó, Ürögdi Györgyné augusztus 17-én írt levelére adott Kovács Máté választ illetően. A tervezethez csatolt Kovács Máté feljegyzés a debreceni Egyetemi Könyvtárat már, mint jövőbeli „általános muzeális könyvtárként” említi, mint az OSZK melletti második nemzeti könyvtárként, amelynek tájékoztatói funkcióit Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Szolnok megyékre terjesztené ki. Kovács Máté a felkérésre részletes leírást készített arról, miként gondoskodnak a beszállításról, szétosztásról elhelyezésről. A Debrecenbe szállított és kezelt könyvanyagot egy 1953 decemberében készült jelentés 161 köbméternyire becsülte. Ebből a könyvtár felbecsülhetetlen értékekkel gazdagíthatta állományát: elsősorban régi és ritka könyvekkel, hungarikumokkal, alapvető kézikönyvekkel, lexikonokkal, szótárakkal, bibliográfiákkal, folyóiratokkal, sőt díszművek és kéziratok is kerültek így a könyvtár birtokába.

A Debreceni Egyetemi Könyvtár bizonyította alkalmasságát és erősítette a „döntéshozókban azt az elhatározást, hogy a könyvtárat Magyarországon megjelenő nyomtatványok teljes sorának gyűjtőhelyévé, azaz az ország második nemzeti könyvtárának rangjára emeljék. Az erről szóló 213/1951. számú, december 18-án kiadott minisztertanácsi rendelet 1952-ben hatályba lépett. A köteleespéldány-sor gondozásához a Könyvtár azelőtt nem tapasztalt méretű személyi fejlesztést kapott. Kovács Máté következetes, megalapozott érvelésének köszönhetően a munkatársak létszáma megduplázódott.”¹³² Tegyük hozzá, Kovács Máté nemcsak a könyvállomány mentésében, de a személyi értékmentésben is kiválóra vizsgázott. Könyvtárában sok kiváló elme talált menedéket. Elég Hankiss János, Módis László, Varga László, Bertók Lajos, Pákozdy Ferenc, Julow Jenő, a Sárospatakról áthívott Maller Sándor vagy a kiváló barát, Molnár Pál nevét említeni.

„Nagy horderejű, máig ható vívmány volt 1951 végén a második köteleespéldány-sor ide irányítása¹³³, vagyis a nemzeti gyűjtőkör kialakítása. Előbbre léptek a belső feldolgozás terén is: a

¹³¹ Pogány György: Háborús károk, személyi tisztogatás és az állomány selejtezése a könyvtárakban (1945-1953.) = Fejezetek a magyarországi könyvtárügy történetéből (1945-1956). Szerk. Sonnevend Péter. Bp. Országos Széchényi Könyvtár, Gondolat Kiadó, 2018. 119-197. p.

¹³² Korompainé: Kovács Máté értékmentő... i.m.126-127. p.

¹³³ Ezt a 213/1951. számú, december 18-án hozott törvényerejű rendelet írta elő; vö. Korompainé 1997. 58. p.

szakkatalógus szerkesztésének folytatása, a tiszántúli katalógus kiépítése, a tájbibliográfia nagyívű koncepciójának kimunkálása stb. Elsősorban a hallgatók örültek az olvasószolgálat kiszélesítésének, pl. a szemináriumi és szakdolgozat készítőikkel való egyéni foglalkozásnak. A tanárok meg az irodalomkutatókat, a bibliográfákat, a figyelőkarton-szolgálatot és a különféle tájékoztató jegyzékeket méltányolhatták. Az olvasóforgalom ugrásszerűen emelkedő adatai pedig a fenntartókkal folytatott tárgyalásokon az igazgató pozícióit erősítették. Az ehhez kapcsolódó, megkerülhetetlen propagandamunkát – pl. az üzemi munkások bevonását, a népművelő akciók erőltetését – viszont többletként kellett végezni. Az igazgató tudatos elhatározásából fogant a tájkönyvtári funkció vállalása, a Tiszántúli tudományos és termelési könyvszükségleteinek felmérése és kísérlet azok kielégítésére. Szorgalmazta a könyvtárak közötti kooperációt: a külföldi beszerzés összehangolását, a könyvtárközi kölcsönzés és a cserekapcsolatok bővítését, a központi nyilvántartásokat stb. Nemcsak felülről jött utasításra, sokkal inkább a helyi szakmai problémák megoldásának szándékával patronálták a megyei könyvtárat és az üzemek műszaki könyvtárait. S Kovács Máté alá merte írni a Református Kollégium Nagykönyvtára és a Debreceni Egyetemi Könyvtár máig érvényes együttműködési szerződését is.

Kovács Máté sokat tett a hatékony, racionális munkaszervezet, a könyvtári nagyüzem kialakításáért. Noha az akkori frazeológia jegyében az utóbbit legtöbbször a „szocialista” jelzővel együtt emlegette, valójában főként a nyugati közleményekből merítette elméleti és gyakorlati argumentumait, a kipróbált módszereket. E téren, vagyis a könyvtári munkafolyamatok és a konkrét tennivalók elemzésével, egységes, áttekinthető rendszerbe foglalásával országosan is úttörő szerepet vállalt, ezáltal hozzájárult a hazai könyvtárak ésszerű fejlesztéséhez.

Minden bizonnyal debreceni sikerei is közrejátszottak abban (a hajdani kultuszminisztériumi államtitkárság mellett), hogy a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége 1952-ben őt kérte fel a válságos helyzetbe került Akadémiai Könyvtár igazgatására. Másodállását – 1954-ig – szintén lelkesen és ügybuzgalommal látta el: talpra állította, átszervezte az intézményt, a kutatóintézeti könyvtárak módszertani központjává tette, önálló bibliográfiai és tájékoztatási osztályt létesített, miközben jó érzékkel kezelte a személyi konfliktusokat.¹³⁴ *uo., p. 33-34.
<https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 36-37./205.]

A lényegét eddig is tudtuk Kovács Máté akadémiai könyvtári tevékenységéről. Hay Diana a Kovács Máté Alapítvány kuratóriumának felkérésére áttekintette az Akadémiai Levéltár vonatkozó forrásait.¹³⁵ Ez alapján vitatja azt a hiedelmet, hogy Kovács Máté „megmentette” az Akadémiai Könyvtárt, de a végén maga is idézi az MTA elnökének köszönő levelét, mely szerint az akadémiai vezetők elégedettek voltak munkájuk eredményeivel, a változásokkal. Ily módon és mai szóval: a válságban lévő könyvtárt sikerrel menedzselte a Kovács Máté, Mátrai László és Haraszthy Gyula hármas, de igazában ekkor Kovács Máté vezette az intézményt. Erre a megoldásra azért volt szükség, mert a posztra kiszemelt Haraszthy Gyula az ELTE tanszékvezetőjévé frissen kinevezettként nem vállalta azt is, ezért átmeneti megoldást kellett találni. Kovács Máté 1952. november 1-je és 1953. szeptember 30-a között vezette az intézményt, s mindenekelőtt az ő érdeme az új gyűjtőköri szabályzat, s hogy ennek megfelelően átszervezte a könyvtárt: megerősítette a feldolgozó osztályt, 7 tagú bibliográfiai osztályt szervezett, új folyóirat és cserecsoportot alakított ki, s 1953 elején megindította a mikrofilm csoportot. A már ekkor hálózatban gondolkodó Kovács Máté az akadémiai intézetek könyvtárait rendszerbe foglalta. Más érdemei mellett, sikeres munkája is közrejátszott abban, hogy nemsokára az akadémiai vezetők rábízták az Enciklopédia főszerkesztői teendőit is.

¹³⁴ Fülöp, 1983. 9. p., Futala T. i.m. 31. p.; vö. Tóth 1981. 490. p.

¹³⁵ Hay Diána: Kovács Máté akadémiai könyvtári tevékenysége. = Könyvtári Figyelő, 2014. 4. sz. 514-527. p.

„Már igazgatósága kezdetén (de az is lehet, hogy korábban) felismerte, hogy az egyetemi könyvtárnak kettős feladata van a tudomány területén: egyrészt messzemenően támogatni az egyetemi oktatók és hallgatók kutatásait; másrészt önálló műhelyként jelen lenni a tudományos életben. Úgy vélte, leginkább a könyvtári tevékenység elméleti és gyakorlati kérdéseinek vizsgálata, vagyis a könyvtártudomány művelése, továbbá a bibliográfiai munka lehet az a sajátos terep, ahol kollégái mozoghatnak. Ám az arra hivatottak és felkészültek egy-egy szaktudományi ágban is folytathatnak kutatásokat. Nem kis erőfeszítések árán, 1954-ben publikációs fórumot is teremtett intézménye. illetve munkatársai számára az adott időszakban csaknem teljesen elhallgatott, de idő elteltével egyre gyakrabban forgatott és egyre jobban méltányolt, sokszorosított évkönyvet” *uo, p. 34. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 37/205.]

Bényei Miklós 2010-ben visszatért a Debreceni Egyetemi Könyvtár évkönyvének értékelésére és részletesen kifejtette, hogy Kovács Máté – amíg az egyetemi könyvtár igazgatója volt – aktívan közreműködött annak rendszeres megjelentetésében: szerkesztette és alapvető tanulmányokat írt a magyar könyvtárügy számára. (Ezekről a maguk helyén esik szó.) Csúry István szerint, bár az évkönyv ötlete Módis Lászlótól származott, de megvalósításához mégis az kellett, hogy az igazgató felkarolta az ötletet: tekintélyével támogatta a kivitelezést, kijárta a pénzügyi fedezetet és megnyerte a könyvtártudományi kutatásnak és publikálásnak munkatársait. Bár a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár korábban jelentetett már meg évkönyvet, abban a nehéz korszakban eleinte csak a debreceniek voltak képesek erre. Már a könyvtár 1951. évi munkatervébe bekerült a feladat, de évekbe tellett, mire a kivitelezésre sor kerülhetett. Eleinte a szakma is jól fogadta az úttörő kiadványt, de amint szó esik majd róla, már egyetemi tanár korában Kovács Máténak kellett megvédenie a Magyar Könyvszemle szerkesztőségének támadásától – átmenetileg megváltoztatva annak avított szerkesztését is.¹³⁶

„Ő maga is jobbra itt tette közzé tudományos vizsgálódásainak újabb termékeit. Szoros összefüggésben munkakörével, ekkortájt elsősorban a könyvtártudomány témakörébe tartozó témák iránt érdeklődött. Főleg a könyvtárszervezés, az országos könyvtári rendszer, a könyvtári hálózatok problémáival foglalkozott, azaz olyan kérdésekkel, amelyek közvetlenül érintkeztek a könyvtárpolitika szférájával. Ennek tudatában írta az első évkönyv bevezetőjében: az itt elemzett kérdések nem csupán a mi könyvtárunk házi problémái, hanem könyvtárpolitikánk általánosan időszerű kérdései, tehát így vagy úgy valamennyi könyvtárunk életében jelentkeznek, így a kérdésfelvetések vagy egyes megoldások rész megoldások már ebben a formában is használhatók vagy eszméltetők lehetnek.¹³⁷ Tehát – ahogy Tóth Gyula találóan megállapította – a debreceni íróasztal mellől is „az egész országot látta.”¹³⁸

Alighanem egyet lehet érteni egykori tanítványa, Boda Miklós lényegre tapintó észrevételével: „Kovács Máté az egyetemi könyvtárban találta meg igazi önmagát, miként személyében a könyvtárügy is megtalálta azt a hivatott szakembert, aki művelődéspolitikusi igénnyel és szinten képes megfogalmazni a mondhatni hagyományosan alulértékelt kulturális szféra ilyen megközelítést igénylő problémáit.”¹³⁹ S valóban már debreceni igazgatóként a magyarországi könyvtári kultúra vezéregyéniségévé vált. Intézménye első évkönyvében egy nagyszabású tervezetet publikált a hazai

¹³⁶ Bővebben a témáról lásd Bényei Miklós: Kovács Máté és a Debreceni Egyetemi Könyvtár évkönyve. = Könyvtári Figyelő, 2010. 2. sz. 277-284. p.

¹³⁷ Kovács Máté: Bevezető = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1953. Debrecen, 1954. 6. p.

¹³⁸ Tóth, 1981. 490. p.

¹³⁹ Boda Miklós: Kovács Máté igazsága. = Kovács Máté emlékének, 1997. 90. p.

könyvtárügy országos szervezetének aktuális kérdéseiről.¹⁴⁰ Voltaképpen egy olyan korszerű modellt vázolt fel, amelynek központi gondolatai és számos részleme a későbbiek során megvalósultak. Kettős kiinduló tétele: a könyvtáraknak a társadalom, a társadalmi mozgás különböző területeinek igényeire kell reagálni; s ezt a differenciált feladatot a könyvtártípusok szerint formálódó hálózatok jól átgondolt, ésszerűen ütemezett megszervezésével oldhatják meg. Részletesen kifejtette a hálózatba szerveződés elveit és konkrét feladatait. Foglalkozott az oktatási intézmények (az általános-, közép és főiskolák, az egyetemek) könyvtáraival is. Javasolta, hogy az általános és középfokú iskolai könyvtárak hálózati központját is hozzák létre, mégpedig az Oktatási Minisztérium gyűjteményének és a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárnak az összevonásával, Országos Pedagógiai Könyvtár néven. Noha még a régi szemlélet jegyében külön ifjúsági és külön nevelői könyvtárakról írt, feladataikat előre mutatóan jelölte meg, nyilván emlékezve egykori iskolai könyvtárosi tapasztalataira is: „... az iskolai könyvtár fontos nevelőeszköz, és fontos taneszköz ifjúságunk nevelésében és oktatásában, az iskolai nevelő könyvtár fontos munkaeszköz a nevelők szakmai önképzésében. Könyvtárlományuk összetételén, a példányszámon múlik, hogy dolgozó tömegeink gyermekei egyáltalán megszeretik-e a könyvet, az olvasmányt, személyes olvasással ítélik-e nemzeti műveltségünk és az emberi fejlődés nagy alkotásait, a kellő példányszámban meglévő kötelező és ajánlott olvasmányokból készülnek-e, vagy könyv hiányában csupán a tankönyv szövegének lélektelen beszajkózására kényszerülnek; az iskolák nevelői hozzájutnak-e önképzésük legjobb, legfrissebb eszközeihez kellő időben, nevelő-oktató munkájukat kibővült, korszerű ismeretanyaggal támasztják-e alá, vagy megelégednek a tananyag vázlatának közlésével.”¹⁴¹

Meggyőződéssel vallotta: „Nem lehet kétséges, hogy a mai magyar társadalomnak műveltsége kiszélesítéséhez, politikai öntudata megerősödéséhez és oktató, kutató, termelő stb. munkája végzéséhez nagy szüksége van jól kiépült, jól működő könyvtárhálózatokra...” Ebből következik, hogy minden erőfeszítést meg kell tenni a könyvtárügy fejlesztéséért. S utolsó soraiban is azt hangsúlyozta: „Ne felejtjük el, a társadalom csak azt a szervét értékeli, amelyik a maga feladatait a kellő időben és legjobban ellátja, tehát nem a legszerényebb és legolcsóbb szerve előtte a legmegbecsültebb, hanem az, amelyik életképes, erőteljes, amelyik felismert ellátásához az összes feltételeket szívós munkával megteremti.”¹⁴² Kulcsmondat ez könyvtárpolitikai-könyvtárügyi tevékenysége egészének megértéséhez. S ma is időszerű megállapítás.

Ebben a tanulmányban utalt rá először, hogy a két évvel előtti minisztertanácsi határozat, amely főleg a közművelődési könyvtárakra koncentrált, már – minden érdeme ellenére – nem felel meg a követelményeknek, nem nyújt kellő iránymutatást a továbblépéshez, az egységes rendszer kialakításához és működéséhez. Gondolatgazdag koncepciójának végső következtetése: „Végül feltétlenül gondoskodni kell arról, hogy a magyar könyvtárügy országos szervezetének elkészített tervét, vagyis a könyvtárügy feladatait, szervezeti felépítését, az operatív és szakmai csúcsszervek feladatkörét és szervezetét és működését ugyanúgy törvény vagy törvényerejű rendelet szabályozza, mint a tudománypolitikáét, a sportét vagy statisztikáét, a múzeumügyét vagy a levéltárügyét.”¹⁴³

Javaslatát meghallgatásra talált. 1955 elején az Országos Könyvtárügyi Tanács (amelynek ő is tagja volt) égisze alatt jogszabály-előkészítő bizottságot küldtek ki, és ennek irányításával Kovács Mátét bízták meg. Az ekkor még törvénynek szánt dokumentum tervezetének nyersanyagát a Debreceni

¹⁴⁰ Kovács Máté: A magyar könyvtárügy országos szervezetének időszerű kérdései. = A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve, 1953. Debrecen, 1954. 59-136. p.

¹⁴¹ Uo. 89. p.

¹⁴² Mindkét idézet: uo. 132. p.; vö. Fülöp, 1983. 9-10.p., Korompainé, 1997. 59-60. p.

¹⁴³ Uo. 131 p., részletes érvrendszere: uo. 60-63. p.

Egyetemi Könyvtár kollektívája állított össze.¹⁴⁴ Gyorsan haladtak, így alig egy esztendő alatt elkészült a végül is törvényerejű rendeletként (1956. évi 5. sz. tvr.) 1956. március 9-én kihirdetett jogszabály, valamint a végrehajtásáról intézkedő minisztertanácsi határozat.¹⁴⁵ A magyarországi könyvtárügy történetében első átfogó, az egész magyar könyvtári rendszert szabályozó, korszakos hatású rendelet beható elemzésére maga Kovács Máté vállalkozott, nem sokkal annak kibocsátása után. Rámutatott művelődéspolitikai jelentőségére, a fejlődést szolgáló szándékaira, ugyanakkor nem leplezte gyengeségeit, bírálható pontjait sem.¹⁴⁶ *uo., p. 34-37. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 37-40./205.]

Kovács Máté röviddel az egyetemi könyvtárigazgatói poszt elfoglalása után, de még alapvető tanulmányai publikálása előtt bekapcsolódott az országos könyvtárügybe: a minisztérium 1951 őszén könyvtárvizsgálatokat tartott a nagy és jelentősebb könyvtárakban. „Az első könyvtárvizsgálatot a Népművelési Minisztérium Kovács Máté elnökletével egy tíztagú bizottság segítségével végezte a FSZEK vonatkozásában (sic! TGY), majd ugyancsak az ő vezetésével a Köznevelési Minisztérium megbízása alapján a Szegedi Tudományegyetem Könyvtárát is megvizsgálták.”¹⁴⁷ Ez egyaránt azt bizonyította, hogy kész ilyen fontos szerep betöltésére, másfelől a vizsgálatok során kibővítette a hazai könyvtári valóságról szerzett ismereteit, s általuk is felkészülhetett jelentős tanulmányai megírására, végső soron a könyvtári törvény előkészítésének vezetésére.

„Kovács Máté életútjának ebben a periódusában, az ötvenes évek derekán a másik jelentős tudományos teljesítménye a Magyar Enciklopédia előkészítése volt. Az MTA elnöksége 1954-ben bízta meg a főszerkesztői teendők ellátásával. A választás érthető, sőt magától értetődő egy széleskörűen művelt, idegen nyelveket tudó, politikusi, tudósi és tanári tapasztalatokkal, kellő befolyással és kettős nagykönyvtári háttérrel rendelkező, kiváló kapcsolatteremtő képességeiről, mély belátásáról, hatalmas munkabírásról ismert szakember kezébe került az irányítás, aki nagy lendülettel és ambícióval fogott munkához. Miután kinevezték, tanulmányozta a hazai előzményeket, a nyugati lexikonokat, elutazott a Szovjetunióba (a mintának tekintett Nagy Szovjet Enciklopédia műhelyébe), külön szerkesztőséget állított fel, szócikk-listákat készíttetett, és mihamar megfogalmazta a leendő kiadvány hármasságát, a korabeli politikai elvárásokhoz igazodó sorrendben: „A népművelési munka számára tartalmazza az általános műveltség kibővített anyagát, emellett a tudományos kutatást, valamint a termelőmunkát megbízható szakanyag közlésével és a további tájékozódást elősegítő bőséges válogatott bibliográfiával támogatja.”¹⁴⁸

¹⁴⁴ Kovács Máté: A könyvtári törvény előkészítése. = A Könyv, 1955. 4. sz. 150-152. p.; vagy Futala T. i.m. 35. p. Fülöp, 1983. 10. p.

¹⁴⁵ A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelete a könyvtárügy szabályozásáról, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 1.018/1956. (III.9.) számú határozata a könyvtárügy szabályozásáról szóló 1956. évi 5. sz. törvényerejű rendelet végrehajtásáról; vö. Tóth, 1981. 490. p., Futala T. i.m. 35. p., Fülöp, 1983. 10. p.

¹⁴⁶ Kovács Máté: A magyar könyvtári törvény alapelvei, célkitűzései és művelődéspolitikai jelentősége. = Magyar Könyvszemle, 1956. 3. sz. 181-201. p. vö. Tóth, 1981. 490. p., Futala T. i.m. 35. p., Fülöp, 1983. 10. p.

¹⁴⁷ Patkósné Hanesz Andrea: Kovács Máté könyvtárpolitikai tevékenysége az Országos Könyvtárügyi Tanács és az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács tükrében. = Emlékkötet, 2007. 31. p.

¹⁴⁸ Kovács Máté: A Magyar Enciklopédia előkészítése. = Magyar Könyvszemle, 1955. 1-2. sz. 149. p. Szovjet tanulmányútjáról: Jelentés a Nagy Szovjet Enciklopédia főszerkesztősége meghívására a Magyar Enciklopédia a Magyar Enciklopédia Szerkesztőbizottsága és szerkesztősége részéről a Szovjetunióba kiküldött bizottság munkájáról. Bp. 1954. (Mátrai Lászlóval közösen) Beszámoló a Nagy Szovjet Enciklopédia szerkesztőségében szerzett tapasztalatokról. = Akadémiai Értesítő, 1954. 61. köt. 506. sz. 264-280. p. A Nagy Szovjet Enciklopédia műhelyében. = Szovjet Kultúra, 1955. 1. sz. 7-10. p.

A huszonnégy kötetesre tervezett egyetemes nagylexikon gondosan, apró részletekig kimunkált programját a Minisztertanács 1956. szeptember végén jóváhagyta, de a történelmi körülmények változása és mindenekelőtt az akkor elháríthatatlan gazdasági nehézségek miatt a kivitelezésre nem kerülhetett sor. Kovács Máté – már fővárosi egyetemi tanárként – 1957-ben lemondott tisztségéről, de mintegy búcsúzóul összefoglalta az enciklopédia-szerkesztés alapelveit és közzétette a magyar lexikonkiadás általa kidolgozott, több évtizedre szóló, több ágra bomló és mégis szervesen összefüggő nemzetközi rangú programját.¹⁴⁹ Most már nem e műre gondolt, hanem lexikon-családokra: a tudományos jellegű egyetemes Magyar Enciklopédiára (egyelőre távlatokban) és a kéttucatnyi, hozzá csatlakozó, két-három kötetes szaklexikonokra (a közeli kiadhatóság reményében), a népszerű egyetemes és szakjellegű kis lexikonokra, sőt a zseblexikonokra is. Külön csoportot képzelt el a magyarságra (a magyar történelemre, kultúra, társadalomra, a magyarországi gazdaságra stb.) vonatkozó, orosz, angol, német és francia fordításban is megjelenő Encyklopaedia Hungarica köteteinek. „Ha ezek a lexikonok jó színvonalon elkészülhetnek, felmérhetetlen szolgálatot tehetnek azért, hogy országunkról és népünkéről a világ népeinek közvéleménye a valóságnak megfelelő képet alakíthasson ki” – írta.¹⁵⁰ *uo., p. 37-38. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 40-41./205.]

Pogány György később írt tanulmányában a kinevezést megokolva joggal mutatott rá, hogy – noha ő sem akadt nyomára, hogyan és kinek a javaslatára bízták meg a munkálatok irányításával, de - abban szerepe lehetett eredményes könyvtárigazgatói munkájának, hiszen ezekben az években az akadémia illetékeseinek állandó látókörében volt. Sőt Pogány rátalált a Debrecenben az Egyetemi Könyvtárban fennmaradt 1952. január 21-én kelt gépiratra, amelyben arról van szó, hogy a felállítandó munkacsoportnak hét nagy lexikon anyagát kell átnéznie és kicéduláznia. Ebből Pogány megkockáztatta, hogy bizonyos mértékben készülhetett is a feladatra. Pogány György 2012-ben vette elő Kovács Máténak a Magyar Enciklopédia ügyében betöltött szerepét.¹⁵¹ Alapos, kéziratokra (mindenekelőtt az OSZK-béli Kovács Máté hagyatéokra) támaszkodó tanulmányban részletezte az MTA által főszerkesztőnek megbízott debreceni könyvtárigazgató tevékenységét. (Az MTA levéltárát nem használta, így továbbra sem teljes a téma feltárása.) Pogány hangsúlyozta, hogy bár az Enciklopédia azóta sem jelent meg és Kovács Máté életművének talán legnagyobb torzón maradt része, ezirányú erőfeszítései mégsem voltak hiába valók, hiszen ezen közben előkészítette, lerakta az alapjait a lemondása után sorra megjelent szaklexikonoknak. Kudarca nemcsak az övé, hanem inkább a korabeli kiadás- és tudománypolitikáé. Az is jellemző, hogy a hamarosan, 1959-1962 között megjelent Új Magyar Lexikon előszava már említést sem tett a Kovács Máté vezetésével elvégzett előmunkálatokról.

Pogány részletezi azt az elméleti munkát, amivel megalapozta az Enciklopédiát, a hatalmas szervező tevékenységet, amellyel kialakította a szerkesztőséget, s az intézményekkel, köztük könyvtárakkal, valamint az irányító akadémiai szervezetekkel való együttműködést. Az akkor már Kovács Mátéval együtt dolgozó Fülöp Gézáról tudjuk, hogy nemcsak Debrecenben az Egyetemi Könyvtárban, de az Enciklopédia szerkesztőségében is komoly személyi értékmentést végzett azzal, hogy számos, nem kívánatosnak tartott kiváló tudósnak és személynek nyújtott menedéket, munkát és megélhetést.

Pogány György rátalált arra, hogy Enciklopédia címmel Kovács Máté belső lapot indított stencilezett formában, amelyből 1955 november és 1957 májusa között 14 szám jelent meg.

¹⁴⁹ Kovács Máté: A Magyar Enciklopédia és a korszerű magyar lexikonok előkészítésének irányelvei és eddigi eredményei. = Magyar Könyvszemle, 1957. 5-6. sz. 175-185. p.

¹⁵⁰ Uo. 191. p. A Magyar Enciklopédia szerkesztésének élén végzett tevékenységéről Tóth, 1981. 490. p., Fülöp 1983. 9. p., Horváth Tibor: Egy gondolat viszontagságai. = Kovács Máté emlékkönyv, 1983. 164. p.

¹⁵¹ Pogány György: Kovács Máté és a Magyar Enciklopédia. = Könyvtári Figyelő, 2012. 4. sz. 757-780. p.

Beköszöntőjét Kovács Máté írta és 1983 óta ez az első olyan írása, mely nem szerepelt Nagyné Kiss Mária alapvető és máig jól használható bibliográfiájában.¹⁵² Ebből is, felhasználásával Pogány írásából is jól követhetők Kovács Máté erőfeszítései és példás feladatteljesítése, bár az is kétségtelen, hogy mind az enciklopédia elmaradásának okai feltárára, mind a szaklexikonok története még megírásra vár. Pogány idézi Kovács Máté 1957 decemberében kelt feljegyzéséből, hogy „engem a feladat érdekelt, annak korszerű megvalósítását életem egyik fő tartalmának tekintettem.”¹⁵³ 1957-ben pénzügyi vizsgálatot tartottak a szerkesztőségnél, majd 1957. június 30-án Kovács Máté benyújtotta lemondását – miután az Akadémia elnöke elrendelte az Enciklopédia munkálatainak szüneteltetését. 1958-ban újabb, de most szakmai revizori vizsgálatot tartottak a szerkesztőségben – ahogy Pogány György megjegyezte: „úgy tűnik, hogy Kovács Máté ellenfelei mindenképpen szerettek volna ’fogást találni’ munkájában.”¹⁵⁴ Azt Pogány nem tudta tisztázni, hogy ez a vizsgálat közrejátszott-e abban, hogy 1958. májusában elfogadták Kovács Máté lemondását.

Nem tudni és nem részletezte Pogány sem, kiket tekintett Kovács Máté ellenfeleinek. Kovács Máté izgalmasan változatos pályafutása során számos ellenféllel, ellenszéllel kellett megvívnia a maga csatáját. Ezek számbavételére egyes korszakokon belül, egyes témák során került és még kerül sor. Itt és most egyet tárgyalunk bővebben, azt, amely végig kísérte Kovács Máté életének utolsó negyedszázadát. Előre bocsátjuk, hogy Kovács Máté alkatilag jól kezelte a csatározásokat: kompromisszumképessége, higgadtsága, bölcsessége ezeken a nehézségeken rendre átsegítette és reá nézve általában jól végződtek. Ám hátráltatták törekvéseit.

Ellenfelei közül egyről biztosan tudunk, s ez az a Mátrai László, aki egyetemi igazgatótársra volt, az akadémiai könyvtárban és az Enciklopédiánál is kapcsolatba kerültek, végül az ELTE közös munkahelyük lett. Kettejük viszonyát igényesen dolgozta fel Pogányné Rózsa Gabriella.¹⁵⁵ Az előbbiekhöz hozzátette, hogy „...a magyar könyvtári életet meghatározó két személyiség sorsa számos szállal kapcsolódott egymáshoz. Kovács Máté különféle állásokban, Mátrai László pedig mindvégig a budapesti Egyetemi Könyvtár igazgatójaként, de mindketten számos könyvtárpolitikai, tudományos, szakmai szervezet tagjaként, bizottságok, szerkesztőségek, előkészítő testületek munkatársaiként, tanácsadó minőségben vagy felkért szakértőként működtek közre ennek a mozgalmas időszaknak könyvtárszakmai életében.”¹⁵⁶ Pogányné szerint bizonyára személyes indítékok, alkati vonások is közrejátszottak egymáshoz való viszonyulásukban, de a fennmaradt források csak tudományos és szakmai nézeteik különbségét tárják elénk. Az is fontos megállapítása volt Rózsa Gabriellának, hogy nemcsak a budapesti Egyetemi Könyvtár direktora volt Kovács Máté tevékenységének ellenzéke, több „Mátrai László” is szembefordult a Könyvtártudományi Tanszék vezetője által megfogalmazott, logikus érveken alakuló szaktudományi nézetekkel. „Kovács Máténak nemcsak ővele kellett harcait megharcolnia, hanem az egyetem és a könyvtáros szakma számos más prominensével is.”¹⁵⁷ S akkor itt szögezzük le, hogy kettejük vitájának tömör összefoglalásával sem az volt a cél, hogy bárkit is elmarasztaljunk, hanem az, hogy ezzel, a korabeli küzdelmek bemutatásával, árnyaltabban láttassuk, milyen viták, küzdelmek formálták, vitték előbbre a hazai könyvtárügyet.

¹⁵² Pogány i.m. 765. p., ill. Nagyné Kiss Mária: Kovács Máté szakirodalmi munkássága i.m. 237.p.

¹⁵³ Pogány i.m. 774. p.

¹⁵⁴ Pogány i.m. 775. p.

¹⁵⁵ Pogányné Rózsa Gabriella: Tudomány vagy gyakorlat? Korabeli könyvtárszakmai gondolatok Kovács Máté és Mátrai László párhuzamos életrajz-vázlata kapcsán. = Könyvtári Figyelő, 2012. 3. sz. 525-548. p.

¹⁵⁶ Pogányné Rózsa Gabriella i.m. 527. p.

¹⁵⁷ Pogányné Rózsa Gabriella i.m. 528. p.

A közhiedelemmel szemben, kapcsolatuk már 1945-ben elkezdődhetett, miután Kovács Máté a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztályvezetője, majd államtitkára lett, Mátrait pedig az Egyetemi Könyvtár főigazgatójává nevezték ki. Útjaik még inkább találkoztak 1949-től, amikor Kovács Máté a debreceni Egyetemi Könyvtár igazgatója lett. Egyetemi könyvtárigazgatóként együtt dolgoztak a szakkönyvtárak gyűjtőkörének rendezésén, az 1953-ban létrehozott Országos Könyvtárügyi Tanácsnak mindketten tagjai lettek. 1952 végétől 1954-ig Haraszthy Gyulával hárman vezették (voltaképpen inkább Kovács Máté) és hozták rendbe az Akadémiai Könyvtárt. Kovács Máté és Mátrai László együtt kezdeményezték létrehozását, majd mindketten tagjai lettek az Magyar Tudományos Akadémia Könyvtártudományi Főbizottságának és az 1955-ben újra indult Magyar Könyvszemle szerkesztőbizottságának. Vitáz(hat)tak a Főbizottságban és a szerkesztőségben is, főleg amikor 1957-ben Kovács Máté szembe szállt a folyóirat szerkesztési gyakorlatával, ez is tudományértelmezési eltéréseket jelzett, s amely még inkább kicsúcsosodott amikor 1960-ban Kovács Máté ismertette bibliológiai koncepcióját. (Erről bővebben későbbi fejezetben.) Közbevetőleg együtt kellett dolgozniuk 1954-től, amikor Kovács Máté a Magyar Enciklopédia főszerkesztője, Mátrai pedig a szerkesztőbizottság elnökhelyettese lett. Ez a viszony sem volt konfliktusoktól mentes. Mindketten részt vettek az 1970-es III. országos könyvtárügyi konferencia előkészítésében, a Könyvtárosok Szabó Ervin Köre, majd a Magyar Könyvtárosok Egyesülete munkájában. Tehát se szeri, se száma azoknak a fórumoknak, ahol útjaik találkoztak vagy keresztezték egymást. Nagyobb konfliktus akkor alakult ki, amikor Kovács Máté lett 1956. szeptember 1-jétől az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének vezetője. A tanszékvezető és a könyvtárigazgató abban sem értettek egyet, hogy a könyvtárosképzésben milyen módszereket kell alkalmazni, milyen szerkezetben kell annak történnie, de különböztek a könyvtártudomány megítélésében, abban is, létezik-e könyvtártudomány. Kovács Máté felfogására még kitérünk, Mátrai László viszont élete végéig nemcsak vitatta, támadta is a könyvtártudomány tudomány voltát, s ebből következően az egyetemi képzés létjogosultságát is.

Pogányné részletesen feltárta Kovács Máté professzori és tanszékvezetői kinevezésének körülményeit, amely jól mutatja, hogy az egyetemi könyvtáros képzésnek megvoltak az ellenfelei az ELTE-n belül is, a tanszékvezetőnek védenie kellett az 1949-ben megszerzett pozíciót. Természetesen nemcsak Mátraival kellett megküzdenie, számos könyvtárossal és egyetemi oktatóval is a könyvtárosképzés fennmaradása érdekében.

Nemcsak a tudomány és a képzés tárgyában tért el Mátrai véleménye Kovács Mátéétól, de mint könyvtárigazgatók, más véleményen voltak az '50-as évektől az egyetemi könyvtárak feladatrendszerét illetően is. Mátrairól a leginkább elmarasztaló ítéletet Bóka László mondta ki: „a mi könyvtárunk vezetője filozófus.”¹⁵⁸ Kovács Máté és Mátrai László ellentétét, vitáját nevezhetjük a régi és új harcának, de általa feltárul a magyar könyvtárügy és benne a könyvtáros képzés fejlődését akadályozó tényezők sora is.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Idézi Pogányné Rózsa Gabriella i.m. 542. p.

¹⁵⁹ Kovács Ilona szíves levélbeli tájékoztatása szerint Pogányné Rózsa Gabriella jól ragadta meg Mátrai László ellentétét Kovács Mátéval és a Bóka idézet is kifejező. Kétféle szakmai koncepció és látásmód ellentéte találkozott össze viszonyukban. Édesapjuk gondjait feleségével osztotta meg, a család nem érzékelte a gondot, s főleg nem gyűlölködést valaki iránt. Bár Mátrai szóhasználatát sokat mondó és az is feltűnő, hogy tudomásom szerint mindig Mátrai támadott, Kovács Máté soha. TGY

Az egyetemi tanár

„Kovács Máté 1956 szeptemberétől egyetemi tanár és a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a Könyvtártudományi Tanszék vezetője lett. Haláláig tartó tanszékvezetői működéséről három alapos összegzés is napvilágot látott: Tóth Gyula a hálás tanítvány, Fülöp Géza a közvetlen munkatárs szemével láttatja vonzó egyéniségét, a kései utód, Sebestyén György pedig kronológiai rendben vázolja a tizenhat tanév történéseit.¹⁶⁰ Rajtuk kívül még számos egykori hallgató és sok más kortárs vallott róla – szinte kivétel nélkül elismerő szavakkal.” *uo., p. 38-39. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 41-42./205.]

Kovács Máté professzori és tanszékvezetői korszaka (1956-1972) a legjobban feltártak közé tartozik, még sem mondható el, hogy már mindent tudunk róla és lezárhatjuk. Még akkor is így van, ha 2012-ben Tóth Gyula Kovács Máté hagyatékát is felhasználva újra áttekintette az időszakot.¹⁶¹ A tanszéki irattár és az Egyetemi Levéltár még felhasználásra vár. A 16 év talán életének legküzdelmesebb korszaka volt, amikor a szakmai és egyetemi erővel kellett megküzdenie a szak fennmaradásáért, a nemzetközi lépéstartásért, a képzés fejlesztéséért. Ezt ő is hangsúlyozta 1970-ben írt összefoglaló tanulmányában. „Akadtak azonban itt olyanok, akiknek korszerűtlen szemlélete, konzervatív felfogása, megalapozatlan előítélete, kívülről hozott és makacsul megőrzött szakszerűtlen véleménye és eljárása ismételten megnehezítette a szakképzés egészének vagy egyes részeinek helyzetét.”¹⁶² Küzdelmét egyszerre nehezítette és segítette, hogy ebben a szakaszban egyetemi státusa mellett elnöke volt az Országos Könyvtárügyi (később Könyvtárügyi és Dokumentációs) Tanácsnak (mindkettő külön-külön egész embert próbáló feladat volt), számos társadalmi tisztséget töltött be, pl. a Hazafias Népfrontnál, a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál, stb.

Kovács Máté nem pályázott a tanszékre, úgy hívták meg! Bár megoszlottak a vélemények róla, de támogatói hangsúlyozták debreceni érdemeit, nyilván többen ismerték minisztériumi korából, az akadémiai könyvtár élén vagy az Enciklopédia körüli érdemeit, vagy éppen a magyar könyvtárügy első törvényét előkészítő szerepét. Ámbár államtitkár korában döntöttek a szak indításáról a minisztériumban, Czövek Zoltán tisztázta, hogy 1956. előtt a képzésben nem volt érdemi szerepe.¹⁶³ Pogányné talált egyetlen adatot az egyetemi képzéshez való kapcsolódására: 1954 szeptemberében szakértői véleményt készített Kovács Máté a szak fejlesztéséről.¹⁶⁴ „A kinevezést Kovács Máté - azzal a feltétellel fogadta el, hogy társprofesszorként maga mellé hívhatja a huszadik századi magyarországi progresszió egyik kiemelkedő alakját, az idős Kóhalmi Bélát, akit a könyvtárpolitika a negyvenes évek végén és az ötvenes évek első felében méltatlanul háttérbe szorított.”¹⁶⁵ Ők ketten, vállvetve konszolidálták a tekintélyében megingott tanszék helyzetét, a

¹⁶⁰ Tóth Gyula: Kovács Máté, a pedagógus és példaadó. = Kovács Máté emlékkönyv, 1983. 39-50. p. (a továbbiakban Tóth 1983.) Fülöp Géza: Könyvtártudomány és bibliológia. Kovács Máté könyvtárelméleti koncepciója. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 41-52. p. (a továbbiakban Fülöp, 1997.); Sebestyén György: Az egyetemi könyvtárosképzés ötven éve. Az ELTE Könyvtártudományi Tanszékének rövid története. Bp. 2001. 67-105. p.

¹⁶¹ Tóth Gyula: Kovács Máté erőfeszítései a könyvtárosképzés megszilárdítása és fejlesztése érdekében. = Könyvtári Figyelő, 2013. 4. sz. 751-776. p.

¹⁶² A könyvtárosok, bibliográfusok és dokumentalisták pályájának, képzésének és továbbképzésének alakulása, mai helyzete és fejlődésének további lehetőségei. Összeáll. Kovács Máté stb. = Könyvtártudományi Tanulmányok 1970. Bp. Népművelési Propaganda Iroda, 1971. 309. p.

¹⁶³ Czövek Zoltán: Kovács Máté szerepe az egyetemi könyvtárosképzés létrehozásában és az 1952. évi minisztertanácsi határozatban. Bp. 2010. 15 p. (közelebbről a 2-5. lapon írtak).

¹⁶⁴ Pogányné Rózsa Gabriella: Tudomány vagy gyakorlat... i.m.534. p.

¹⁶⁵ Mátrai Lászlónak ebben a kérdésben is fordított véleménye volt: szerinte őt kell megbízni a tanszékvezetéssel, s aztán támogatni, korára való tekintettel. Ld. Pogányné Rózsa Gabriella i.m.534. p.

nemzetközi folyamatok megismerése után korszerűsítették a képzési programot, indították el a megújuló reformokat, új, fiatal erőket vontak be az oktatásba, és eredményesen képviselték az egyetemi könyvtárosképzés ügyét az itthoni és a külföldi fórumokon. Mindketten részt vettek a szocialista országok felsőfokú könyvtárosképző intézeteinek első, prágai konferenciáján (1958. március 25-27.). Megelégedéssel nyugtázták, hogy helyes úton indultak el, és az összejövetelről tudósító közös cikkükben kijelölték a tovább haladás irányát, megfogalmazták a minőségi fejlesztés követelményét. „A látottakból és hallottakból ösztönzést kell merítenünk arra is, hogy a tovább fejlődést szilárdabban megalapozzuk és meggyorsítsuk. Ennek érdekében tervszerűen törekednünk kell arra, hogy a hazai igényeket, szükségleteket pontosabban számba vegyük, a hazai viszonyok és a nemzetközi összehasonlítás alapján helyesnek bizonyuló fejlődési tendenciákat megerősítsük és a külföldi jó tapasztalatokat, eredményeket minél előbb mi is felhasználjuk.” Különösen sürgősnek vélték a várható alkalmazotti létszám megállapítását, a könyvtári munkahelyek csoportosítását a képzési szintek szerint, a közép- és alsófokú szakképzés megindítását. Az egyetemi oktatásban az egységes alapképzés mellett a munkaköri feladatokra történő felkészítést (speciálkollégiumok beiktatásával), a módszerek megújítását és a könyvtári gyakorlatok kiszélesítését, az általános művelődési lehetőségek kibővítését, valamint a levelező képzés rendszeresebbé tételét szorgalmazták. Hangsúlyozták továbbá, hogy két-három éven belül „el kell készítenünk a még hiányzó jegyzeteket, szöveggyűjteményeket és elő kell készítenünk a legfontosabb tankönyvek kiadását.”¹⁶⁶

Kovács Máté tanszékvezetői tevékenységében jó ideig ezt tekintette cselekvési programnak, vagy legalább is gyakorlati bázisnak. Ebben a szellemben módosította a tantervet, iktatott be új stúdiumokat, kiállt a kétszakos képzésért (vagyis valamely szaktudományban való felsőfokú jártasság megszerzéséért), rendezte a levelező, majd a megindított esti és kiegészítő tagozat sorsát, és megszervezte a dokumentalisták képzését. Miközben minden döntésénél élenként figyelte a külföldi fejleményeket és a hazai reakciókat. Kimunkálta az egyetemi oktatás elvi-elméleti alapjait is, a nagy visszhangot kiváltó bibliológiai (szűkebben: könyvtártudományi) koncepcióját is. A szocialista országok képzési szakembereinek újabb konferenciáján, Berlinben (1962. május 20-26.) már éppen e felfogás körül bontakozott ki az egyik éles vita.¹⁶⁷ *uo., p. 39-40. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 42-43./205.]

Kovács Máténak a tanszék élén töltött időszakát újabb tanulmányában Tóth Gyula négy szakaszra osztotta: 1956-1961. között a megfontolt javítások, a megszilárdítás időszaka, 1961-1967. a korszerűsítés és fejlesztés korszaka, 1967-1971. a C szakká visszavetés, majd a B szakká előbbre lépés, végül a rehabilitáció, az A szak visszaállítása, legvégül az 1971-1972-es évek új korszakot sejtettek, az intézetté, a hazai képzés-továbbképzés központjává válást, a rendszerré fejlesztést ígérték.¹⁶⁸ Az első öt év tehát a tantervi fejlesztések, kísérletezések, s emellett a programkészítés időszaka volt. Második tanéve végére elkészítette Az egyetemi könyvtárosképzés fejlődése és továbbfejlesztése című 15 lapnyi, első, érdemben végig gondolt dolgozatát.¹⁶⁹ Először itt mondta ki Kovács Máté: „a könyvtáros-élethivatás a maga nemében éppen olyan társadalmilag fontos gyakorlati értelmiségi életpálya, mint a tanároké, közgazdászoké, orvosoké, mérnököké stb., amit

¹⁶⁶ Kovács Máté-Kóhalmi Béla: Az egyetemi könyvtárosképzés alapkérdései nemzetközi megvilágításban. = Felsőoktatási Szemle, 1958. 7-8. sz. 430-431. p.

¹⁶⁷ Kovács Máté: Szocialista könyvtárosképzés. Az európai szocialista országok könyvtárosképző főiskoláinak és egyetemi tanszékeinek II. nemzetközi konferenciája Berlinben. 1961. május 20-26. között. = Könyvtári Figyelő, 1963. 2. sz. 74-80. p. Kovács Máté: Az egyetemi és főiskolai könyvtárosképzés az európai szocialista országokban. = A Könyvtáros, 1963. 7. sz. 377-382. p.

¹⁶⁸ Tóth Gyula: Kovács Máté erőfeszítései... i.m.752. p.

¹⁶⁹ Az OSZK Kézirattár 210/78/24 sz. dokumentumot nem tették közzé, a Kovács Máté-bibliográfia sem ismeri. Lényegében az itt kifejtett alapvetés szerint végezte ezután munkáját.

ugyanúgy, mint azokét, egyetemi színvonalon, tudományosan meg kell alapozni [...] egyetemi színvonalú egységes alapképzést kell biztosítani valamennyi könyvtártípus azonos munkakörben foglalkoztatott tudományos könyvtárosa számára -, mint ahogy az alapképzést illetően sincs különbség a vidéki vagy fővárosi tanár, falusi vagy városi orvos, a kisüzemi vagy nagyüzemi mérnök között sem...”¹⁷⁰ Miközben konszolidálódni látszott az egyetemi képzés, a szakmán belül 1958-ban újra kezdődtek a támadások az Országos Könyvtárügyi Tanácson belül, amelyben az Országgyűlési Könyvtár igazgatója, Vértess György járt az élen. A támadást Bíró Vera az MM főosztályvezetője segítségével sikerült elhárítani. A professzor 1958. november 18-án kelt 14 lapnyi fogalmazványában már szerepelt antológia és jegyzetek készítése, 1959. január 23-i, Feljegyzés a tudományegyetemi tízéves fejlesztési tervhez c. írásában már nemcsak a könyvtárosképzésről volt szó, hanem kezdeményezte emellett a történész, levéltáros, néprajzos, népművelő stb. képzést is.

Mivel a népművelőképzés hamarosan a Könyvtártudományi Tanszék keretén belül, Kovács Máté védőszárnyai alatt és a debreceni népművelőképzést egy évvel megelőzve indult el, érdemes és szükséges rövid kitérőt tenni. Kovács Máté vonzódása a népműveléshez már korábbi időszakában megmutatkozott, ezért az sem véletlen, hogy a vele együtt 1956-ban indult könyvtárszakos évfolyam számára már 3 féléven át népművelési ismereteket oktattatott a Népművelési Intézettől hívott előadókkal. Arról, hogy mit köszönhet az egyetemi népművelőképzés neki, azt Maróti Andor foglalta össze autentikus résztvevőként.¹⁷¹ Kovács Máté nemcsak vállalta a népművelőképzés befogadását – miközben a pedagógia tanszékvezetője nem, s a Bölcsészkaron komoly ellenállás volt – de hozzájárult népművelés elméleti, akkor még hiányzó megalapozásához. Már 1959-ben cikket írt e terület tudományos alapjairól a Népművelés című lapba, ezt 1964-ben továbbfejlesztett formában részletesen is kifejtette.¹⁷² Ebben a tanulmányában felhasználta bibliológiai nézeteit (erről később lesz szó), s tanulmányának az volt a fő gondolata, hogy ezen a területen csak komplex szemlélettel lehet a folyamatokat vizsgálni. Népműveléseméleti munkájához nyilván az is hozzájárult, hogy 1960. május 30-án a művelődésügyi miniszter (Benke Valéria) felkérte, hogy vegyen részt a közművelődés történetének, elméletének és gyakorlatának tervtanulmányát kidolgozó előkészítő bizottság munkájában. Amikor 1965-ben a Művelődésügyi Minisztérium váratlanul leállította a népművelés szakra való felvételt, ekkortól Kovács Máténak részt vett a szak újraindítását eredményező küzdelmekben, amire más szakok sorsának helyreállításával együtt, 1971-ben került sor.¹⁷³ Kovács Máté nemcsak a könyvtár, majd a népművelés szak egyetemi oktatásának, de általánosságban a nem tanár szakosok (vagyis a levéltárosok, néprajzosok, muzeológusok, stb.) képzésének fő szorgalmazója volt, az 1967-ben történt visszaminősítés után helyzetük rehabilitációjáért is ő küzdött leginkább.

Eredménytelen volt viszont egy azóta elfeledett törekvése. „Kovács Máté az 1950-es évek végétől szorgalmazta, hogy a könyvtárosképzés keretében képezzék a felsőfokú szakembereket általában a könyves kultúra szakterületei, mindenekelőtt a könyv- és lapkiadás, -terjesztés számára is. Ezt indokolta az említett területek nagyfokú felemelkedése, éppúgy, mint a tapasztalat, hogy a

¹⁷⁰ Idézi Tóth Gyula Kovács Máté erőfeszítései... i.m. 753. p. A további részleteket ld. uo. 753-754. p.

¹⁷¹ Erről beszélt Maróti Andor 2012-ben a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 44. vándorgyűlésén Sopronban, Mit köszönhet Kovács Máténak az egyetemi népművelés szakos képzés?

¹⁷² Kovács Máté: A népműveléstudomány a szocialista társadalomban. = Népművelés, 1959. 11. sz. 6-7. p. Kovács Máté: A népműveléstudomány fontosabb tudományelméleti problémái. = Népművelési Értesítő., 1964. 4. sz. 130-191. p. és különnyomat is. Hogy ez idő tájt mennyire foglalkoztatta a téma, mutatja, hogy hagyatékában, 1959. V. 1. dátummal található 6 lapnyi írás: A népműveléstudomány társadalmi alapjai és fejlődési lehetőségei. 210/137/8. sz. dokumentum Írására ugyancsak Maróti Andor emlékezett: Kovács Máté a népművelés tudományáról. Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2014. 5. sz. 37-40. p.

¹⁷³ Kovács Máténak az OSZK Kézirattárában lévő hagyatékában további adalékok találhatók a 210-e s Fond 127-134. csomóiban a népműveléssel és a népművelő képzéssel kapcsolatban, mintegy 230 irat.

könyvtár szakon végzettek közül többen e területeken helyezkedtek el, sőt később a tömegkommunikáció újabb ágaiban is. Nagyvonalú elképzelését végül Scher Tibor javaslatára sem tanszéke, még később Sebestyén Géza sem támogatta. Ugyanígy elhalt ötlete volt az a csak kéziratban megtalált ötlete, hogy a népművelők, könyvtárosok szerkesztők, könyvterjesztők, levéltárosok – vagy az addig a bölcsészkaron képzett nem tanár szakok szakembereit külön (mintegy kommunikációs) karon képezhetnék – külföldi mintára.”¹⁷⁴

Kovács Máté ontotta az ötleteket: a népművelés mellett kezdeményezte pl. a tudománytörténet oktatását (sikertelenül), az olvasápszichológiát (sikerrel). Hagyatéka bizonyítja, hogy számos szöveggyűjtemény elkészítését tervezte, de ezekből csak a híressé lett, A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében című valósult meg (erről később).

„A hatvanas évek elejére érlelődött meg az a terv – 1961-re közzé is tették –, amely Tóth Gyula véleménye szerint már magába foglalta a professzor egész tevékenységének négy fő tartópillérét: „Ezek: a felsőoktatás általános elvei; másodsor a könyvtárügy szakemberszükségletei; a munkakörök számából adódó és betöltőivel szemben támasztott elméleti és gyakorlati követelmények; harmadrészt a könyvtárosképzés hazai és külföldi, főként a szocialista országokban elért eredményei és tapasztalatai; végül azoknak a tudományágaknak a színvonala és fejlődési lehetőségei, amelyek az oktatáshoz, neveléshez nélkülözhetetlenek.”¹⁷⁵

Elgondolásai, törekvései megvalósításához számíthatott közvetlen munkatársai többségének támogatására, még akkor is, amikor a könyvtárak vezető szakemberei vagy a tudományos élet képviselői hol erősen, hol gunyorosan támadták nézeteit. Mint előző munkahelyén, a tanszéken is csillogtatta vezetői képességeit: megbízott oktató társaiban; minőségi teljesítményre, kutatási feladatok vállalására ösztökölte őket, ha kellett dorgálta, ha kellett, dicsérte fiatal kollégáit; elsőrangú szakembereket nyert meg külső oktatóknak; igyekezett elsimítani az ellentéteket., Kitűnő, már-már atyainak nevezhető kapcsolatot épített ki hallgatóival. Észrevette a tehetséget, méltányolta a szorgalmat; a kirándulások és a tanszéki estek tanúsága szerint szerette a vidámságot, nem haragudott meg a jóízű tréfákért sem. Jóváhagyásával, talán rejtett kezdeményezésére a szemináriumi helyiséget engedte a hallgatók szinte második otthonává varázsolni. Hacsak tehette, egyengette – hol jóindulatú tanácsokkal, hol tanári szigorral – tanítványai útját; ennek szép példáját idézte fel a második emlékülésen a nemrég elhunyt Engel Pál történész.¹⁷⁶ Évről-évre eredményes tárgyalásokat folytatott a leendő munkáltatókkal, sokakat ő terelt a kutatói pályára is.

Talán munkatársai sem mindig, a hallgatók pedig csak nagyritkán érzékelték, hogy a békés, zökkenőmentesnek látszó munkája feltételeit olykor csak a hazai kulturális és tudományos életben kivívott tekintélyével tudta megvédelmezni. A hatvanas évek második felében, súlyos kompromisszumok árán tudta megmenteni az egyetemi könyvtáros szakot. Előbb, 1967-től abba kellett beletörődnie, hogy csak a harmadik évfolyamtól választható, majd a második félév után felvehető szakká minősítették vissza, de pár esztendő múltán (1971-re) sikerült visszaállítani az eredeti és a társadalmi-szakmai követelményeknek igazán megfelelő rendet. A harc közben számos beadványt, előterjesztést, több cikket írt, sokoldalúan indokolva a könyvtárosok, bibliográfusok és dokumentalisták felsőfokú képzésének szükségességét.

¹⁷⁴ Bővebben ld. Tóth Gyula: Kovács Máté erőfeszítései... i.m. 755-757. p. A szombathelyi tanszék az évezred utolsó évtizedében találkozhatott ilyen megoldásokkal TEMPUS programja keretében a külföldi partnerekkel.

¹⁷⁵ Tóth, 1983. 42. p.

¹⁷⁶ Engel Pál: Hogyan lettem könyvtáros? = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997-97-99. p. Vö. Suppné Tarnay Györgyi: Előszó. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 6. p.

Ekkor fogalmazta meg legegyszerűbben, pontokba szedve, hogy miben látja az egyetemi könyvtárosképzés célját és feladatát: „olyan szakemberek képzése és nevelése, akik a) a könyvtárakban, bibliográfiai, dokumentációs intézményekben, ill. a könyvkiadásban, könyvterjesztésben felsőfokú szakképzettséget igénylő munkakörök betöltésére alkalmasak, s ehhez szilárd hivatástudattal rendelkeznek, b) e feladatkörök ellátásához nélkülözhetetlen széleskörű és korszerű általános műveltséget, valamint a sajátos szakterületükön, továbbá az ehhez kapcsolódó második szakjuk területén elmélyült szakműveltséget és a kezdő szakember számára szükséges gyakorlati jártasságot, ill. készségeket megszerzik; c) elméleti felkészültségüket, jártasságukat és készségüket a gyakorlatban a társadalom szocialista tudatának alakítása és erősítése, általános és szakmai műveltségének kiszélesítése és elmélyítése, a termelési kultúra és más gyakorlati tevékenységek, valamint a tudományos kutatás támogatása érdekében tudatosan és eredményesen alkalmazni tudják; d) a feladatkörüket érintő irodalmi termés áttekintésére, valamint az írás-, olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra szakirodalmában, folyamatos tájékozódásra s ennek segítségével további állandó önművelődésre képesek; e) végül a szakterületük korszerű kutatási szemléletének és módszereinek megismerése és elsajátítása útján önálló szaktudományi kutatásra is felkészülnek”¹⁷⁷ *uo., p. 40-42. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 43-45./205.]

Az 1961-63-as reformtanterv keletkezéséről és lényegéről azóta hagyatékából újabb adalékok is előkerültek.¹⁷⁸ Öt évi kísérletezés és a nemzetközi tapasztalatszerzés után Kovács Máté készenállt - a felsőoktatási reform keretében - a könyvtárosképzés megújítására is. 1961. január 28-án még átmeneti terv készült az 1961/62- 1965-66. tanévekre. A felsőoktatási reform keretében három követelménynek kellett megfelelni: szűkíteni a történelmi ismereteket, a megtanulandó anyag mennyiségét, elmélyíteni az ismeretágak elméleti alapjait, erősíteni a gyakorlatiasságot, az élő gyakorlattal való kapcsolatot. Szerencsére ez egybevágott a könyvtáros szakma elvárásaival, Kovács Máté elképzeléseivel is. A kiadott füzet tanúsága szerint szerzője nemcsak tantervi, de nevelési programot adott, s a szakképzés módszertanára is nagy gondot fordított. Jóval későbbi utódainak tanítványa szerint az 1961-es program „valóságos tárháza a könyvtárosképzés tanterv-elméleti, szervezési, didaktikai és módszertani problémáinak.”¹⁷⁹ Két évvel az 1965-re tervezett időpont előtt megjelenhetett a hivatalos tanterv is. Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy a professzor kikérte a szakma véleményét is. Modell-értékűen fogalmazta meg a képzés célját és fő feladatait – csak az akkor kötelező ideológiai jelszavakat kell kigyomlálni. Ez különben valamennyi írására érvényes: úgy kell olvasni őket, hogy ezeket elhagyva, a lényegre kell figyelni.

Kovács Máté másként, rendszerbe foglalva gondolkodott a továbbképzésről is. Helyesen idézte alapvetését a 2000-es évek közepének hallgatója, Stummer János: „Az egyetemi könyvtárosképzés elsősorban szakmai alapképzést nyújthat [...], ami minden fontosabb könyvtártípusban és minden fontosabb könyvtári munkakörben közvetlenül vagy közvetve érvényes. A szakismeretek ezen túlmenő bővítése, az egyes könyvtártípusok, sőt könyvtárak és az egyes munkakörök szerinti további specializálódást, valamint az önálló tudományos tevékenység kialakítása és a tudományos minősítés megszerzése csak az egyetemi tanulmányok befejezése után következhet.”¹⁸⁰ Az OKDT 1964. márciusi ülése után, április 7-i keltezéssel írt feljegyzésében keményen bírálta az előterjesztést és merőben új alapokra kívánta helyezni az addigi és tervezett továbbképzést. A továbbképzés „két legfőbb hibája, hogy nem fejlődött egységes rendszerré, s

¹⁷⁷ Kovács Máté: Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődés és főbb kérdései. = Könyvtártudományi tanulmányok, 1969. Bp. 1970. 61-62. p.

¹⁷⁸ Bővebben erről is írt Tóth Gyula: Kovács Máté erőfeszítései... i.m. 759-764. p.

¹⁷⁹ Stummer János: Kovács Máté filozófiája napjainkban, avagy Mit tenne ma Kovács Máté. = Emlékkötet, 2007. 53. p.

¹⁸⁰ Stummer János idézett írása 54. p.

hiányoznak a továbbképzés legmagasabb fokú központi formái. [...] nem halasztható tovább a központi továbbképzési formák gyors kifejlesztése. A továbbképzés korszerű rendszere is csak központi (országos) és helyi (táji, hálózati, intézményi) formák együttesével, ezek tervszerű és arányos egymásra épülésével alakítható ki.”¹⁸¹

Nem voltak nyugalmasak az 1960-as évek. Szakács Kálmán bölcsészkar dékánhelyettes már 1964 decemberében létszámcsökkentést javasolt a könyvtár és népművelés szakon. 1966. november 4-én a Bölcsészettudományi Kar dékánja beterjesztette az MM Tudományegyetemi Főosztálya által készített javaslatot, hogy a könyvtár, levéltár, népművelés stb. szakot minősítsék ún. C szakká. Kovács Máté az első pillanattól élesen reagált a különben 1967-ben bevezetett intézkedésre, amely az 1949-es szintre vetette vissza az említett szakokat. A rá jellemző bölcs taktikával előbb a kisebb rossz eléréseért, vagyis a B szakért harcolt, majd ennek elérése után az 1967 előtti állapot helyreállításáért – de mindig valamennyi, nemcsak a könyvtár szakért. Végül Maróti Andor 1970. szeptember 28-án közölte Kovács Mátéval, „már biztos, hogy a következő tanévre meglesz az önálló felvételink és az A-szakos besorolásunk.” Hogy a négyéves vesszőfutás mit okozott a képzésben, külön tanulmányt érdemelne.

Az intermezzo és az 1970-es közművelődési, majd könyvtárügyi konferenciák után viszont több jóval kecsegtettek az 1970-es évek (Kovács Máté egyet értett a szak nevének tájékoztató és dokumentációs bővítésével), a Művelődésügyi Minisztérium bizottságot hozott létre a könyvtárosképzés fejlesztésére, sőt Fülöp Géza közlése szerint esély volt az intézetté alakulásra, amely magában foglalta volna a továbbképzés mellett a képzés valamennyi szintjének egységbe foglalását. Kovács Máté halála sok tervet megakadályozott.

„Az olvasás- és könyvtárszociológia, továbbá az olvasápszichológia hamarosan helyet kapott az egyetemi tantervben is, és a professzor támogatta, szorgalmazta az ilyen irányú hazai kutatásokat. Később megpróbálkozott az általa olvasásvizsgálatnak nevezett ágazat tudományelméleti és módszertani problémáinak felvázolására, tőle megszokott rendszerelmélet jegyében.”¹⁸² *uo., p. 44. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 47./205.]

Kovács Mátét a hatvanas évek második felében erősen foglalkoztatta az olvasásszociológia, ahogy nevezte: az olvasásvizsgálatok. Az előbb hivatkozott, talán a legtömörebb, a konkrét olvasásvizsgálatok számára jobb és hasznosabb elméleti alapokat nyújtó írása (melyet a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat számára írt útmutató gyanánt) mellett e témáról tartott előadást a népművelési oktatók és kutatók debreceni konferenciáján 1968-ban, majd terjedelmes tanulmányt adott közre 1970-ben a témáról.¹⁸³ Ilyen módon Kovács Mátét akár tekinthetjük az akkortájt fellendülő kutatások szellemi atyjának – bár ennek részletei tisztázásra várnak.¹⁸⁴ A hazai olvasáskutatás fénykorát azonban a professzor már nem élhette meg.

¹⁸¹ Idézi Tóth Gyula: Kovács Máté erőfeszítései a könyvtárosképzés megszilárdítása és fejlesztése érdekében. = Könyvtári Figyelő, 2013. 4. sz. 764. p.

¹⁸² Kovács Máté: Az olvasásvizsgálat főbb kérdései. = Irodalmi és Nyelvi Közlemények, 1968. 1. sz. 79-88. p.

¹⁸³ A debreceni konferencián tartott előadása gépiratban maradt meg az OSZK-ban található hagyatékában. Erről olvasni lehet Tóth Gyula: Kovács Máté könyvtárelméleti törekvései 2016. című tanulmányát a Kovács Máté Alapítvány honlapján (<http://kovacsmatealapitvany.hu/node/192>) 39-40. p. Elmondása szerint előadása alapját egy német nyelvű tanulmány képezte. Továbbá lásd Kovács Máté: A könyvtárszociológia alapproblémái. = Könyvtártudományi Tanulmányok, 1968. Bp. 1970. 15-112. p.

¹⁸⁴ 2006-ban két jeles olvasáskutató is előadott a kecskeméti vándorgyűlés szekciójában, Gereben Ferenc nem tisztázta, hogy ő és kollégái ismerték-e, használták-e Kovács Máté írásait. Mindössze annyit jegyzett meg, hogy Kovács Máté olvasó- és olvasásismereti előadásain még nem gondolta, „hogy nekem is részem lesz az annak idején nagy előrelátással felrajzolt üres karika ’besatírozásában.” Nagy Attila 1968-ban végzett az ELTE lélektan

„Lényegében az olvasási folyamat, tágabban az olvasási kultúra megismerésének, a demográfiai, biológiai, pszichológiai és szociológiai tényezők feltárásának szükségességére és lehetőségeire próbálta felhívni a figyelmet.

Felismerte, hogy az emberi kommunikáció különböző eszközei, rendszerei nem vetélytársak, hanem épp ellenkezőleg, szervesen kiegészítik egymást. Nem aggasztotta a jeles kanadai tudós, McLuhan híres-hírhedt jóslata sem a Gutenberg -galaxis, vagyis az írásos-nyomtatásos kultúra közeledő pusztulásáról. Recenziójában optimistán nyilatkozott a rádiónak, a televíziónak és az audio-vizuális eszközöknek a könyvnyomtatásra gyakorolt jótékony hatásáról, mintegy jó előre elosztatva a számítástechnika térhódításával kapcsolatos félelmeket is. „Aligha lehet tehát kétséges – vonta le a következtetést –, hogy Gutenberg találmánya megújuló teljesítményével tovább szolgálja az emberiséget. Az új magasabb technika még hatékonyabbá teszi azt a szellemi tartalmat, amit az emberiségnek közvetít önmagáról és világáról, ami nélkülözhetetlen tényező az emberiség továbbfejlődésében.”¹⁸⁵ *uo., p.44-45. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p.47-48./205.]

„A könyvtáros hallgatók szemléletét évtizedeken át formáló, sőt meghatározó írás a tanszéki munkaközösség összeállításában megjelent és a professzor szerkesztette kétkötetes dokumentumgyűjtemény – A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig, illetve 1849-től 1945-ig – bevezetője.¹⁸⁶ Hozzáfogtak a harmadik kötet anyaggyűjtéséhez is, de az mindmáig nem készült el.” *uo., p.45-46. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p.48-49./205.]

Bényei írása óta többet tudunk az antológia köteteiről is.¹⁸⁷ Az köztudott, hogy mindenekelőtt az oktatás segítésére született, s a szakma bevezetőivel és a dokumentumokkal együtt máig legfrissebb és legteljesebb magyarországi könyvtártörténeti műnek tartja.¹⁸⁸ A többletet az is adja, hogy más, akkortájt született Kovács Máté művel együtt, kísérleti próbája Kovács Máté bibliológiai koncepciójának. Bibliográfiája azóta is a legteljesebb ebben a témában. A Kovács Máté hagyaték számos adalékot szolgáltatott az antológia keletkezéstörténetéhez, de távolról sem teljességet.

A kiadvány gondolata már 1957-ben felmerült, december 19-én a szerződést is megkötötték a Gondolat kiadóval. Az első részletesebb terv szerint az egykötetesre tervezett mű, a két ívnyi bevezető után három korszakot különített el: a feudális korszak 1848-ig, a kapitalista 1848- 1918-ig, a harmadik a szocialista és ellenforradalmi időszak 1919-től folytatódott volna 1945 után, nyilván a közreadás évéig. Kovács Máté még számos résztervet készített, s a legalább 5 évig tartó munkálatok során annyi anyag gyűlt fel, hogy előbb két-, majd három kötetesre bővült. Így az 1849-ig tartó időszak kötete 1963-ban, a második (1849-1945 közti) korszak kötete 1970-ben jelent meg. Ekkor megjelenhetett volna a harmadik is, ugyanis az egyes korok felelősei párhuzamosan dolgoztak. A harmadik kötet kiadását először a Gondolat tagadta meg, majd a Népművelési Propaganda Iroda sem vállalta – máig ismeretlen okból. Hiába volt 1970-ben a korszak 25 éves évfordulója, ez sem volt

szakján, annyit említett, hogy „néhány év elteltével [...] az általa [ti. Kovács Máté] kezdeményezett, kijelölt úton indultam magam is.” Vö. Gereben Ferenc: A Kovács Máté-féle „bibliológia” egyik diszciplínája régen és most... = Emlékkötet, 2007. 99-107. p. Nagy Attila. Bibliológiai alapfogalmak, empirikus kutatások, társadalomkép. = Uo. 108-117. p. Idézi Tóth Gyula: Kovács Máté és az olvasás. Előadás, 2018. (<http://kovacsmaealapitvany.hu/node/207>).

¹⁸⁵ Kovács Máté: Gutenberg és a modern ember világa. = Nagyvilág, 1968. 4. sz. 638. p.

¹⁸⁶ Kovács Máté: A könyv és könyvtár a társadalom életében. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Szerk. Kovács Máté. Bp. 1963. 15-40. p. A második kötet kiadási éve 1970.

¹⁸⁷ Tóth Gyula: Adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében című kötetek keletkezéséhez, Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához. = Emlékkötet, 2007. 160-183. p

¹⁸⁸ Használhatóbbnak, jobbnak és korszerűbbnek, mint a később megjelent Csapodi Csaba-Tóth András-Vértesy Miklós: Magyar könyvtártörténet. Bp. Gondolat, 1987. 547 p. című eléggé egyenetlen, régi vágású munkát.

elegendő indok. Pedig Kovács Máté már 1960-61-ben közreadta az első 15 évről írt tanulmányát, bevezetesként csak ezt kellett tovább írni.¹⁸⁹ A második kötet megjelenését az anyaggyűjtés munkálatai mellett a kiadóval való vita – többek közt arról, hogy még egy vagy két kötet jelenjen-e meg – is hátráltatta. A terjedelmi huzavona sokáig tartott, de Kovács Máté 1969. január 19-i feljegyzésében már 3. kötetről beszélt.¹⁹⁰

Az első kötetet egyértelmű elismerés fogadta a szaksajtóban, a második kötetet a Magyar Könyvszemle már nem ismertette. A Kiadói Főigazgatóság – mint szemléletében, tartalmában és színvonalában úttörő kiadványt – mindkét kötetet nívódíjjal tüntette ki. A művet dicsérő kórusba – a második kötet után – disszonáns hang is vegyült.¹⁹¹

2013 őszén Kovács Ilona a professzor hagyatékának otthon maradt iratai között megtalálta az egyik példányt a lényegében megszerkesztett harmadik kötetből.¹⁹² A kézirat azóta a Kovács Máté Alapítvány kezdeményezésére elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban (a megjelent és korábban digitalizált kötetekhez csatlakozóan: <https://mek.oszk.hu/14500/14538/>). A megtalált kézirat valószínűleg nem a végleges változat (azt a kiadók kaphatták meg!), de lényegében szerkesztett változat, aminek a tartalomjegyzéke is elkészült. Kovács Ilona részletes leírást készített és az eddigiekhez képest újabb adalékokkal szolgált ahhoz is, hogy a professzor milyen nagy erőfeszítéseket tett a kiadás érdekében.

„Bár nem volt szaktörténész, több történelmi munkája is napvilágot látott. Behatóan vizsgálta a magyar könyv- és könyvtári kultúra második világháború utáni fejlődését; először 1960-61-ben publikált egy hosszabb tanulmányt, majd ezt fejlesztette tovább kandidátusi értekezéssé és 1968-ban védett meg, és nyerte el az irodalomtudományok kandidátusa fokozatot.¹⁹³ Foglalkoztatta Szabó Ervin és a Tanácsköztársaság könyvtárpolitikai öröksége is.¹⁹⁴ A hazai könyvnyomtatás közelgő félévezredes évfordulójára tanszéki munkatársaival egy jubileumi tanulmányköteten dolgoztak. (A magyar könyv 500 éve címmel.), de Kovács Máté hirtelen halála megakadályozta a befejezését.¹⁹⁵

Aligha vitatható, hogy Kovács Máté, az egyetemi tanszéknek, a könyvtártudománynak rangot és tartalmat adott, a hazai szakképzést nemzetközi színvonalra emelte, egyúttal a tanszéket

¹⁸⁹ A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Az államalapítástól 1849-ig. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat 1963. 758 p.; A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. 1849-1945. Összeáll. Kovács Máté. Bp. Gondolat 1970. 722 p.; Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle, 1960. 3. sz. 229-254. p.; 1960. 4. sz. 361-381. p.; 1961. 1. sz. 1-43. p. és különlenyomat. Bp. Országos Könyvtárügyi Tanács, 1961. 95 p. A kötetek digitalizált változata elérhető a Magyar Elektronikus Könyvtárban: <https://mek.oszk.hu/06700/06770/>, <https://mek.oszk.hu/06800/06832/>.

¹⁹⁰ „A 2. kötet sajtó alatt van, a 3. kötet kézírata is elkészült, s remélhetően hamarosan megjelenik” -írta. Kovács Máté: Az egyetemi könyvtárosképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései. = Könyvtártudományi Tanulmányok, 1969. Bp. 1970. 100. p.

¹⁹¹ Stenczer Ferenc: A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. (1849-től 1945-ig) = Irodalomtörténet, 1971.3. sz. 728-732. p. Erre válaszolt Kovács Máté: Kritika helyett – félreismertetés. = Irodalomtörténet, 1971. 4. sz. 942-845. p.

¹⁹² Kovács Ilona: Újabb adatok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében c. kiadvány történetéhez. 3. kötet, az 1945 utáni korszak munkálatairól és kézírataról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2015. 4. sz. 38-49. p.

¹⁹³ Tóth, 1981. 492. p. Fülöp, 1983., 11. p. Az első közlés: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle, 1960. 3. sz. 229-254. p., 4. sz. 361-391. p., 1961. 1. sz. 1-43. p. A disszertáció címe: A magyar könyv és könyvtári kultúra a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában. A disszertáció digitalizált változata elérhető az MTA KIK repozitóriumban (<http://real-d.mtak.hu/856/>) és a Magyar Elektronikus Könyvtárban (<https://mek.oszk.hu/15400/15495/>).

¹⁹⁴ Tóth, 1981. 493. p., Fülöp, 1983. 11. p.

¹⁹⁵ Fülöp, 1997., 40. p., Kertész Gy. i.m. 27. p.

kutatóműhellyé fejlesztette.¹⁹⁶ Egyetemi professzorként is érvényesült tanári, pedagógusi mentalitása, és kamatoztatta politikusi, taktikai képességeit is. Kollégája, majd **(megkésve lett)** utóda, Fülöp Géza pontosan jellemzi itteni munkásságának azokat az értékeit, amelyek a magyarországi könyvtárosképzésben hasznosultak. „Szakmailag jól felkészült, komoly hivatástudattal és művelődéspolitikai szemlélettel rendelkező könyvtárosok százait bocsátotta ki a Kovács Máté vezette tanszék az egyetemről, akik közül sokan jelentékeny szerepet, vezető tisztségeket töltenek be azóta a magyar művelődésügy, könyvtárügy és a könyvtárak munkájának irányításában, de a kulturális élet számos más területén is, pl. a könyvkiadásban, könyvterjesztésben vagy a tömegkommunikáció különböző intézményeiben, pl. a rádióban, a televízióban vagy időszaki sajtóban.”¹⁹⁷

Tevékeny, többnyire vezető szerepet vállalt a könyvtárügy más szakmai fórumain, színterein, továbbá a közélet egyéb területein is. Elnöke a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat országos irodalmi választmányának, tagja a Magyar UNESCO Bizottságnak¹⁹⁸; ez utóbbi tisztségében sokat tett az Olvasó Népert és a honismereti mozgalom kiterjesztéséért, valamint a helytörténetírás megalapozásáért. Tagja a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtörténeti és Bibliográfiai Bizottságának, egy ideig a Magyar Könyvszemle című folyóirat szerkesztőségének¹⁹⁹, elnöke a Magyar Bibliofil Társaságnak (1962-67).²⁰⁰ *uo., p. 46-47. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 49-50./205.]

Kevésbé tárgyalt, alig ismert területe Kovács Máté munkásságának a Hazafias Népfront keretében végzett munkája, pedig mint Patkósné Hanesz Andrea felvázolta, HNF keretet adott a honismeret, a helytörténet kutatásának, s ezzel a könyvtári helyismereti tevékenységhez irányt mutató tevékenységének.²⁰¹ A professzor 1958-tól élete végéig segítette a Népfront tevékenységét. Aligha túlzás arra gondolni, hogy folytatta az 1930-as években elkezdett munkáját a nemzetmentés és -felemelés érdekében. „Kovács Máté a megújulás, kibontakozás lehetőségének alapját a népi közösség felé való fordulásban látta biztosítottak. [...] A nemzetnevelő terv első kísérleti állomása volt, amikor 1939 októberében táj- és népkutató tanfolyamot tartottak ötven fiatal gimnáziumi tanár számára.”²⁰² A kulturális életben kiemelkedő szerepet szánt a helyismeretnek, honismeretnek. 1951-ben az általa vezetett debreceni egyetemi könyvtárban indultak meg a tiszántúli bibliográfia munkálatai. Ezt a munkát folytatták a megyei könyvtárak is, 1955-ben a Fővárosi Könyvtárban önálló egységgé vált a Budapest Gyűjtemény.

Kovács Máté a Hazafias Népfront Budapesti Bizottságának művelődéspolitikai tervét, alelnökként, a művelődési bizottság elnökeként 1958 szeptemberében jelentette meg. Mondhatni, ennek szerepe volt abban, hogy 1960-tól a Népfront országos mozgalommá fejlesztette keretein belül a honismereti munkát. (A Népfront fontosnak tekintette az ismeretterjesztést is.) 1966. május 19-20-án a Népfront Szolnokon tartott konferenciáján Kovács Máté A lokálpatriotizmus ma, mint a község- és várospolitikai feladatok segítője címmel tartott egy előadást. A Hazafias Népfront Országos Tanácsának Elnöksége 1968. május 31-én Honismereti Bizottságot hozott létre, melynek elnöke Ortutay Gyula, elnökhelyettese Kovács Máté lett. 1969 decemberében felkérték a Honismeret – Helyismeret kiadványsorozat szerkesztőbizottsági tagjának. 1971 novemberében

¹⁹⁶ Vö. Tóth, 1983, 40. p., Fülöp, 1983. 12. p.

¹⁹⁷ Fülöp, 1983. 13. p.

¹⁹⁸ Tóth, 1981. 491. p.

¹⁹⁹ Babiczky Béla: Kovács Máté, 1906-1972. = Magyar Könyvszemle, 1973. 1. sz. 90. p.

²⁰⁰ Ez utóbbiról Pogány Gy. i.m. 67-76. p.

²⁰¹ Patkósné Hanesz Andrea: Beszámoló a Kovács Mátéval kapcsolatos legújabb kutatásokról. = Emlékkötet, 2007.194-206. p.

²⁰² Patkósné Hanesz i.m. 195, p.

Budapesten Helytörténeti konferenciát tartottak, amelyen Kovács Máté A helytörténeti mozgalom Budapesten címmel tartotta a főreferátumot. Az ott megfogalmazott célok megvalósítása kapcsán cikket is írt A honismeret és a könyvtárak címmel. Fontosnak tartotta a felhasználók és a könyvtárosok együttműködését hangsúlyozni.

Bényei Miklós tárta fel a Magyar Könyvtárosok Egyesületében betöltött szerepét: jó ideig alelnök volt.²⁰³ Már az 1955-ös újjászületésnél ott volt a 14 jeles személyiség között, s valószínű, hogy szerepe volt a Szabó Ervin Kör 1956-ban történt megalakulásánál, működésében. Amikor a Körből az Egyesület újjáalakult, fontos javaslata volt: az MKE a könyvtárosok és dokumentalisták közös szervezete legyen és képviselje az országot az IFLA-ban. Tagja lett a 15 tagú elnökségnek, amelynek első ülésén alelnöknek is megválasztották. Utóbbi posztjáról sokirányú elfoglaltságára hivatkozva 1971-ben lemondott. Szerepet vállalt az első vándorgyűlésen 1969-ben Tatán és az sem kizárt, hogy szerepe lehetett az egyesületi évkönyv megszületésében. Többször szerepelt a későbbi vándorgyűlések előadójaként. 1970-ben kedves témájáról, a könyvtárosok pályaképéről, képzéséről és továbbképzéséről beszélhetett, 1971-ben pedig a fő referátumot is ő tartotta, amit ritka módon a résztvevők előre megkaptak. Az MKE titkára halála után méltatta ezirányú érdemeit is: az MKE „munkáját mindig szívvel-lélekkel támogatta sokirányú elfoglaltsága közepette is.”

S amikor 1972-ben az IFLA Budapesten rendezte kongresszusát, Kovács Máté kezdettől aktívan részt vett az előkészítésben, sőt előadást is vállalt A könyvtársképzés rendszere Magyarországon címmel – ezt azonban már nem tarthatta meg, mert előtte éjszaka elhunyt. Bényei megtalálta és a Könyv, Könyvtár, Könyvtárosban közreadta az előzetes szinopszist, ennek nyomán Kovács Ilona megtalálta otthonukban a teljes előadás angol és magyar nyelvű változatát és Bényei Miklós ezt is közreadta.²⁰⁴ Kovács Máté autentikus, szokásához híven történeti megközelítésű, tömör előadása így utólag mégis hozzáférhetővé vált.

„A magyarországi könyvtárügy legmagasabb szintű szakmai szervezete, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács (akkor még Országos Könyvtárügyi Tanács) 1957-ben választotta elnökévé (de csak az OKT 1958. május 19-én tartott ülésén nevezte ki Mihályfi Ernő miniszterhelyettes)²⁰⁵, ahonnan a magyar könyvtár- és tájékoztatásügy minden szektorára rátekintése volt. Bölcs belátással irányította a testület munkáját; amikor kellett higgadtan vitatkozott, érvelt; máskor a kiegyenlítő hálás-hálátlan szerepkörét választotta; elegáns, ám igen tartalmas, hiteles zárszavakat mondott. Bekapcsolódott a fejlesztési tervek, irányelvek kidolgozásába; egyebek között a közművelődési könyvtárak angolszász mintájú reformját és a számítástechnika meghonosítását is

²⁰³ Bényei Miklós: Kovács Máté és a Magyar Könyvtárosok Egyesülete. = Könyvtári Figyelő, 2012. 4. sz. 781-790. p.:

²⁰⁴ Bényei Miklós: Kovács Máté előadás-vázlata az IFLA budapesti kongresszusán. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2012. 11. sz. 48-50. p.: Uő: Kovács Máté elmaradt előadása az IFLA budapesti kongresszusán: A könyvtársképzés rendszere Magyarországon. = Könyvtári Figyelő, 2013. 3. sz. 501-528. p. Bényei úgy mutatta be az előadást, mint első átfogó áttekintést a magyarországi könyvtársképzésről. Ez nem egészen így van, mert a professzor használhatta két korábbi munkáját is. Kovács Máté: Az egyetemi könyvtársképzés két évtizedes fejlődése és főbb kérdései. = Könyvtártudományi Tanulmányok, 1969. Bp. NPI, 1970. 9-130. p.: A könyvtárosok, bibliográfusok és dokumentálók pályájának, képzésének és továbbképzésének alakulása, mai helyzete és fejlődésének további lehetőségei és feltételei. = Könyvtártudományi Tanulmányok, 1970. Bp. NPI, 1971. 291-331. p. Az utóbbi anyagát Kovács Máté, Babiczky Béla, Csendes János és Szelle Béla állította össze, ám Babiczky és Szelle egybehangzó későbbi állítása szerint a végső szöveget a professzor fogalmazta

²⁰⁵ Lásd Tóth Gyula: Könyvtáros adalékok Kovács Máté századot formáló, abszolút pedagógus minősítéséhez 2009. 19 p. tanulmányt fejlesztett bevezetője a 2009. elején tartott munkamegbeszélésre. A tanulmány elküldve az Új Pedagógiai Szemle számára. Rövidített változata jelent meg az Abszolút pedagógusok. Bp. 2016. című kiadványban.

támogatta. Nem egyszer közvetített a szakma és a főhatóság(ok) között.²⁰⁶ E minőségében egyik szerkesztője és rendszeres szerzője volt a hatvanas évek végén indult Könyvtártudományi tanulmányok című sorozatnak. Számottevő mértékben közreműködött a népművelési és a harmadik könyvtári konferencia előkészítésében, a könyvtárosképzésről szóló referátum az ő irányításával és az ő intencióinak szellemében született.” *uo., p.47. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p.50./205.]

Bényei Miklós külön tanulmányt²⁰⁷ is szentelt a Könyvtártudományi Tanulmányok létrejöttében és közreadásában játszott szerepének. Talán azért is, hogy felhívja a maiak figyelmét arra a súlyos hiányra, ami azzal következett be, hogy néhány évvel halála után már akadozott megjelenése és az 1970-es évtized végére meg is szűnt.

Sajnos az OKDT iratanyaga nem kutatható, nem tudni hol lappanghat, de szerencsére a Kovács Máté hagyatékban elnöksége idejéből sok dokumentum fennmaradt. Ezek tanúsítják, hogy többször kezdeményezte a könyvtárakban folyó és folytatható tudományos kutatásokat és azok eredményeinek közzé tételét. Elnöksége idején első teendői közé sorolta a könyvtártudományi kutatások szervezését: 1962. decemberében megvitatták az 1963-65. évi kutatási programot; 1966. január 22-én a Tanács kiadványairól tárgyaltak, ahol N. Rácz Aranka titkár javaslatai között felmerült egy könyvtártani és/vagy könyv és könyvtártörténeti tanulmánykötet sorozat a könyvtárügy, bibliográfia és a dokumentáció köréből. (A szóhasználat erősen hasonlít Kovács Mátéra! TGY) Az 1968. évi javaslatok között szerepelt az OKDT kiadványi tevékenysége. Kovács Máté egy 1967 nyarára keltezett feljegyzése szerint már szerepelt a Könyvtártudományi Tanulmányok 1967, sőt a tartalomjegyzéke is. Hogy az indulás nem ment könnyen, azt mutatja az is, hogy erről le kellett mondani, s a nyomdai késlekedések után az 1968-as impresszumú valójában 1970 elején jelent meg. (Szerkesztői Kovács Máté és N. Rácz Aranka voltak.) Kovács Máté a kötet bevezetőjében kifejtette, hogy az ágazati folyóiratok hiátusát kívánták pótolni: aktuális és nagyobb terjedelmű írásokkal, mint amiket a szaklapok közölnek. Kovács Máté életében 3 kötet jelent meg, a 4. 1971-72-es kötet írásai két év alatt gyűltekk össze és már csak halála után, 1974-ben került az olvasók kezébe. Kovács Máté az általa is szerkesztett mindhárom kötetben fontos tanulmányokat közölt. Az 1978-as, Havasi Zoltán szerkesztette már nem szólt az előzményekről, Kovács Máténak a nevét sem említették.

Kovács Máté kevésbé emlegetett vonása volt, hogy új megbízatásait követően igyekezett történetileg és elméletileg tisztázni a maga és a betöltött feladat körülményeit. Számos publikált írása és az Országos Széchényi Könyvtárban elhelyezett hagyatékában található fogalmazványok igazolják ezt. Ezt tette az Országos Könyvtárügyi Tanács élére kerülése után hamarosan, amikor tisztázta annak szerepét és feladatait a hazai könyvtárpolitikában.²⁰⁸

Kovács Máténak az Országos Könyvtárügyi Tanács, később Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács élén végzett 16 éves és fontos tevékenysége részleteiben mindmáig feltáratlan. A Tanács irattára nem biztos, hogy fennmaradt, de Kovács Máté hagyatéka számos forrást tartalmaz. Történt kísérlet a hiány felszámolására egy doktori értekezés keretében. Kutatásai eredményét több írásban közreadta Patkósné Hanesz Andrea, ám sem itt, sem a doktori disszertációban nem elsősorban Kovács Máté tevékenységével foglalkozott, inkább a Tanács munkáját ismertette, történetéhez szolgált adalékokkal.²⁰⁹ Ilyen módon Kovács Máté ez irányú

²⁰⁶ Futala i.m. 32-37. p. Fülöp, 1983. 10. p., Horváth T. i.m. 164. p.

²⁰⁷ Bényei Miklós: Kovács Máté és a Könyvtártudományi Tanulmányok. = Könyvtári Figyelő, 2017. 1. sz. 46-55. p.

²⁰⁸ Kovács Máté: Az Országos Könyvtárügyi Tanács a mai magyar könyvtárpolitikában. A könyvtáros, 1959. 2. sz. 90-92. p.

²⁰⁹ Ehhez lásd Patkósné Hanesz Andrea: Kovács Máté könyvtárpolitikai tevékenysége az Országos Könyvtárügyi Tanács és az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács tükrében. = Emlékkötet, 2007. 27-37. p. Doktori disszertációjához kapcsolódó kutatásairól a szerző más írásokat is publikált. Ilyenek: Kovács Máté a magyar

munkássága további feltárássra vár. Ehhez hagyatéka jó támpontul szolgál, de vonatkozó publikációit is érdemes olyan megközelítésben újra megvizsgálni, mely arra koncentrál, hogy Kovács Máté mit tett, gondolt, javasolt, kezdeményezett. A tanácsban betöltött funkciójában rálátott a könyvtárügy egészére, benne élt a könyvtárügy egészében, reagálhatott a szakma képzési elvárásaira is. Elkerülhette például az olyan kezdeményezések időelőtti beépítését a képzés anyagába, amit még nem hitelesített a szakma. A mindig megfontolt professzor nem ment bele a túlzott előre szaladásba. Emiatt persze érték támadások.

Kovács Máté az 1970-es III. országos könyvtárügyi konferencia anyagának a képzési-továbbképzési részének elkészítése után, az 1971-ben Szombathelyen tartott, a Magyar Könyvtárosok Egyesületének ezzel foglalkozó vándorgyűlésén vitaindítót tartott a könyvtárosok és dokumentálók szakképzésének helyzetéről és főbb problémáiról. Itteni főbb mondanivalója az volt: „Fejlődésünk mai szintjén kielégítő eredményekre csak úgy juthatunk, ha sikerül a könyvtárügy és tájékoztatási szakember szükségletét egészében országosan átgondolni, és ha sikerül a szakképzés olyan elvszerűen felépített rendszerét kialakítani, amelyen belül az egyes képző intézmények tervszerű munkamegosztás alapján vállalják, és kölcsönös együttműködéssel végzik a rájuk háruló szakképzési és továbbképzési feladatokat.”²¹⁰ Halála évében a Művelődésügyi Minisztérium bizottságot hozott létre a képzés felülvizsgálatára. Ide nem hívták meg, de a miniszterhelyettes Kovács Mátét konzultációra, majd a kidolgozott dokumentum bírálatára kérte fel. Nem tudni, kérték-e végül is segítségét, de a dokumentum csak halála után, 1972. októberében készült el.

A frankofón bibliológus²¹¹ könyvtárelméleti törekvései

Kovács Máté könyvtárelméleti munkásságából a bibliológia területén kifejtett tevékenysége ismert inkább. Első elméleti megszólalása azonban korábban történt, ennek eredménye a magyar könyvtárügy rendszerbe foglalása. Már előbbre volt róla szó, hogy az 1950-es években 3 fontos tanulmánya is megjelent és ezekre építve vezetője lett az első átfogó könyvtári törvényerejű rendelet megalkotásának. Ebben az addig különálló könyvtárakat típus és fenntartók szerint hálózatokba foglalta, rendszerré szervezte.²¹² Bényei Miklós 2015-ben fejtette ki, hogy a jogszabályból kiolvasható műveltségismény lényegileg egyezik államtitkári korszaka során megismert és rá jellemző gondolkodással, noha közben – tehetjük hozzá – gyökeres politikai átalakulás történt.²¹³

könyvtárügy Fejlesztésének egyik meghatározó alakja. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2006. 8. sz. 47-57. p., Uő: Kovács Máté és a tehetség gondozás. = Könyvtári Figyelő, 2010. 2. sz. 269-276. p. Maga a disszertáció ezt a címet kapta: Kovács Máté művelődés- és könyvtárpolitikai tevékenysége az Országos Könyvtárügyi Tanács és az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács tükrében. PhD disszertáció. Bp. ELTE-BTK 2013.)

²¹⁰ Idézi Tóth Gyula: Kovács Máté erőfeszítései a könyvtárosképzés megszilárdítása és fejlesztése érdekében. = Könyvtári Figyelő, 2013. 4. sz. 772. p.

²¹¹ Sebestyén György nevezte így 2006-ban az ELTE-n tartott megemlékezés során – teljesen jogosan, hiszen francia szakosként e nyelvterületen tájékozódhatott leginkább, s ez illet leginkább gondolkodásmódjához is. Sebestyén – Vajda Kornéllal is vitatkozva – megállapította, hogy nem „egy szenvedélyes frankofil dacolása az angolul működő, globalizálódás felé rohanó tudományos rendszerrel [...] Kovács Máté kizárólag szakmai okokból preferálta a francia bibliológiát.” Lásd Sebestyén György: Kovács Máté a frankofon bibliológus professzor. = Emlékkötet, 2007. 42-52. p.

²¹² Lásd Tóth Gyula: Kovács Máté könyvtárelméleti törekvései. Előadás és részletes tanulmány. 2016. november 11. Mindkettő olvasható a Kovács Máté Alapítvány honlapján: <http://kovacsmatealapitvany.hu/node/192>.

²¹³ Bényei Miklós: Kovács Máté műveltségisménye az 1956-os könyvtárügyi jogszabályok tükrében. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2015. 4. sz. 11-15. p.

Kovács Máté – mint a szerkesztő bizottság tagja – 1957-ben vitázott a Magyar Könyvszemle szerkesztési elveivel mivel más elméleti koncepciót képviselt. Formálisan egy recenzióval vitázott, azért, mert az másfajta, régi könyvtártudományt képviselt és a könyvtárosok tudományos munkájáról is más volt a véleménye. A vitatott recenzió szerzője szerint „a könyvtártudomány körét egyoldalúan a könyvtártanra [...] szűkíti le, s magát a könyvtártudomány kifejezést [...] a Könyvtártudományi Főbizottság 80 éves szakfolyóiratában idézőjelbe teszi, mintha az valami most induló tudományszak ma még alig ismert neve lenne. [A vitacikk azt tükrözi mintha] egy könyvtár azokra lenne büszke, akik [...] más tudományokban öregbítik a könyvtár hírnevét, [...] szerint a könyvtárban nem a könyvtártudományi szakkutatás a lényeges, hanem más tudományok művelése.”²¹⁴ Kovács Máté azt is kifogásolta, hogy a folyóirat nem foglalkozik aktuális témákkal, azt kívánta, hogy a könyvtártudomány (és persze a folyóirat is) szerves kapcsolatban álljon a könyvtári gyakorlattal. Készített javaslatot a szerkesztés javítására: ezt megvitatták, s ezután történtek is változások.

Miután professzor és tanszékvezető lett, „Kovács Máté néhány tanév oktatási tapasztalatainak birtokában egyre világosabban látta, hogy az egyetemi könyvtáros szak csakis akkor foglalhatja el egyenrangú helyét a felsőoktatás struktúrájában, ha speciális szaktudományi bázisra épül, ha elfogadott diszciplínája lesz. Már 1958-ban úgy foglalt állást, hogy a színvonalas szakemberképzés megköveteli a tudományos alapvetést. Ezért foglalkozott annyira elmélyülten a még akkor is vitatott, igazából alig vagy egyáltalán el nem ismert könyvtártudomány fogalmi-tartalmi rendszerének kidolgozásával és jutott el – a hasonló külföldi törekvések eredményeinek, tanulságainak hasznosításával – a már említett, nemzetközileg is úttörő kísérletnek számító bibliológiai koncepcióhoz. Élete végéig ez maradt a fő kutatási témája, ebből ágaztak el egyéb tudományos vizsgálódásai.

Rendszerelméletileg következetesen felépített, szociológiailag megalapozott, újszerű és önálló szemlélettel megformált, seregnyi eredeti mondanivalót tartalmazó konstrukcióját legrészletesebben egy 1961-es **(helyesen 1960-ban)** vitában, **ankét**on vázolta fel.²¹⁵ **Kovács Máté nem kész elméletet, hanem az alapvetés mellett inkább kutatási programot, szemléletet, kutatási módszereket vázolt fel, voltaképpen a következő évtized koncepciójának fejlesztésén dolgozott.** „A bibliológia és ezen belül a könyvtártudomány” tárgykörét a következőképpen határozta meg: „felöleli az írás és olvasás, a könyv- és könyvtárkultúra egészét és ennek a társadalom más jelenségeivel és folyamataival való kölcsönös kapcsolatát.”²¹⁶ Más szavakkal ez a társadalomtudományi ág az írásos- nyomtatásos közlésmód összetett folyamatát, eszközeit, termékeit, intézményeit stb., egyáltalán társadalmi gyakorlatát, ennek történeti fejlődését és jelen állapotát kutatja, tekintettel a társadalmi, gazdasági, politikai, technikai összefüggésekre, különösképpen a társadalmi szükségletekre.²¹⁷

Fejtegetései summájaként felsorolta azokat a kutatási területeket is, amelyekre a fentebb definiált tárgykör tagolható: 1. az írás és olvasás, a könyv- és könyvtári kultúra társadalmi alapjai és összefüggései, társadalmi szükségletek és igények, társadalmi hatás; 2. az írás- és olvasáskultúra: az írásos-nyomtatásos közlésmód és más kommunikációs rendszerek kapcsolata, egyezései és különbségei, az írás és olvasatás pedagógiai, pszichológiai és szociológiai problémái, továbbá az írással és olvasással összefüggő gyakorlat fejlődéstörténete; 3. a könyvkultúra: a könyvkiadás és

²¹⁴ Idézi Tóth Gyula: Kovács Máté könyvtárelméleti törekvései. 2016. 54 lapos tanulmány 12-13. lapján. Olvasható a Kovács Máté Alapítvány honlapján: <http://kovacsmatealapitvany.hu/node/192>.

²¹⁵ Kovács Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. = Magyar Könyvszemle, 1961. Különszám. 7-29. p.

²¹⁶ Uo. 15., illetve 21. p.

²¹⁷ Idevágó nézeteinek magvas színvonalú elemzése, értékelése Fülöp, 1997. 41-52. p.

kiadványszerkesztés, az időszaki sajtó, a nyomdászat, a tipográfia és könyvművészet, a papírismeret, a könyv- és lapterjesztés, az írásművek rendszerezése és tartalmi feltárása (bibliográfia, dokumentáció, recenzió) valamint ezek története; és végül 4. „a könyvtárkultúra: a társadalomnak a házi könyvgyűjteményekkel és a közkönyvtárakkal összefüggő gyakorlata, főként a könyvtárakban felhalmozódó értékek tervszerű társadalmi felhasználása, valamint a könyvtárügy és a könyvtárak fejlődéstörténete.” Mindezek az ismeretterületek vizsgálhatók és vizsgálandók elméletileg, a jelen gyakorlata alapján és történetileg, a múltban.²¹⁸

Ez az elméleti alapvetés, komplex megközelítés szükségszerűen vezette el megalkotóját az ekkortájt előtérbe került kommunikációelméleti problematikához, az olvasásszociológiai és hozzá fiatal korától közel álló olvasás-lélektani kérdésekhez, valamint a bibliofília, illetve a vele merészen azonosított könyvművészet fogalmi tisztázásának és tömegmozgalommá szélesítésének szándékához.²¹⁹ Voltaképpen a bibliológiai koncepció adaptációjaként fogható fel a népműveléstudomány elméleti kérdéseinek rendszerbe foglalása is. Már középiskolai tanárként aktív részese volt az ismeretterjesztésnek, majd minisztériumi tisztviselőként és államtitkárként a szabadművelődés fejlesztésén fáradozott, az ötvenes-hatvanas években pedig a népművelés ügyét karolta fel. Kezdeményezte az egyetemi népművelés szak megindítását, sőt az első lépések megtételéhez a tanszéki keretet is garantálta. Ez a tény szolgáltatta az imént említett kísérletre, amely nagy terjedelme ellenére bizonytalanabb lábakon állt, mint a könyvtárelméleti szisztematika.²²⁰ *uo, p. 42-44. <https://mekoszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p.45-47./205.]

„Kovács Máté bibliológiai nézeteinek egyik erénye a történeti megközelítés. Mindazt, amit az írásos-nyomtatásos közlésmód, a könyv- és könyvtári kultúra fejlődéséről gondolt, legteljesebben és legalaposabban „A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében” című esszéjében foglalta össze. Érdemes néhány tézisét szó szerint idézni. „Az írásos közlésmód legnagyobb értéke és jelentősége az emberi társadalom e hatalmas iramú fejlődésében legfőképpen az, hogy az ember tudatosulását és lényeges tudattartalmak átörökítését elősegítette [...] Az írás és az olvasás az első technikai közlésmód, amely [...] az emberi társadalom fejlődésében az alapvető tényezőknek: a munkának és gondolkodásnak az eredményességét az emberi tudattartalmak megbízható rögzítésével és hű megőrzésével, szinte korlátlan felhalmozásával és hozzáférhetővé tételével s nem utolsósorban az elsajátítás megkönnyítésével és meggyorsításával rendkívüli mértékben fokozhatta.” Az írás-, könyv- és könyvtárkultúra fejlődésében meghatározó alaptényező a mindenkor társadalmi szükséglet. Ugyanakkor „számba kell venni azokat a hatásokat, amelyeket az írásos-nyomtatásos közlésmód a maga sajátos oldalaival és formáival a társadalom életében elsősorban a tudat formálásában kifejt és kivált.” E kölcsönhatásos folyamatban az írásbeliség társadalmi hatóköre állandóan bővül és ezt még inkább fokozza az új, érzékletes technikai közlésmódok megjelenése. Viszont „a technikai közlés új, akusztikus formái (rádió, televízió, hangosfilm, hanglemez, hangszalag stb.) megnövelték az élőszó, ének és zene társadalmi kisugárzását és súlyát, a vizuális közlésmódok pedig (fénykép, film, televízió, képtáviró stb.) kitágították és megsokszorozták a látható valóság érzékelésének a lehetőségét. Így az

²¹⁸ Kovács Máté: A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. = Magyar Könyvszemle, 1961.25. p. Vö. Fülöp 1997. 48-49. p.

²¹⁹ Ez utóbbiról részletesen szól, az OSZK-ban őrzött kéziratos hagyaték vonatkozó dokumentumainak alapján Pogány György: Kovács Máté és a bibliofília. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 67-76. p.

²²⁰ Kovács Máté: A népműveléstudomány fontosabb elméleti problémái. = Népművelési Értesítő, 1964. 4. sz. 130-191. p.

arányok a közlésmódok együttesében viszonylag rövid idő alatt lényegesen eltolódtak.”²²¹ *uo., p. 45.
<https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 48./205.]

Kovács Máté 1960-ban tudta, hogy a tudományelméleti-tudománypolitikai kérdések felvázolásával nem teremtett tudományt, a tudománnyá váláshoz vezető út feladatait kívánta kijelölni. Ezért még nagyobb lendülettel folytatta bibliológiai munkáját.

Kovács Máté az 1960-ban bemutatott bibliológiát az 1963-ban megjelent antológia bevezető tanulmányában az emberi közlés történetéből leszűrt tanulságokkal a kommunikáció irányában fejlesztette tovább. Többek között azzal, hogy a történelem azt mutatja, az újabb és újabb közlésmódok soha nem tették fölöslegessé a régi közlésmódokat, az újak megjelenése „csak” átrendezte a mindenkori közlési rendszert. Tanulmánya megjelenése óta eltelt félévszázad alatt törvényszerűséggé vált az a tézise, hogy a valaha létezett közlésmódok közül egy sem halt el, nem vált fölöslegessé, azokat az emberiség máig használja. Sőt, az azóta megjelent olvasástörténeti írások vele párhuzamosan azt is igazolták, hogy ez a törvényszerűség a valaha létezett olvasásmódokra is érvényes.²²²

Kevésbé ismert Kovács Máténak a bibliológia 1960-as bemutatása utáni ezirányú tevékenysége. Rögzíteni érdemes, hogy az ankéton érdemi vita nem folyt előadásáról, s a későbbiekben is elhallgatták, mind az alapvetést, mind az ezekre épülő írásainak vitáját érdemben nem folytatták le. Az ankétnek viszont volt következménye: 1960. szeptember 6-i keltezésű levelében Kovács Máté közölte Kőhalmi Béla főszerkesztővel, hogy lemond és távozik a Magyar Könyvszemle szerkesztőbizottságából. A lap az 1961. 4. számtól lényegesen megváltoztatta szerkesztőbizottságát és „az intézkedésekkel a könyvtörténet és vele együtt értendő írás-, könyvtár- és sajtótörténet, a bibliográfia és a dokumentáció marxista igényű tudományos orgánuma” lett. Mondhatni, szakított a könyvtárüggyel.

Az elméleti alapvetéssel közel egyidejűleg jelent meg Kovács Máténak az 1945 utáni időszak történetét tárgyaló nagyszabású tanulmánya, melyben kipróbálta bibliológiai elméletét, illetve ezzel alátámasztotta elméletét. A tanulmány közel fél évszázadig a felsőfokú oktatás alapja lett, csakúgy, mint az első kötetével 1963-ban, a másodikkal 1970-ben jelentkező híres antológia, A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében. Sokáig úgy tűnt, hogy az antológia torzón maradt, mert Kovács Máté minden erőfeszítése ellenére sem a Gondolat Kiadó, sem a Népművelési Propaganda Iroda nem jelentette meg a lényegében kész 3. kötetet az 1945 utáni időszakról.²²³

Sebestyén György 2006-ban először mutatott rá a professzor tudományelméletének forrásvidékére. Rámutatott, hogy az ő munkásságára vezethető vissza, hogy jó évtizednyi szünet után Rózsa György és Fülöp Géza vezetésével feléledt a hazai bibliológia és Kőpeczi Béla, Szabolcsi Miklós akadémikusok érdeklődése mellett újra indultak bibliológiai kutatások. Kapcsolatot

²²¹ Kovács Máté: A könyv és könyvtár a társadalom életében. = A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Szerk. Kovács Máté. Bp. 1963. 15-40. p. A második kötet kiadási éve 1970.

²²² Vö. Tóth Gyula: Az „olvasásbeliség” történetének üzenetei... = Negyvenéves a szombathelyi könyvtárosképzés. Szerk. Csáki Pál. Szombathely, 2002. 27-46. p. Uő: Az olvasástörténet üzenetei. = Könyvtári Figyelő, 2008. 4. sz. 595-603. p. Uő: Kovács Máté és az olvasás. Előadás, amely elhangzott 2018. november 12-én az MTA-KIK-ben. Elérhető a Kovács Máté Alapítvány honlapján: <http://kovacsmatealapitvany.hu/node/207>.

²²³ Az antológiáról bővebben lásd Tóth Gyula: Adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében című kötetek keletkezéséhez, Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához. = Emlékkötet, 2007. 160-183. p. A 3. kötet kézírata sokáig lappangott, végül Kovács Ilona megtalálta: Újabb adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében c. kiadvány történetéhez 3. kötet, az 1945 utáni korszak munkálatairól és kéziratáról. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2015. 4. sz. 38-49. p. A kézirat olvasható a Magyar Elektronikus Könyvtárban, az első két kötet folytatásaként: <https://mek.oszk.hu/14500/14538/>.

teremtettek a francia iskolához, konferenciákat szerveztek, sőt rövid életű lapot is kiadtak. Figyelemre méltó, hogy ezekbe Kovács Máténak is köszönhetően indult olvasáskutatás terén sikeres munkát kifejtő szakemberek kapcsolódtak be főként, jelezvén, hogy a szerteágazó bibliológiának fontos területe az olvasáskutatás.²²⁴

Kovács Máté könyvtárelméleti munkásságának teljesebb áttekintésére Tóth Gyula vállalkozott 2015-ban, miután előkerült a professzornak Molnár Pállal folytatott levelezése.²²⁵ 2016. november 11-én, erre is alapozva, ugyanő Kovács Máté könyvtárelméleti törekvéseinek bemutatására vállalkozott.²²⁶

Az 1960-as ankét után Kovács Máté az említett nagyszabású írások mellett folytatta kutatásait, s ehhez Molnár Pált nyerte meg munkatársául²²⁷. Vele térképezte fel a környező országokban és világnyelveken napvilágot látott, múltbeli és kortárs irodalmat, törekvéseket. Molnár Pál – noha nem volt tanult könyvtáros – nemcsak fordító-szemléző szerepet vállalt, de hamarosan szellemi társ is lett, vele vitatta meg Kovács Máté a bibliológia fejlesztési lehetőségeit. Molnár sokszor keményen vitatott dolgokat, s ezzel együtt a kommunikáció új fejleményeit, mindenekelőtt Marshall McLuhan kanadai professzor nagy visszhangot kiváltott elméletét is. Molnár Pál volt szinte az egyedüli, aki felmérte és megértette az 1960-as előadás jelentőségét és biztatta a kutatás folytatására. Kovács Máté és Molnár Pál levelezéséből kiderült, hogy ők ketten intenzíven dolgoztak egy bibliológiai tanulmányköteten és szemelvénygyűjteményen. Molnár Pál segítségével a professzor felmérhette a bibliológia előzményeit az ókortól, s rajta tarthatta szemét a kortárs nemzetközi fejleményeken is.

A Molnár Pál féle hagyatékkal kibővült Kovács Máté hagyaték bizonyítja, hogy Kovács Máté az ankét után sem állt le a megtalált tudomány kutatásával: jegyzeteket, előfogalmazványokat írt – amelyek révén nemcsak a nagyszabású tanulmányok, szerkesztések születtek, de a rá odafigyelő hallgatói szemléletét is alakította az emberi közlés múltjáról, a 20. század közepén bekövetkezett forradalmi változásokról és azok következményeiről. Kovács Máté 1966-ban elkészítette a tervezett monográfia és szöveggyűjtemény részletes tervét. Sajnos, különböző okokból egyikből sem lett valóság, s egyelőre az sem derült ki, készült-e tőle fogalmazvány, részlet. Közvetlenül csak néhány Molnár Pál tanulmány látott napvilágot.²²⁸ Emellett e kutatások eredményének tudhatjuk be, hogy a professzor 1967-re elkészítette és 1968-ban megvédte bibliológiai témájú kandidátusi disszertációját.

Ezt megelőzően arról kell szólni, hogy ők ketten sokat foglalkoztak McLuhan elméletével.²²⁹ Kovács Máté szerint „McLuhan legfontosabb tétele az írásbeliség és az elektronikus kor legfőbb közlésmódjának, a vizuális közlésnek a szembeállítás. Szerinte az írásbeliség meghaladott

²²⁴ Sebestyén György: Kovács Máté, a frankofón bibliológus professzor. = Emlékkötet, 2007. 42-52 p.

²²⁵ Tóth Gyula: Kovács Máté és Molnár Pál (nemcsak) tudományos barátsága. Az előadás elhangzott a 2015. november 15-én a Kovács Máté megemlékezésen. Olvasható a Kovács Máté Alapítvány honlapján

²²⁶ Az előadásnál sokkal bővebb változata, 51 lapnyi terjedelemben olvasható a Kovács Máté Alapítvány honlapján Kovács Máté könyvtárelméleti törekvései címmel: <http://kovacsmatealapitvany.hu/node/192>.

²²⁷ Kovács Máté 1963. július 10-én kelt levelében kérte fel Molnár Pált, s ezzel kezdődött 4 éves együttműködésük, melyet Molnár Pál 1968. november 24-én bekövetkezett korai halála szakított meg, s ezért a tervezett kötetek nem készülhettek el.

²²⁸ Mindenekelőtt Vita a könyv és könyvtártudomány viszonyáról a szocialista országok szakirodalmában című, melyet Csúry István jelentetett meg a Könyv és Könyvtár VI: kötetében, 1967-ben

²²⁹ Azt nem tudni, hogy Kovács Máté mikor ismerkedett meg McLuhan könyvével. Az antológia bevezetője akár indirekt cáfolata a kanadai professzor elméletének, s noha annak első kiadása 1962-ben megjelent, de Kovács Máté nem hivatkozik rá, nincs említve tanulmányai jegyzetei között. Mivel a tanulmány 1962-ben készen volt, megírásakor nagy valószínűséggel még nem ismerte. Molnár Pállal ők ketten az 1966-os kötetről „beszélgettek”.

közlésmód, felváltja a film, a televízió. A gondolat egyáltalán nem új, Balázs Béla már az első filmtudományi könyvében ezt fejtette ki. [...] McLuhan ezt általánosítja, dobja be a köztudatba és közben eltereli a figyelmet a lényegről, a közlésre kerülő tartalomról a közlési formára.” Erre Molnár Pál azzal válaszolt, hogy „az írásos kultúra sajátosságait és mai helyzetét sokkal pontosabban fogalmazza meg a Te [...] szombathelyi előadásod vázlata [Molnár Pál csak azt ismerte, az előadást nem hallotta], rámutatva az írásos közlésmód természetére, előnyeire és gyakorlatának nehézségeire.”²³⁰ Az 1960-as évek derekától Kovács Máténak nemcsak a Magyar Könyvszemle segédtudományi felfogásával volt vitája, de a modern közlésmódok nálunk is gyorsan előretörő szerepének híveivel is.

Kovács Máté kandidátusi disszertációját akkor csak kevesen ismerték, a szakajtó csak a védelem tényét és a fokozat elnyerését közölte. A disszertáció közös munkájukkal párhuzamosan készült. Mondhatni Kovács Máté egyebek mellett ezzel vett részt a közös munkában. Az 1967-re elkészült és 1968 őszén megvédett disszertáció akkor vált szélesebb körben hozzáférhetővé, amikor a Kovács Máté Alapítvány kérésére, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ kézirattára digitalizálta, s az nemcsak saját repozitóriumában érhető el, bekerült a Magyar Elektronikus Könyvtárba is.²³¹

Kovács Máté nem volt par excellence történész, de írt történeti vonatkozású műveket is, hiszen gondolkodásának alapvonása volt a dolgok történeti megközelítése. Hosszú ideig korábbi írásait, mindenekelőtt az 1960-61-ben közreadott tanulmányát az 1945-60 közti időszakról²³², egyértelműen történeti írásnak tartottuk és úgy használtuk az oktatásban is. Disszertációját előző írásaival együtt olvasva, Tóth Gyula felvetette, hogy ezekkel a történeti pillanatfelvételekkel, egy-egy korszak áttekintése révén történeti fogódzókat, bizonyítékokat (is) keresett a bibliológia elméletének formálásához, fejlesztéséhez. A disszertációban Kovács Máté már következetesen írás-olvasási kultúráról beszélt, vagyis összekapcsolta az első technikai közlési módot (ti. az írást) és annak ellenpárját (az olvasást), ehhez csatolta a könyv (immár annál is több: dokumentum) és könyvtári kultúrát, utóbbihoz pedig hozzátette a bibliográfiai és dokumentációs kultúrát. Disszertációjában a történeti előzményeket a dualizmus korától indítva, azt történetileg is megalapozta, mindenekelőtt Szabó Ervin bibliológiai munkássága érdekelte.

Korábbi írásaihoz képest fontos változás a disszertációban, hogy a két évtized elemzését az olvasóközönséggel, az olvasási kultúra bemutatásával indította, ezt tette meg a bibliológia központi elemévé. Nem a marxizmus által elvárt, társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyokkal, még csak nem is az írásbeli közlés állapotával indított, nem az íráshordozót tartotta központi kérdésnek, hanem az olvasást, olvasási kultúrát, mint megrendelőt. Ezért „vált a bibliológiai szakkutatás egyik legfontosabb és legsürgetőbb feladatává ezeknek az összefüggéseknek az elemzése...”²³³ Ezért tartott több előadást és írt alapműveket az olvasáskutatásról.²³⁴

²³⁰ Idézi Tóth Gyula: Kovács Máté és Molnár Pál... i.m. felolvasás 2015. 12-13. p.

²³¹ A disszertációnak az MTA-KIK repozitóriumában és a Magyar Elektronikus Könyvtárban való megjelenése után a Kovács Máté Alapítvány honlapján olvashatóvá vált 2016 április 21-én beküldött közlemény Tóth Gyula: Gondolatok és széljegyzetek Kovács Máté kandidátusi disszertációjának, Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtári kultúra a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában. Bp. 1967. 467 gépirat olvasása közben. 2016. 24 p. (<http://kovacsmatealapitvany.hu/node/184>)

²³² Kovács Máté: A magyar könyv- és könyvtárkultúra a szocializmus kezdeti szakaszában. = Magyar Könyvszemle, 1960. 3. sz. 219-254. p., 4. sz. 361-381. p., 1961. 1. sz. 1-43. p.

²³³ Idézi Tóth Gyula: Kovács Máté könyvtárelméleti törekvései. I.m. 33. p.

²³⁴ Bővebben lásd Tóth Gyula: Kovács Máté és az olvasás. Előadás. Elhangzott 2018. november 12-én a professzor születésnapja alkalmából tartott, immár szokásos megemlékezésen az MTA-KIK székházában. Olvasható a Kovács Máté Alapítvány honlapján: <http://kovacsmatealapitvany.hu/node/207>.

Másik fontos megállapítása a disszertációban az volt, hogy „mindenek előtt azzal a ténnyel kell számot vetni, hogy az írásbeliség és a társadalom nem alkalmilag társult, de egyébként két külön világ, hanem a valóság két olyan szférája, amely elméletileg egymástól elhatárolható, de a valóságban kölcsönösen feltételezi és áthatja egymást. Az írásbeliség mint a társadalmi közlés, tájékoztatás és művelődés egyik intézménye alkotja az egyik szférát, a másik pedig a létrehozó társadalom vele kapcsolatos szükségleteinek és igényeinek együtteséből áll. Másoldalról ebbe a társadalmi szférába tartoznak bele azok a hatások is, amelyeket a létrejött intézmény a társadalom életében kifejt.”²³⁵ Végül koncepcióját így foglalta össze: „A társadalmi és a szakmai szféra elválaszthatatlan egybefonódása indokolja, hogy a vizsgálódások középpontjába az olvasási folyamatot helyezzük. Az írásbeli közlés rendszerének e központi tartománya – végső soron az egész rendszer egyik fő célja és értelme – köré csoportosítsuk azok tevékenységét és termékeit, amelyeket az olvasó és olvasmány találkozásánál a maguk szolgáltatásaival elősegítik az olvasmány létrehozásában, ill. társadalmi felhasználásában és az olvasó képzésében közreműködnek.”²³⁶ Kovács Máté ezzel a korábbi dokumentumközpontú könyvtártudományt szélesebb alapokra helyezte, a bibliográfiát és a dokumentációt is a bibliológia részeként fogta fel.

A disszertációban Kovács Máté a bibliológiai kutatások nemzetközi szintű újjáéledéséről írhatott, de a külföldi példákkal együtt is úgy látta, hogy „ez idő szerint még inkább csak az alapvetésnél tartunk.” Fontos megállapítást tett az olvasáskutatáshoz és az értő olvasáshoz, amikor hangsúlyozta: „az olvasási folyamat csak abban az esetben jöhet létre optimális hatásfokkal, ha az olvasmányban rögzített tudattartalom és az olvasó tudatállapota viszonylag közel esik egymáshoz, ha van elegendő közös elem bennük ahhoz, hogy az olvasó tudatában az asszociációs folyamat meginduljon és tartósan fennmaradjon.” Ezzel azt is kifejezésre juttatta, hogy az értő olvasás alapvetően műveltségi kérdés és nem olvasástechnikai – az eleve feltétel. Itt Kovács Máté az indiai Ranganathan törvényét fogalmazta át, hogy ti. az olvasás folyamatában minden olvasó találja meg a maga könyvét és fordítva, minden könyv a maga olvasóját.

Fontos megállapítások születtek a közlési rendszerek versenyével kapcsolatosan is a disszertációban. „Az eddig szerzett tapasztalatok, és éppen azoké az országoké, amelyekben az audio-vizuális közlési rendszerek a legfejlettebbek (pl. az USA-é, Angliáé, Franciaországé, az NSZK-é, a Benelux, ill. a skandináv államoké) azt mutatják, hogy a modern technikai tömegközlelési rendszerek nem szorítják ki vagy szüntetik meg egymást, hanem adottságaikkal leginkább a megfelelő sajátos feladatok vállalásával, kimunkálásával, a munka megosztásával új egyensúlyi helyzetet alakítanak ki [...] Így a közlés érzéketlen és absztrakt formái jól kiegészítik egymás lehetőségeit és együttesen a társadalom szükségleteit is sokkal gazdagabban, többoldalúan elégíthetik ki. A társadalmi közlés gazdagabb lehetőségeibe bekapcsolódó, művelődő, szórakozó, aktívan pihenő ember váltogatva vehet részt a hallási, látási-hallási, vagy racionális-fogalmi közlésekben úgy, hogy személyi adottságai vagy pillanatnyi hangulatai szerint azt kívánja.”²³⁷ Íme, ez az ellen McLuhanizmus - és az eltelt félévszázad Kovács Máté állítását igazolta.

Kovács Máté a bibliológiát a kommunikáció irányában fejlesztette tovább.²³⁸ Maróti Andor idézte Kovács Máté 1969-ben elmondott előadásából, hogy az információk átadásával és átvételével értékek képződnek az információk értelmezésének eredményeként, de csak akkor, ha az átvevő „nem a kultúra értékeinek egyszerű tulajdonba vételével ér el szellemi gyarapodást, hanem a kultúra

²³⁵ Az idézetet ld. Tóth Gyula: Kovács Máté könyvtárelméleti törekvései i.m. 34-35. p.

²³⁶ I.m. 35-36. p.

²³⁷ Kandidátusi disszertáció 253. p.

²³⁸ Maróti Andor: A kommunikáció és a kultúra kapcsolata Kovács Máté gondolkodásában – és a belőle levonható következtetések. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2015. 4. sz. 3-10. p.

objektív értékeinek személyes, szubjektív átélésével, érzékelésével, értelmezésével. Ez pedig csak úgy lehetséges, ha rezonál az alkotásra, ha enged az alkotás szellemi indukciós hatásának és a mű által megindított asszociációs folyamatokban saját tudattartalmának emlékképeit felidézi, azokat újból átéli, újra rendezi, új rendszerben rögzíti.” Vagyis Kovács Máté itt nem kevesebbet állított, mint azt, hogy nemcsak a közlő, de az átvevő/olvasó szerepe is ugyanolyan fontos a közlési folyamatban.

Maróti Andor azt a tanulságot szűrte le, hogy „Látásból Kovács Máté szándéka is csak az volt évtizedekkel ezelőtt, hogy a rádió és a televízió adásainak rohamos terjedése idején történelmi-társadalmi összefüggéseiben helyezze el az emberi közlésmódokat az információk átadásának és átvételének rendszerében. [...] Ám azzal, hogy Kovács Máté az emberi kommunikáció változatait nem önmagukban nézte, hanem a közművelődéshez kapcsolódva, ezzel a művelődésügy alapvető problémáját ragadta meg. Azt a problémát, amit még ma sem tudunk megoldani, nevezetesen azt, hogy a kultúra nyilvánosságának fenntartásában a művelődést is többnek lássuk, mint a kulturális javak fogyasztásának, a kultúrát közvetítő eseményeken történő megjelenésnek.” Maróti is bizonyos rokonságot vél felfedezni Karácsony Sándor és Kovács Máté felfogásában, abban ti., hogy mindketten figyelmeztettek arra, hogy az átvevő „másik ember” szerepe nem maradhat alárendelt, másodrendű, hanem intenzív közreműködést igényel tőle, a művelődés több, mint a kulturális javak pusztá átvétele. Mint tudjuk, Horváth Jánosnak is ez volt a véleménye.

Kovács Máté a disszertáció megvédése után, 1968-ban és az olvasáskutatással kapcsolatos írásai mellett, fontos megállapítást tett Gutenberg halálához kapcsolódóan is. Szerinte a nyomdászat feltalálásának hatására a könyvtárak, valamint a bibliográfiai és dokumentációs szolgáltatások egységes szervezetbe álltak össze, sőt „megszilárdulóban van az írásbeli közlés egész folyamatának magasabb egységbe szerveződése, amelyben a kiadvány-termelés, és -terjesztés, a köz- és magánkönyvtárak, valamint a szakirodalmi tájékoztatás intézményeivel, termékeivel és szolgáltatásaival ésszerű és tervszerű feladat- és munkamegosztás alapján tölti be [...] a maga sajátos funkcióit.” Jövőbe látó megjegyzése volt, hogy „minden előfeltétele megvan annak is, hogy a nyomdászat ennél sokszorosan nagyobb teljesítményre felkészüljön, [...] megvan, ill. meglehet a technikai bázis ahhoz, hogy az írásbeli közlés valódi, a társadalom egészét behálózó tömegkommunikációs rendszerre fejlődjék.”²³⁹

Nem kevésbé érdekes és fontos megállapítást tett 1969-ben a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontja és az MTA Nyelvtudományi Intézetének konferenciáján. „Ma már világos, hogy az ember emberré válásának egyik legfontosabb feltétele és elősegítője éppen a közlés és átvétel módjainak és rendszerének szüntelen továbbfejlesztése...”²⁴⁰ Mondta ezt akkor, amikor az engelsi tanítást vallotta az akkori rendszer, hogy ti. a munka tette az embert emberré. Büky Béla itt reagált akkor ritka módon Kovács Máté nézeteire: a „Közlés és közművelődés c. dolgozatból, [...] az első magyar kommunikációelméleti szimpózium vitaanyagából olyan gondolatokat, kérdésfelvetéseket emeljünk ki, melyek a könyvtár-kommunikációelméletbe is valami vérkeringést vihetnek.”²⁴¹

Kevés szó esett eddig arról, hogy Csűry István terjedelmes tanulmányban, voltaképpen saját olvasatban, megpróbálta a bibliológiát alkalmazni bibliográfia-elméleti tanulmányában.²⁴² 2006-ban előkerült Kovács Máté datálatlan, ceruzával írt fogalmazványa Csűryhez, amelyben erre az írásra

²³⁹ Kovács Máté: Gutenberg és a modern ember világa. = Nagyvilág (Sic!. Világirodalmi folyóirat volt.), 1968. 4. sz. 636-638. p.

²⁴⁰ Kovács Máté: Közlés és közművelődés. = Nyelv és kommunikáció. 1. köt. Bp. 1969. 108. p.

²⁴¹ Büky Béla: A nyelv kommunikatív szerepe. = Magyar Könyvszemle, 1970. 3. sz. 253-258. p.

²⁴² Csűry István: A bibliográfia helye és szerepe az ismeretközlés rendszerében. (Kísérlet a fogalom meghatározására.) = Könyv és Könyvtár VI. Debrecen, 1967. 5-85. p.

reagált, valószínűleg 1967-68-ban.²⁴³ Baráti, ám bírálattól sem mentes magánlevelében azt fejtette ki Kovács Máté, hogy Csúry a megismerésnek túlzott jelentőséget tulajdonított, holott a megismerés, rögzítés és közlés szoros, dialektikus egységet alkot. Mindegyiket a maga nemében, de az egész összefüggésében kell és lehet vizsgálni. Kritikájában hivatkozott a népműveléstudomány tudományelmélet problémáiról 1964-ben és a tájékoztatástudományról szintén bibliológiai alapon szóló írásaira.²⁴⁴

Az UNESCO döntése értelmében 1972. a könyv világéve volt. Az alkalom Kovács Mátét megszólalásra készítette²⁴⁵ és örömmel konstatálhatta, hogy a könyv mellé az olvasást és a könyvtárakat programba iktatták, és az UNESCO kiadta A könyv alapokmányát. Az abban foglaltakban nézetei megerősítését láthatta kinyilvánítva.

„Számos nemzetközi konferencián képviselte a magyar könyvtárakat. Felszólalásaival, külföldön közzétett cikkeivel rokonszenves egyéniségével, óriási tudásával – ahogy Tóth Gyula megjegyezte – „a magyar könyvtárügy utazó nagykövete volt.”²⁴⁶ Nemzetközi elismertsége, kitűnő kapcsolatai révén jelentékeny érdemei voltak abban, hogy az IFLA (a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége) 1972-ben – éppen a magyarok, köztük Kovács Máté kezdeményezte nemzetközi könyvév alkalmával – Budapesten rendezte soros kongresszusát.

Szinte jelképesnek tekinthető, hogy éppen ekkor, a tanácskozás második napján, 1972. augusztus 29-én halt meg, 66 éves korában. Gyászolta a magyar művelődés- és oktatásügy, a magyar tudomány számos munkása, gyászolták a hazai könyvtárosok, egykori tanítványai és gyászolta az egész nemzetközi könyvtarostársadalom.”*uo., p.47-48 <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p.50-51/205.]

Z. Karvalics László Kovács Máté helyét a „humán információtudomány” hazai előzményei között jelölte ki, aki erősen emlékeztette e témakör klasszikusának, Hajnal Istvánnak a kifejezőmódjára, szóhasználatára és gondolati mélységére.²⁴⁷ Karvalics nem bizonyította (célirányos kutatásnak kell ezt igazolnia vagy cáfolnia), de azt állította, hogy Kovács Máté az 1958-as művelődéspolitikai irányelvek „szövegezésének egyik kulcsfigurája volt”, s ugyancsak megfontolásra méltó az a megtoldása, hogy „boldogabb időkben akár örököse és folytatója lehetett volna Kármán, Eötvös, Trefort, Klebelsberg vagy Magyary Zoltán nevével fémjelzett szakpolitikai kurzusoknak.”²⁴⁸

Az örökség

„A temetésen mondott búcsúbeszédében Tolnai Gábor akadémikus arra emlékeztette a gyászoló közönséget, hogy Kovács Máté egész életében „a magyar nép kulturális felemelkedésének az ügyét” szolgálta. Igazi művelődéspolitikus volt, aki ugyanakkor „a jelen kérdéseit tudósként, a történelmi előzmények összefüggésében fogja fel. Látja a fejlődés törvényszerűségeit, mindig kész volt

²⁴³ Kovács Máté levelét teljes terjedelmében közli Tóth Gyula: Adalékok A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében című kötetek keletkezéséhez, Kovács Máté történeti és elméleti munkásságához. = Emlékkötet, 2007. 181-183. p.

²⁴⁴ Kovács Máté: A népműveléstudomány fontosabb tudományelméleti problémái. = Népművelési Értesítő, 1964. 4. sz. 132-191. p.; Uő: Tudománypolitika és tájékoztatástudomány. = A tudományos műszaki tájékoztatás. Szerk. Patek Ferenc. Bp. 1967. 8-26. p.

²⁴⁵ Kovács Máté: A könyv, az olvasás és a könyvtárak világéve. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 1972. 6. sz. 315-321. p.

²⁴⁶ Tóth, 1981. 491. p.

²⁴⁷ Z. Karvalics László: Laudáció helyett – Kovács Máté és a humán információtudomány. = Emlékkötet, 2007. 93. p.

²⁴⁸ Z. Karvalics i.m. 98 p.

felfigyelni az újra, újfogalmazni a meghaladott tételeket, de a régiben is meg tudta becsülni az értéket .”²⁴⁹

A művelődési és a közélet terén szerzett érdemeit a kormányzat már életében elismerte: megkapta a Békéért, a Magyar Köztársasági Érdemérem, a Magyar Köztársaság Érdemrendje, a Felszabadulási érem, a Szocialista Munkáért Érdemérem és a Munka Érdemrend arany fokozata kitüntetését.²⁵⁰ Talán még kedvesebb volt számára tanítványai és munkatársai tisztelete, szeretete, hálája. A nyíregyházi és debreceni középiskolás diákok, a debreceni és budapesti egyetemi hallgatók százai, a Nyári Egyetem résztvevői, a tanártársak, a minisztériumi tisztviselők, az irányítása alatt dolgozó könyvtárosok és még sokan mások gondoltak rá jó szívvel, és akik élnek, gondolnak még ma is.

Egyik méltatója úgy látta, „hogyan Kovács Máté a huszadik század magyar szellemiségének azok közé az alkotói közé tartozik, akik a reneszánsz teljességet megcélózva igyekeztek birtokba venni a kultúra és művelődés valamennyi már kimunkált fellegvárát, újakat is építettek.”²⁵¹ A gyakorlati pedagógia, a tudományos kutatás és a művelődéspolitikai terén egyaránt maradandót alkotott. A középiskolai katedrán, majd az egyetemi előadótermekben is bizonyította elhivatottságát, mély hatást gyakorolt tanítványaira. Irodalomtörténeti közleményei, továbbá úttörő jellegű tudományelméleti, biblíológiai, könyv- és könyvtártörténeti, kommunikációelméleti fejtegetései, meglátásai szintén számottevő értékeket hordoznak. Munkássága, sokoldalúsága, példamutató élete sok-sok tanulsággal szolgál a mai művelődés-, oktatás- és könyvtárpolitika számára is.

Talán az előző fejezetekben sikerült érzékeltetni, hogy személyiségének, tevékenységének egyik jellegzetes vonása a rendteremtés szándéka és képessége volt. Mindig egészben gondolkodott, ám ügyelt a részletekre, a belső alkotóelemek szilárd összetartására, és egyúttal mérlegelte a külső tényezők várható vagy tényleges hatását. A másik fontos vonás az újabb és újabb alkotó műhelyek létrehozásának ismétlődő sikere. A gimnáziumi önképzőkörök, a Debreceni Nyári Egyetem, az Országos Köznevelési Tanács, a minisztériumi szoba, a könyvtárigazgatói feladata, a Magyar Enciklopédia szerkesztése, a tanszékvezetés, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács irányítása mind-mind alkalom volt számára, hogy tehetséges emberekkel vegye körül magát, akikkel valami közös, nemes cél érdekében együtt munkálkodva jobbat, újat alkosson, alkossanak. A harmadik jellemző, ami életművében megfigyelhető, az elmélet és a gyakorlat elválaszthatatlan kapcsolata. „A művelődés szervezőjének, végrehajtójának, tudósnak, pedagógusnak, könyvtárosnak minden esetben a legkorszerűbb elméleti ismeretekre és a kor által igényelt gyakorlatra kell támaszkodnia.” – írta róla az imént idézett recenzió szerzője; majd így folytatta: „Felismerte és használta korának szellemi-ideológiai tendenciáit, s ha ez frazeológiájában olykor túlzottan jelenik is meg, minden esetben túl tud nőni az aktuális politikai kívánalmakon, éppen mert elméleti felkészültsége igen gazdag, sokrétű, és a nemzetközi tudományosság szintjéhez igazodik.”²⁵² S van még egy, a negyedik tulajdonsága, amely intően sugárzik felénk: a múlt, a jelen és a jövő szoros egységének a hangsúlyozása, a kor kívánalmainak és a hagyományok erejének egybehangolása. „Hátra és előre egyaránt térben látta az időt. Számára a folyamatok, bennük a felhalmozódó feltételek és küszködő emberek valóságos dimenziókban mutatkoznak meg, képződtek fel” – jegyezte meg Futala Tibor.²⁵³

²⁴⁹ Tolnai Gábor: Kovács Máté, 1906-1972. = Könyvtáros, 1971. 10. sz. 597. p., idézi Fülöp, 1983. 14. p.

²⁵⁰ Fülöp 1983. 14. p.; Kovács Máté, 1906-1972. = Kovács Máté emlékének. Könyv és könyvtár XVIII. Debrecen, 1997. 10. p.

²⁵¹ Bényei J. i.m. 144. p.

²⁵² Uo. 144. p.

²⁵³ Futala T. i.m. 28. p.

Tanári ars poeticáját egyik utolsó – posztumusz megjelent írásában fogalmazta meg. Hajdani professzorára emlékezett, és egyúttal emléket is állított az egyetemi katedráról eltávolított nagy tudósra és kiváló szervezőre. Akkor még nem igen gondolta, hogy sorainak egy része akár saját nekrológja is lehetne. S a mai olvasóban önkénytelenül is azok a személyiségjegyek sejlenek fel, amelyeket ő méltányolt Hankiss Jánosban, a nyilván eszményinek tartott nevelőben. „Hallgatóiban bizalmat keltett megértő közvetlensége, elismerést váltott ki széleskörű gazdag tudása, az összefüggések villámgyors felvillanása, mindenkit megnyert eleven, ötletes, szellemes előadasmódja [...] Figyelemmel kísérte tanítványai egyéni sorsának alakulását az egyetemi tanulmányok során és után.”²⁵⁴

Szinte mindenki, aki rá emlékezett, megemlékezett, sőt nyomatékkal emlegette, hogy Kovács Máté „emberi példaadásból is bőséggel osztotta az útravalót.”²⁵⁵ Mit lehetett és lehet tanulni tőle? Felsorolni is nehéz: mindenekelőtt humánusot, demokratikus gondolkodásmódot, aztán munkaszeretetet, munkaerkölcsöt, fáradhatatlanságot, kitartást, minőségigényt, távolságtartó közvetlenséget, kiegyensúlyozott derűt, jóságos szigort, hazafiságot, más népek megbecsülését, az emberek iránti bizalmat és tiszteletet, az ifjúságba vetett hitet, az új iránti fogékonyságot és még sok egyebet. Egykori munkatársa, Kiss Árpád három olyan személyes tulajdonságát jelölte meg, amelyek nagy előnyére voltak mind a tanári, mind a művelődéspolitikai, mind a kutatói pályán: a realizmus, a türelem és a nyitottság.²⁵⁶ *uo., p. 48-50. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 51-53./205.]

Egész életén átívelő pedagógus voltát, annak kiemelkedően magas színvonalát ismerte el a Magyar Pedagógiai Társaság Kiss Árpád Műhelye 2009-ben, amikor elsőként emelte az általa adományozott cím, az abszolút pedagógusok, a 20. század legjobb pedagógusai közé.²⁵⁷ Joggal, mert Kovács Máté egész életében pedagógus volt, akkor is, amikor minisztériumi tisztviselő volt, vagy könyvtárigazgató. Pedagógus mivoltában teljesedett ki élete utolsó, több, mint másfél évtizedében, amikor egyetemi katedrát kapott az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Tóth Gyula szerint „az abszolút pedagógus nemcsak (kiválóan) tanít-nevel, hanem iskolán kívüli feladatokat is vállal, [...] a tudomány színvonalas művelője/tudományszervező, közéleti ember, kisugárzó személyiség, aki szűkebb munkakörét/tevékenységét tágabb összefüggésben gondolva látja el. A részre, szűkebbre a nagy egészből tekint, de a nagyobb egészben sem vesz(het)ik a részlet.” Minden poszton a nemzet

²⁵⁴ Kovács Máté: Hankiss János. 1893-1959. = A debreceni Fazekas Mihály Gimnázium (volt Főreáliskola) értesítője az 1972-73-as centenáriumi évről. Bp. 1973. 102. p.

²⁵⁵ Tóth, 1983. 46. p.

²⁵⁶ Kiss Á. i.m. 436. p.

²⁵⁷ A Magyar Pedagógiai Társaság keretében 2009-ben alakult a barátjáról, Kiss Árpádról elnevezett műhely, amely bevezette az abszolút pedagógus fogalmát. Azokat tisztelték meg ezzel a címmel, akik birtokolták a pedagógia művészetét, elméletét és gyakorlatát. Az e kategóriába soroltak tevékenységét ún. műhelybeszélgetések keretében beszélték meg és a műhely 2016-ban kötetbe foglalta és kiadta e beszélgetések anyagát: Abszolút pedagógusok a Magyar Pedagógiai Társaság Kiss Árpád műhelyének projektbeszélgetései alapján. Bp. 2016. 187 p. A műhely első ilyen beszélgetésére 2009. január 26-án került sor, ahol a bevezető laudációt Tóth Gyula és Hankiss Elemér tartották. Tóth Gyula előadásának fontosabb gondolatai a kötetben a 18-22. lapon, a Hankiss Elemérrel készített interjú a 23-27. lapokon olvasható. A kötetet szerkesztők átvették Tóth Gyula korábbi, a beszélgetésben is elhangzott gondolatait: Kovács Máté „lényegéből fakadt a pedagógus attitűd. Ahol megjelent, hozzászólt, vagy csak beszélgetett környezetével, érvelt, vagy mesélt, kérdezett, vagy útbaigazított – szavai és gesztusai árasztották magukból a szó legnemesebb értelmében vett tanítót. Művelt, nevelt, sugallt, orientált, táplált és nyesegetett. Kertész volt, mint kedvenc szabadidős foglalatosságában. Emberkertész.” A beszélgetésen hozzátette: „Elegendőnek tartom pedagógusnak nevezni. Olyan pedagógus volt, akinél a tanítás-nevelés összefonódott a tudományos tevékenységgel, az ismeretterjesztő és társadalmi munkássággal.” Tóth Gyula előadásának tanulmánnyá fejlesztett változata: Félévszázad története és a Kovács Máté-kutatások helyzete, feladatai. = Könyvtári Figyelő, 2009. 3. sz. 428-444. p.

egészének felemelkedését, művelődését szolgálta, tevékenysége mindenütt szolgálat és cselekvés volt. Megszerzett tudását tovább/visszaadta. Népben, nemzetben gondolkodott és cselekedett. Kovács Mátéra mindez igaz.”

Tóth Gyula a műhelybeszélgetésen feltette azt a kérdést, iskolateremtő volt-e Kovács Máté és mennyiben. Óvatosan úgy válaszolt erre, hogy a bibliológiával nem sikerült, de gondolkodásának számos elemét tovább vitték tanítványai és az is biztos, hogy halálát követően létrejött főiskolai könyvtárosképzés sem láthatott más példát maga előtt.²⁵⁸

A műhelybeszélgetésen másik méltatója az egykori középiskolai tanítvány, Hankiss Elemér volt. Ő a két barát: Kiss Árpád és Kovács Máté egymásra hangolt portréját rajzolta meg. Azt fejtegette, hogy „a diákok által Ikreknek nevezett, Széchenyihez és Kossuthhoz hasonlított tanárpáros remekül kiegészítette egymást: Kiss Árpád vizsgálódó, kritikus megközelítésre buzdított és megengedőbb volt [...] Kovács Máté karteziánus gondolkodást közvetített, és fegyelmet várt el.”²⁵⁹ Hankiss az interjúban hozzátette: Kovács Máté „szigorú volt nagyon, nem olyan oldott, mint Kiss Árpád, de a szeme mosolygott, még akkor is, amikor szavai villogtak. Emberszámba vett ő is minket, pedig még csak ember-kezdemények voltunk [...] mindketten] jártak és tanultak Nyugat-Európában, olvasták a külföldi folyóiratokat, könyveket, behozták Európából az új gondolatokat [...] Kovács Máté inkább Beethoven típusú ember volt [...] Fantasztikus energiái voltak, sugározta az erőt, az életbe vetett bizalmat, a küzdelemnek és megoldásoknak a lehetőségét, a tisztességet, a polgári erőnyeket, a polgári felelősséget, s mindezt egy kemény, fegyelmezett akarattal teli emberként.” Kiss Árpád mondta ki, de közös véleményük volt, „a múlt iskolájában nem lehet a jövő emberét nevelni.”²⁶⁰

„Noha életművének teljes (vagy teljesebb) feltárása még előttünk álló feladat, saját emlékeink és az egyidejű források alapján bátran állítható: Kovács Máté rendkívüli egyéniség volt – pedagógusként, tudósként és politikusként egyaránt. Egyik volt tanítványa, Arnóth Károly karizmatikus személyiségnek nevezte²⁶¹, akik ismertük, tanúsíthatjuk: valóban az volt.” *uo., p. 50-51. <https://mek.oszk.hu/21100/21135/21135.pdf> [p. 53-54./205.] Minden bizonnyal helytálló megállapítás, hogy „Kovács Máté életműve nem értékelhető a környezet figyelembevétele nélkül, miként a korszaktörténet is hézagos/hiányos Kovács Máté nélkül.”²⁶² A műhelybeszélgetés 2009-ben arra is felhívta a figyelmet, amire Bényei Miklós korábban figyelmeztetett, hogy ti. „Kovács Máté életútjának [...] értékelő feltárásával még adósak vagyunk”, Vajda Kornélnak pedig abban, hogy a róla szóló eddigi írások szinte csak érdemeit sorolták. Pedig tudjuk, hogy tevékenységét viták kísérték, számos ellenlábasra volt, számos támadás érte. Ennek felmutatásával még adósak vagyunk. Eddigi ismereteink azt mutatják, hogy „életművében mindennek van előzménye, minden szinte mindennel összefügg. Pályája nem lineáris, hanem bonyolultan összetett.”²⁶³

²⁵⁸ Ehhez lásd bővebben Tóth Gyula: Adalékok és összefüggések az 50, ill. 40 éves szombathelyi könyvtárosképzés első 25 évéhez. = 50 éve indult Szombathelyen a népművelő-könyvtáros képzés. Szombathely, University Press, 2013. 120-123. p.

²⁵⁹ Klein László: Kovács Máté, az abszolút pedagógus. = Könyvtári levelez/lap, 2009, február. 5-7. p.

²⁶⁰ Szanka Julianna: Interjú Hankiss Elemérrel. = Abszolút pedagógusok. Bp. 2016. 23-27. p.

²⁶¹ Arnóth Károly: A karizmatikus Kovács Máté. = Kovács Máté emlékének, 1997. 103. p.

²⁶² Tóth Gyula: Fél évszázad története i.m. 429. p.

²⁶³ Tóth Gyula: Fél évszázad története i.m. 430. p.

Nem sokkal az életutat bemutató könyv bevezetője után, születésének 100. évfordulóján rendezett megemlékezések egyikén, Bényei Miklós feltette a kérdést: Ki volt Kovács Máté?²⁶⁴ A rövidsége ellenére, szeretett professzorunk emberi vonásait kitűnően bemutató előadás jórészt felsorolja a még kutatásra váró területeit életművének. Ezek egy részét az eltelt másfél évtized kutatásai pótolta. Bényei – a hiányok mellett – azt is felvetette, hogy főleg az életmű értékelő feltárásával vagyunk adósok. Bár több szerző próbálkozott ezzel is, a felvetés valószínűleg továbbra is érvényes. Nagyon úgy látszik, hogy a volt tanítványok erre a feladatra továbbra is alkalmatlanok, vagy képtelenek akár hibát, hiányosságot találni nála. Arnóth Károly – Kovács Máté halálának negyvenedik évfordulóján – ezt megtoldotta azzal, hogy az egyetemre vele együtt került első évfolyama az apapótlót is látta benne, vagy ahogy Ágh (Nagy) István mondta: „Gyermekeivé fogadott bennünket.” Arnóth 2012-ben ezért így zárta emlékezését: „Drága apa-pótlékunk, gondoskodó tanítónk! Közel negyven éve nem vagy közöttünk, példád mégis fároszként világol előttünk. Amíg mi élünk, nem halsz meg teljesen.”²⁶⁵

A tanítványok elhitték neki, hogy „a könyvtáros, bibliográfus és dokumentáló közvetítő szakember az írásba foglalt kulturális értékek társadalmi elterjesztésének és forgalmának, befogadásának és felhasználásának folyamatában. Az írásbeli közlés rendszerében hasonló szerepet tölt be, mint pl. a pedagógus az oktatás-nevelés folyamatában. Az írásművek és kiadványok felkutatásával, gyűjtésével, feldolgozásával, tárolásával, kézbeadásával, ismertetésével és rendszerbe foglalásával közvetít az alkotók és felhasználók között. E közvetítő munka korántsem mellékes tevékenység. A társadalom életgyakorlatának egyre fontosabb szakaszává fejlődik.”²⁶⁶

Szinte egyetlen a volt tanítványok közül Vajda Kornél, aki nemcsak méltatta munkásságát. 2012-ben, halála 40. évfordulóján azt írta: „Bibliológiát tanított. Sokan már akkor tudtuk, ami azóta közhely, hogy ez valamiféle tévút, útvesztés volt. Magam is megírtam, talán kissé igazságtalanul és kegyetlenül, hogy Kovács Máté – mint könyvtártudós – nem állott a kor színvonalán.” Vajda nyilván az informatikát tekinti a kor színvonalának. Ám nem árt megjegyezni, hogy az informatika csakúgy a közleményre, annak legkisebb egységére koncentrál, mint a hagyományos írás- és könyvtudomány. Kimarad belőle a Kovács Máté által a középpontba emelt olvasó, használó, a közlemény vevője. Az olvasás. Kovács Máté bibliológiájában az összes tényező jelen van, ha nem is tudta az informatikához hasonló egzakt keretbe foglalni. Aztán Vajda önmagát is visszafogva, még 2012-ben korrigálta kemény önmagát: „És bár akkor is csodáltuk nagy ívű elgondolásait, igaziból csak ma tudjuk, ha tudjuk, hogy mennyire korszerű, mennyire 'up to date' volt.”²⁶⁷ Később Vajda Kornél – még nem bizonyított - fontos adalékkal is szolgált professzoráról. Szerinte Kovács Máté szocializmuson a jóléti társadalmat értette, mert azt tartotta optimálisnak. Hallgatói tapasztalataiból azt szűrte le, hogy „Ő nem törtmatos volt, hanem az Annales iskola, a huszadik század legjelentősebb történelmi iskola tanítványa.”

Vajda éppen Bényei életútját méltató tanulmány, ill. a Tudós tanárok – Tanár tudósok kötetet elismerő recenziójában már 2006-ban is tett kritikai megjegyzéseket.²⁶⁸ Miután

²⁶⁴ Bényei Miklós: Ki volt Kovács Máté? = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2006. 11. sz. 53-56. p. A Magyar Könyvtárosok Egyesületének Kecskeméten, 2006. július 28-án tartott XXXVIII. vándorgyűlésén elhangzott emlékezés olvasható az Emlékkötet, 2007. 59-62. p.

²⁶⁵ Arnóth Károly-Vajda Kornél: Kovács Mátéra emlékezve. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2012. 8. sz. 42-47. p.

²⁶⁶ Kovács Máté: A könyvtárosok, bibliográfusok és dokumentalisták pályájának, képzésének és továbbképzésének alakulása, mai helyzete és fejlődésének további lehetőségei és feltételei. = Könyvtártudományi Tanulmányok 1970. BP. NPI, 1971. 311. p.

²⁶⁷ Arnóth Károly-Vajda Kornél: Kovács Mátéra emlékezve. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 2012. 8. sz. 42-47. p.

²⁶⁸ Vajda Kornél: A könyvtárpolitikus Kovács Máté. (Ketten egy könyvről.) = Könyv és nevelés, 2006. 3. sz. 29-32. p.

megállapította, hogy „valóban megérdemli mindazt a dicséretet, amit oly sokaktól kapott, és amit Bényei tanulmánya oly gondosan regisztrál is [...] megfogalmazhatunk munkája kapcsán néhány hiányérzést is.” Azért idézünk ezekből ide, hogy a jövőző kutatók vizsgálják meg ezek jogosságát, vagy cáfolják meg azt, hiszen ezeket részben Vajda is túlzónak találta. Idézte Bényeit, hogy ti. ’a könyvtárak vezető szakemberei vagy a tudományos élet képviselői hol erőteljesen, hol gunyorosan támadták nézeteit’, „nos, ezekről a támadásokról semmit sem kapunk Bényeitől.” „Már minisztériumi évekről is vannak visszaemlékezések, amelyek emberi gyengéket, bizonyos (népi) elfogultságokat, egyoldalúságot emelnek ki.” Kár, hogy ebből Vajda sem említett semmit. De ugyanígy nem érvelt azon megállapítása bizonyításaként, hogy „a legnagyobb időszakban is, az egyetemi professzorság idejéből is merültek fel – sokszor igen súlyos – ellenvélemények [...] a magyar könyvtárügy rendszerének alakítása kapcsán a Kovács Mátéval élesen szembenálló koncepciók is voltak, [...] – ráadásul – a végül is kialakult fejlődés mintha ezek nyomvonalán haladt volna.” Ez már komoly megjegyzés. Minthogy egyet sem említett, így hitelét veszített az a megjegyzés is, hogy az utókor az ellenvélemények által kijelölt úton haladt. Vajda is bizonytalan, mert így folytatta: „De, ha nem, vagy nem egészen, akkor is jó lett volna a Kovács Máté-féle koncepciókat ez utóbbiakkal szembesíteni.” Sejtelmes megjegyzése volt az is, hogy „a könyvtárügy fejlődéséről kialakított Kovács Máté-féle koncepciónak természetesen megvoltak a lecsapódásai az általa vezetett oktatásban, könyvtárosképzésben is.” Vajda a professzor kései tanítványai közé tartozott, s meglehet az akkor már divatos informatika mielőbbi bevezetését kérte számon, ám Kovács Máté bizonyítottan figyelt az újra, de megfontoltan cselekedett. Vajda tudja: „Kovács Máté tragikusan korán, hatvanhat évesen halt meg De én azt hiszem, hogy már korábban, jó néhány évvel korábban kezdett korszerűtlenné, majdnem idegenné válni a könyvtári világban. Mintha ő is érezte volna ezt. A korábban szinte diadalmasan optimista, életvidám ember egyre szomorúbb lett.” Hát ez még kevésbé hihető, hiszen az országos népművelési, majd könyvtárügyi konferencián sikeres, a képzés „A” szintjét visszaállító, a Tanszék intézetté emelését joggal remélő Kovács Mátéra ez aligha áll. Helyesebb, ha az utókor azt a következtetést vonja le, amit Fodor János 2006-ban: „A helyzet – ötven év távlatából – más, de a feladatunk ugyanaz”, mint Kovács Máté idején.²⁶⁹

Utóélete

Miközben halálakor számosan méltatták érdemeit, tíz évig a tanszéken kívül szinte ki sem ejtették nevét, teljes csend követte munkásságát. A csendet szülővárosa, Hajdúszoboszló törte meg 1981-ben. Tanítványa, dr. Makrai Imréné, a városi könyvtár akkori igazgatójának javaslatára 1981. június 8-án az intézmény felvette nevét. „Emléket állít személyének még a Kovács Máté utca és a Kovács Máté-díj Hajdúszoboszló város közszolgálatáért.”²⁷⁰

A hajdúszoboszlói példát aztán több, más is követte, közülük legfontosabb volt az 1982. szeptember 21-én Debrecenben megtartott emlékülés, melynek anyagát és más kiegészítéseket tartalmazó, egyben első emlékkötetet a Magyar Könyvtárosok Egyesülete jelentette meg 1983-ban, amely tartalmazta a mindmáig alapvető és jól használható bibliográfiát Kovács Máté szakirodalmi munkásságáról, Nagyné Kiss Mária összeállításában és amelynek két folytatása is megjelent azóta az 1983-2007 közötti időszakról Fehér Anita, a 2007-2014 közti időszakról Balácsi Dorina

²⁶⁹ Fodor János: Kovács Máté szellemi öröksége a hálózati közösségi terek korában. = Emlékkötet, 2007. 24. p.

²⁷⁰ Kovács Máté (1906-1972) Könyvtáros, művelődéspolitikus. = Szókimondó (Hajdúszoboszló), 2006. 11. sz. 11. p.

összeállításában.²⁷¹ A következő emlékezés helyszíne 1996. október 28-29-én ugyancsak Debrecen volt, ennek anyaga a debreceni egyetemi könyvtár Könyv és Könyvtár évkönyv sorozatának XVIII. köteteként látott napvilágot.²⁷² Ezeknek a köteteknek a tartalmát Bényei Miklós mind felhasználhatta.²⁷³

Az 1996-os konferencián jelentette be Kovács Ilona, hogy a család alapítványt hoz létre Kovács Máté emlékének ápolására.²⁷⁴ A megalakulás utáni évek tortúrái után, érdemben az alapítvány a 2000-es évektől szervezi a professzor emlékének ápolását. Természetesen a legátfogóbb emlékezések születésének századik évfordulója alkalmából, 2006-ban zajlottak, három helyen. Az első volt tanszékén Budapesten (melynek keretében az ELTE Könyvtártudományi Tanszéke egy előadótermet Kovács Mátéről nevezett el), majd az MKE kecskeméti vándorgyűlésén, végül 2006 november 10-11-én szülővárosában, Hajdúszoboszlón voltak (itt pedig emléktáblát avattak a róla elnevezett intézmény falán). Ezek előadásait a 2007-ben kiadott emlékkötet tette olvashatóvá.²⁷⁵ Ez utóbbiról szóló írásában Pogány György Kovács Mátét „szűkebben vett szakterülete, a bibliológia (könyvtártudomány) nemzetközileg számon tartott és elismert tudósa”-ként méltatta, és kitűnő jellemzést fogalmazott meg róla, amikor azt írta, hogy „életművének legjellemzőbb vonása a szintézisteremtés: egységben szemlélte a művelődés nagy kérdéseit és szakterülete részproblémáit, továbbá képes volt a hazai folyamatokat szélesebb, nemzetközi összefüggéseiben látni és láttatni, valamint a külföldi eredményeket, felismeréseket a magyar kultúrába és tudományba alkotó módon integrálni. [... ezért a kötet címe] A jövő a múlt és a jelen egységére épül – szerencsés és kifejező, Kovács Máté gondolkodói és kutatói habitusának mondhatni lényegét fejezi ki.”²⁷⁶ Az e kötetben közölt és az ezt követő kutatások eredményei képezték a mostani kiegészítés alapjait.

Mindezek mellett és ellenére, a kutatóknak bőven lenne munkájuk hatása és öröksége kutatását illetően is. Hogy csak egy példát említsünk: miként őrzik emlékét és hagyatékát volt munkahelyei.

Nem fejezhetjük be ezt a rendkívül széleskörű és gazdag életutat anélkül, hogy ne emlékeznénk meg Kovács Máté hűséges társáról, gyermekei felnevelőjéről, szellemi társáról, első kritikusról és írásainak gépírójáról, Török Ilonáról, aki középiskolai tanári pályát cserélt fel családjára és férjére.

²⁷¹ Emlékkönyv, 1983. 261 p. Mindhárom bibliográfia elérhető a Kovács Máté Alapítvány honlapján: <http://kovacsmatealapitvany.hu/publikaciok>.

²⁷² Kovács Máté emlékének. Könyv és Könyvtár XVIII. Szerk. Suppné Tarnay Györgyi. Debrecen, 1998. 309 p.

²⁷³ Az eddig megemlékezéseket összefoglalta Tóth Gyula: Előszó. = Emlékkötet, 2007. 7-9. p.

²⁷⁴ Kovács Máté alapítvány. Kovács Máté emlékének i.m. 109-112.p. Az első tíz évről lásd Kovács Ilona: A Kovács Máté Alapítvány tevékenysége. = Emlékkötet, 2007. 207-211. p.

²⁷⁵ A jövő a múlt és a jelen egységére épül. Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére. Szerk. Hangodi Ágnes. Debrecen, 2007. 268 p. Ebben a kötetben található Fehér Anita 1983-2007 közti időszakról összeállított bibliográfiája.

²⁷⁶ Pogány György: A jövő a múlt és jelen egységére épül. Emlékkötet a száz esztendeje született Kovács Máté tiszteletére. = Debreceni Szemle, 2009. 1. sz. 129-131. p.